

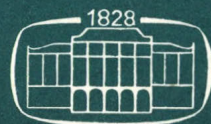
FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

22

Berényi István

*Az alkalmazott
szociálgeográfia
elméleti és módszertani
kérdései*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

*Az alkalmazott szociál-
geográfia elméleti
és módszertani kérdései*

Földrajzi Tanulmányok, 22

A tér — gazdaság — társadalom együtt alkotja azt a földrajzi környezetet, amelyet az ember, ill. az emberek meghatározott csoportja a maga elvárásainak megfelelően átalakított. A környezet hasznosításának szerkezete, módja és minősége magán viseli az ott élő ember társadalmi cselekvésének jellegét, amelyet a történeti fejlődés sajátosságai, a gazdasági-társadalmi fejlettség, s a társadalomban elfoglalt hely együttesen határoz meg.

A *szociálgeográfia* a földrajzi környezet átalakításában a különböző társadalmi csoportok érdekeinek megnyilvánulását kutatja, s a változás sajátosságait a csoportelvárásokkal hozza összefüggésbe. Az *alkalmazott szociálgeográfia* a környezet-felhasználás során jelentkező eltérő társadalmi érdekek, konfliktusok feltárására törekszik, hogy a tér — gazdaság — társadalom racionális térszerkezetét elősegítse.

E könyv a szociálgeográfiai szemlélet főbb vonásait tekinti át, s rendszerezi az ember társadalmi tevékenységének térformáló funkcióit. A földrajz olyan irányzatát ismerheti meg az olvasó, amely hozzásegít ahhoz, hogy a szűkebb és tágabb környezetünk átalakításának társadalmi összefüggéseit felismerjük, s ezzel magunk is a folyamatok tudatos részeseivé váljunk. A valóság megismerése ugyanis a jövőt formáló tudatos társadalmi cselekvés előfeltétele. A

FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ

A Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézetének folyóirata

Főszerkesztő: *MAROSI SÁNDOR*

Legújabb kutatási eredmények a természetföldrajz, a gazdaság- és társadalomföldrajz, a természeti adottságok, a népesség és a települések, az ipar és a mezőgazdaság területi elhelyezkedése, szerkezeti átalakulása tárgyköréből.

Megjelenik évente egy kötet, 4 füzetben.

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Főszerkesztő: *GÁBRIS GYULA*

A gazdagon illusztrált folyóirat tanulmányai kiterjednek a természet- és gazdaságföldrajz különböző ágazataira (felszínföldrajz, éghajlat, vízrajz, talaj, növényzet stb.), továbbá az egyes országok regionális és egyéb földrajzi tárgykörének összefoglaló ismertetésére.

Megjelenik évente egy kötet, 4 füzetben.

.....

Megrendelem az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 1388 Pf. 64.

Elmélet—Módszer—Gyakorlat..... kötetét (köteteit)

Magyarország tájföldrajza..... kötetét (köteteit)

Magyarország kistájainak katasztere I-II. kötetét

Magyarország Nemzeti Atlaszát

Fizetés módja: átutalás vagy készpénz

Név:

Cím:

.....

Dátum Aláírás

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KIADVÁNYAI

Sorozatszerkesztő

MAROSI SÁNDOR

a földrajztudomány doktora

Szerkesztőbizottság

BERÉNYI ISTVÁN

a földrajztudomány doktora

PÉCSI MÁRTON (főszerkesztő)

az MTA rendes tagja

RÉTVÁRI LÁSZLÓ

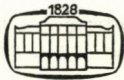
a földrajztudomány doktora

SOMOGYI SÁNDOR

a földrajztudomány doktora

Berényi István

*Az alkalmazott
szociálgeográfia
elméleti és módszertani
kérdései*

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1992

Lektorok

BELUSZKY PÁL

a földrajztudomány kandidátusa

MÉSZÁROS REZSŐ

a földrajztudomány doktora

ISBN 963 05 6248 0

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1992

© Berényi István 1992

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
1. A probléma felvetése és célkitűzés	9
2. A szociálgeográfia elmélete és módszere	12
2.1. A szociálgeográfiai gondolat fejlődése	12
2.2. A szociálgeográfia főbb irányzatai	17
2.2.1. Az európai szociálgeográfia irányzatai	17
2.2.2. A szociálökológia főbb irányzatai	27
3. Az alkalmazott szociálgeográfia elmélete és módszere	37
3.1. Az alkalmazott szociálgeográfia definíciója	37
3.2. Az alkalmazott szociálgeográfia hazai társadalmi és szaktudományi feltételei	37
3.2.1. Az ország gazdasági-társadalmi fejlődésének új szakasza	38
3.2.2. Az alkalmazott szociálgeográfia hazai szaktudományi feltételei	39
3.3. Az alkalmazott szociálgeográfia tartalma	41
3.3.1. A társadalmi (közösségi) lét szférája	43
3.3.2. A munkavégzés	45
3.3.3. A lakófunkció	47
3.3.4. Az ellátás és szolgáltatás	49
3.3.5. A képzés és közművelődés	51
3.3.6. A szabadidő felhasználása	51
3.3.7. Közlekedés és kommunikáció	54
3.4. Módszertani kérdések	55
3.4.1. Az információbázis összeállítása	55
3.4.2. Az alkalmazott szociálgeográfiai elemzés területi rendszere	59
4. Alkalmazott szociálgeográfiai vizsgálataink főbb eredményei és gyakorlati hasznosításuk lehetőségei	61
4.1. Az egyszerű funkcionális kapcsolatokkal rendelkező lokalitások jellemzése	61
4.1.1. A tardi vizsgálat	61
4.1.2. A királyhegyesi vizsgálat	65
4.2. Településcsoporton belüli funkcionális kapcsolatok vizsgálata, különös tekintettel a lokális magatartásformákra	67
4.2.1. A belpátfalvai településcsoport társadalmi tér problémái	68
4.2.2. A szociálgeográfiai téranalízis és a településrendezés munkakapcsolatának főbb tapasztalatai	73
4.3. A településen belüli funkcionális kapcsolatok szociálökológiai vizsgálata Tiszakécske példáján	75
4.3.1. Tiszakécske általános társadalomföldrajzi jellemzése	75
4.3.2. A változók kiválasztása és feldolgozása	81

4.3.3. A vizsgálatba vont társadalmi csoport szerkezete és területi elhelyezkedése	85
4.3.4. A lokális közösségi magatartása	92
4.3.5. A társadalom tértagozódása	95
5. Az alkalmazott szociálgeográfia gyakorlati jelentősége	121
Szociálgeográfiai alapfogalmak	123
Mellékletek	137
Irodalom	160

Bevezetés

A hazai földrajzi kutatásban az 1970-es évek elején bontakozott ki az az irányzat, amely a társadalom térbeli jelenségeit a terület- és településfejlesztés lehetősége szempontjából vizsgálta. A kutatásban a statisztikai elemzések mellett már ekkor helyet kaptak a helyi információkon alapuló megítélések, következtetések.

Az akkori problémafelvetés („elmaradott területek”) már önmagában arra ösztönzött, hogy eltérjünk a korábbi feldolgozási módszerektől és olyanokra is támaszkodjunk, amelyek a jelenségek „emberi” összefüggéseire jobban rávilágítanak.

Az 1970-es évek közepén felvázolt — az addigi hazai eredményeket is figyelembe vevő — szociálgeográfiai koncepció kipróbálására a Társadalomtudományi Intézet kutatási programja adott lendületet, s ebben kapott helyet Tard, Királyhegyes, Tiszakécske és más települések vizsgálata.

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetében 1985-től az AKA* keretében nyílt tágabb lehetőség e kutatási téma finanszírozására.

A biztató kezdeti eredmények hatására *egyrészt* más intézmények (pl. Kaposvári Mezőgazdasági Főiskola, Népművelési Intézet) is támogatták kezdeményezésünket, *másrészt* a gyakorlat, az általános településrendezés is érdeklődéssel fogadta, és tett kísérletet az újféle információk tervezésbe való beépítésére (Heves megyei Tanács Tervező Vállalata).

Az eddigi szerény eredmények is figyelmet keltettek külföldön, több tanulmány jelent meg e témakörben, kétoldalú szemináriumok szervezésére került sor (München: 1985, Bécs: 1984, 1986), s ez tette lehetővé, hogy Tiszakécske szociálökölógiai vizsgálatát végül is a Humboldt Alapítvány támogatásával fejezhettem be (München, 1985/86).

Megelégedéssel kell tapasztalni, hogy az 1980-as évek elejétől egyre több tanulmány jelent meg, amely részben vagy egészben szociálgeográfiai szempontú. Mindez felkeltette az igényt az elméleti kérdések iránt is, ezért célszerűnek látszott az 1989-ig elért eredmények elméleti-módszertani szempontú összefoglalása és értékelése, ami még nem jelenti azt, hogy a Tisztelt Olvasó kézikönyvet vehet kézbe, de remélhetően ösztönzést ad a további empirikus kutatásokhoz.

E helyt is szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a kutatásban és e kötet összeállításában segítségemre voltak.

* Akadémiai Kutatási Alap.

1. A probléma felvetése és célkitűzés

A társadalom életjelenségei objektív társadalmi törvényszerűségeken alapulnak, tehát az a tudomány, amely e jelenségek leírásával, okainak elemzésével, térbeli mozgásfolyamataival foglalkozik, társadalomtudomány.

Ilyen tudománynak tekintjük a földrajzon belül a gazdaságföldrajzot, amely hazánkban, az elmúlt 40 évben, magában foglalt minden olyan földrajzi részdiszciplínát, amely a társadalom térbeliségével foglalkozott. A hazai gazdaságföldrajz alapja a marxi közgazdaságtan és történelmi materializmus volt, amely a társadalmi lét megnyilvánulásait – így területi jelenségeit is – a gazdaságban, a társadalmi alapon működő „objektív” törvényszerűségekre vezette vissza (BARANSZKIJ 1964). Ugyanakkor elismeri a felépítmény visszahatását, azaz azt a kölcsönkapcsolatot, amely a társadalom két rendszere között fennáll.

1949 után, amikor a társadalom új gazdasági alapjának megteremtése volt a fő feladat, a gazdaságföldrajz mint társadalomtudomány is elsődlegesen azokkal a problémákkal foglalkozott, melyek a gazdaság „racionális” térbeli megszervezésére vonatkoztak (MARKOS GY.) Mivel a nemzetgazdaság egész irányítási rendszere ágazati jellegű volt, ezért tudományterületünk is szükségszerűen ágazati „felosztást” kapott, hogy alkalmazkodjék a társadalmi elvárásokhoz. Mindez megfelelt az akkori nemzetközi folyamatoknak és tudományterületünk lehetőségeinek is.

Az irányított gazdasági fejlődés számos társadalmi és területi problémát vetett fel. Ezért amikor arra lehetőség nyílt, az 1960-as évek közepétől, de különösen a hetvenes évektől, a gazdaságföldrajzi kutatások is elsősorban e jelenségek okainak és ellentmondásainak feltárására, prognosztizálására vállalkoztak.

Megnőtt az ún. problémaorientált kutatások száma, amelyek egy-egy jelenség ökonómiai és nem ökonómiai összetevőivel foglalkoztak. A gazdaságföldrajzon belül mindinkább elhatárolódott az az irányzat, amely a társadalom gyakorlati kérdéseinek megválaszolására vállalkozott, sajátos metodikát alkalmazott, s magát számos országban „alkalmazott gazdaságföldrajznak” nevezte.

Ez az irányzat ENYEDI GY. irányításával az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetében is kialakult, és ezáltal a hazai gazdaságföldrajznak is két fő irányzata formálódott ki: az ágazati, valamint a terület- és településfejlesztéshez kapcsolódó alkalmazott földrajzi kutatás. Ez utóbbi szükségszerűen a regionális különbségek okainak feltárására és a tervezés tudományos feltételeinek megteremtésére koncentrált, ezért nem véletlen, hogy a regionális tudományok szintetizálásának igényével lépett fel.

A nyolcvanas évekkel társadalmi-gazdasági fejlődésünkben olyan változások alakultak ki, amelyek arra készítetnek, hogy a gazdaságföldrajz tárgyát képező

jelenségeket szűkebb társadalmi, szociálgeográfiai szempontból is vizsgálat alá vegyük.

A változások fő irányai:

– A hazai társadalom- és gazdaságpolitika deklarálta, hogy nemzetgazdaságunk fejlődésének egyetlen lehetséges útja az intenzív szakaszra való áttérés, mert az extenzív fejlődés természeti és társadalmi erőforrásai korlátozottak. Az ország gazdasági tevékenységét meghatározó nemzetközi együttműködés (KGST) országaiban a hasonló irányú gazdaságpolitika új tervezési, irányítási és termelés-szervezési formák kialakítását feltételezte. A világgazdaságban pedig olyan gyors ütemű, minőségi átalakulás kezdődött, amelyhez nem igazodni egyenlő lehet az ország gazdasági és politikai elszigetelődésével, melynek végül is súlyos belső gazdasági és politikai konfliktusai lehetnek.

– A társadalom gazdasági és nem gazdasági szférájában szükségessé vált minőségi átalakulás legfontosabb tényezőjévé az ember vált. Ha a társadalmi tevékenység egyes szféráinak működtetéséhez nem fűződik emberi (egyéni, csoport vagy lokális stb.) érdek, akkor a még rendelkezésre álló szellemi erő, tőke, műszaki-technikai színvonal stb. is devalválódik.

Alapvető ellentmondásunk ugyanis változatlanul az, hogy amíg az ország hosszú távú érdeke a gazdaság és társadalom minőségi fejlesztése, addig anyagi termelésünk a „kézművesség” munkakultúrájához áll közelebb, érdekeltsége az egyszerű fizikai munkához kötődik, s a társadalom az emberi „teljesítményt” ez alapján értékeli.

Az ország szellemi potenciálja ma még alapvetően „kívül áll” a termelési folyamatokon, abban az értelemben, hogy annak nem alkotó, fejlesztő eleme, csupán végrehajtója.

A változás jelei a társadalom termelő és nem termelő szférájában kétségtelenül felismerhetők, mert

– az anyagi termelési folyamatba olyan új szervezeti formák épültek be, amelyek ha nem is működnek zavarmentesen, de azt a reményt keltik, hogy az ember alkotó, kezdeményező szerepe a termelésben az eddiginél jobban érvényre juthat. Ahhoz, hogy mindez helyes irányba fejlődjék és a termelés műszaki-technikai fejlesztését, minőségi változását eredményezze, ismerni kell a munkát végző ember, az emberek sajátos csoportjainak társadalmi magatartását.*

– A változás másik jele, hogy a társadalom-fejlesztési politika felismerte, hogy az anyagi termelés kultúrájában nem következhet be minőségi változás, ha társadalmi létünk része és egésze „hatalom-hierarchiába”*** szervezett, s csak e pályán van lehetőség az emberi alkotóerő kibontakoztatására.

– A társadalom demokratizálódása egyrészt lehetőséget ad az érdekek és célok csoportspecifikus megfogalmazására, másrészt a lokális sajátosságok, érdekek érvényre juttatására.

E folyamat kibontakoztatását az alábbiak is segítik:

– Az új közigazgatási beosztás, a város és városkörnyék kialakítása remélhetően a „város és vidéke tudat” erősödését eredményezi, ugyanakkor az eddiginél

* Csupán az alapfunkciókkal összefüggő magatartás.

** Ha a társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye (WEBER 1987).

jobban működő funkcionális területegység szerveződéséhez vezet. Elvárható, hogy a különböző szintű, szervező szerepkörrel rendelkező központok erősödése, önállósága a lokális érdekek jobb megfogalmazását, s a helyi erőforrások eredményesebb felhasználását is elősegítse.

— Mindezek konkrét megvalósulását látom abban is, ahogyan pl. az ÉVM 1983. évi rendelete az általános terület- és településrendezés tudományos előkészítését előírta. Eszerint a tervezési területet olyan komplex társadalmi-gazdasági funkcionális egységnek kell tekinteni, amelyben az össztársadalmi és helyi érdekek egyaránt kifejezésre jutnak.

A gazdaság- és társadalompolitikánkban tehát erősödőben van és kell hogy legyen a csoport- és lokális érdekeket jobban figyelembe vevő tervezés és irányítás.

Mindez tudományterületünköt követeli, hogy a valóságfeltárásban többoldalú megközelítést alkalmazzon, helyt adjon olyan irányzatoknak, amelyek a gazdasági-társadalmi jelenségek csoportspecifikus értékelését adják, s ezzel a lokális tudat kialakítását és érdekek megfogalmazását segítik, továbbá új szemponttal gazdagítják a terület- és településfejlesztési, ill. -rendezési politikát.

Ennek az elvárásnak megfelel a szociálgeográfia, amely a társadalom életfunkcióival összefüggő térképző folyamatokat és szervezeti formákat csoportspecifikusan elemzi.

A tanulmány céljai:

— A szociálgeográfia nemzetközi fejlődési tendenciáinak értékelése alkalmazott földrajzi szempontból, és azoknak az irányzatoknak a kiemelése, amelyek eredményei a hazai kutatási gyakorlatban is felhasználhatóak.

— Ezzel összefüggésben az alkalmazott szociálgeográfia elméleti alapjainak kidolgozása.

— Az új kutatási irányzat bemutatása esettanulmányok alapján és utalás az így kapott eredmények tervezési gyakorlatban való felhasználási lehetőségeire.

2. A szociálgeográfia elmélete és módszere

2.1. A szociálgeográfiai gondolat fejlődése

A társadalomtudományok fejlődése a mindenkori társadalmi-gazdasági haladással mutat szoros összefüggést, tudományterületei ennek megfelelően kapnak hangsúlyt, kerülnek a társadalmi érdeklődés homlokterébe vagy szorulnak háttérbe. Ezért a XIX. század közepén, amikor a felgyorsuló kapitalizálódás már kontinentális léptékben változtatta meg az ember és környezet, az ember és társadalom kapcsolatát Európában, kialakult az *emberföldrajz*.

Az emberföldrajz (LE PLAY 1855; RATZEL 1909; VIDAL DE LA BLACHE 1922) e klasszikus szakaszában az ember és természeti, ill. társadalmi környezete közötti összefüggésekkel, kölcsönhatások elemzésével foglalkozott. Kiindulópontja az ember mint individuum környezeti kapcsolatainak feltárása és ez alapján életforma-csoportok leírása, táji megjelenésük sajátosságainak megragadása volt. Az e fázisban kialakult olyan alapkategóriák, mint a kultúrtáj, társadalmi magatartás vagy funkcionális térszerveződés a mai empirikus társadalomkutatásban is jelen vannak. Az ember és környezete kapcsolatának azonban más-más aspektusa került előtérbe a társadalmi fejlődéssel.

Az *emberföldrajz* „*determinista irányzata*” nyilván távol áll a mai szociálgeográfiai megközelítéstől, de hatása még jelen van, mert a társadalmi csoportok térbeli aktivitását, a funkcionális térszerkezet kialakulását a természeti környezettel összefüggésben elemzi.

Ez a kölcsönösség LE PLAY (1855) munkájában még különösen szoros. A szakirodalom őt tekinti a földrajzi determinizmus előfutárának, akinek gondolata végül is RATZELLEL teljesedik ki. LE PLAY különböző európai országokban vizsgálta a családok életkörülményeit, s azt a családok költségvetése alapján jellemezte. Megállapította, hogy a családok munkájuk révén közvetlen vagy közvetett kapcsolatban állnak a földrajzi környezettel, amely egzisztenciájukat erősen befolyásolja.

LE PLAY a területi gazdaságszerkezettel, népességeloszlással és jövedelemeloszlással szemben a fizikai környezet részletes elemzéséből indult ki, és azt egészítette ki a népesség foglalkozási szerkezetével, fogyasztási szokásaival, anyagi kultúrájának vizsgálatával, s az említett családi költségvetés adataival. Végül is társadalmi-gazdasági területegységeit („*modes du travail*”) a tér–gazdaság–társadalom hármasságát sajátos térszerveződése alapján vezette le. E koncepciója később elsősorban VIDAL DE LA BLACHE (1902) tevékenységére volt hatással, de impulzust adott a földrajzi gondolkodás egészének fejlődésére is.

A tér–gazdaság–társadalom kapcsolatát a XIX. század második felében mindinkább egységes rendszernek tekintették, amelynek elemei között szoros oksági

kapcsolat van. E kapcsolatrendszer együttes működésének, fejlődésének magyarázatában mind nagyobb szerepet kapott DARWIN fejlődéelmélete, azaz a biológiai, ill. a természettudományok korabeli gyors fejlődése. DARWIN természetes szelekciós elméletét kivetítették az emberi társadalom fejlődésére, s így magyarázták az emberi kultúra területi különbségeit. Mindezt alátámasztották az újkori földrajzi felfedezések is, a gyarmatosítás, amely olyan természeti népeket tett ismertté, amelyek közelebb álltak a biológiai „rendszerhez”, mint az európai értelemben elismert emberi társadalomhoz.

Tehát amikor RATZEL (1909) eltúlozza a természeti környezetnek az emberi társadalomra gyakorolt hatását, akkor a korszak legújabb eredményeiből (DARWIN) és tárgyi ismereteiből (felfedezések) indul ki. RATZEL ugyanis elsősorban természettudós volt, a kor tipikus szellemi képviselője.

Mindez persze nem változtat azon a tényen, hogy a területi fejlődés „motorjának” a természeti környezetet tartotta, amely meghatározza az ember tevékenységének lehetőségét, térbeli mozgását, területi eloszlását a Földön. A terület s az ország civilizációja a természeti adottságok függvénye. RATZEL tehát a LE PLAY által leírt tér – gazdaság – társadalom hatásmechanizmust egyoldalúan természeti feltételekből kiindulva értelmezte. Ebben nemcsak természettudományos felkészültsége játszott szerepet, hanem az is, hogy bejárta az Alpokat, Itáliát, a királyi Magyarországot, Mexikót, Kubát és Észak-Amerikát, ami átfogó regionális gondolkodáshoz vezetett.

Az 1869–1875 közötti írásaiban a tájat a LE PLAYI értelemben egységes egésznek tekinti, amelynek mint egésznek fejlődésében nyilvánul meg a darwini fejlődélmélet. E munkákban következetesen kutatja a természet hatását az emberre, s e periódus szintetizálását jelenti két legismertebb és legtöbb vitát kiváltó munkája (RATZEL: *Anthropogeographie*, 1909, *Politische Geographie*, 1897).

A szociálgeográfiai gondolat fejlődése szempontjából figyelembe kell venni, hogy RATZEL determinizmusa elsősorban makroregionális szemléletéből fakad.

A tér – gazdaság – társadalom XIX. századi nagytársadalmi összefüggéseiből következett arra, hogy „sohasem alapítanak államot az Északi-sarkon vagy építenek világvárost Szahara homoksvatagán” (SCHWARZ 1948).

RATZEL az akkori gazdasági-technikai fejlettség mellett aligha gondolhatta, hogy 100 év sem kell az emberiségnek ahhoz, hogy várost és államot hozzon létre a sarkkörön belül és a svatagokon.

Azt azonban ma sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy *a tér – gazdaság – társadalom olyan kölcsönkapcsolat-rendszert alkot, ami a modern társadalmakban is kifejezésre jut. Ezért e rendszer működésének, táji megvalósulásának lehetnek és vannak is olyan sajátosságai, amelyek a természeti környezetre vezethetők vissza.*

Az emberföldrajz possibilista fázisa, amely az ember környezetformáló, átalakító szerepét hangsúlyozza, a századfordulóra esik, arra az időszakra, amikor az európai társadalmak gazdasági-technikai fejlettsége olyan színvonalat ért el, hogy nyilvánvalóvá vált: az ember alapvetően képes környezetét átalakítani. Az is szembetűnővé, a statisztikákban „mérhetővé”, a szociológia számára igazolhatóvá vált, hogy az ember térbeli aktivitása, magatartása sokkal inkább társadalmi, mint természeti okokra, törvényszerűségekre vezethető vissza (DURKHEIM 1899).

A népesség foglalkozási átrétegződésével, területi koncentrációjával, a városnövekedéssel olyan regionális konfliktusok alakultak ki, amelyek oka már nem volt magyarázható a ratzeli koncepcióval.

Ezért törvényszerű volt, hogy LE PLAY tér–gazdaság–társadalom gondolati (s részben ok-okozati) sémáját VIDAL DE LA BLACHE (1922) „megfordítja”, s a környezet átalakulását az ember szabad akarata megnyilvánulásának tekinti. Számára az átalakított környezet az ember egzisztenciaharcának, kezdeményezésének eredménye, amelynek során az ember a természeti adottságokat nagyon különböző módon értékeli és hasznosítja, tehát a relatív autonómiáját hangsúlyozza a természettel szemben.

Noha VIDAL DE LA BLACHE „egzisztenciaharcában” is felismerhető a darwini természetfejlődés elmélete, mégis RATZELLEL szemben az emberi tevékenységet a társadalom felől közelíti meg. Mindez nemcsak abból következik, hogy VIDAL DE LA BLACHE a történelemtől „állt át”, s ezért a környezeti valóságot, annak átalakulását a társadalom fejlődésére vezette vissza, hanem abból, hogy nagyszámú empirikus vizsgálatot végzett. Munkamódszere nem a „megfigyelés”, a tapasztalatok rendszerezése és összegezése, hanem a jelenségek mennyiségi és minőségi leírása, kialakulásának tisztázása, az okok feltárása. Mivel lokális vizsgálataiban minden esetben az ott élő ember társadalmi sajátosságait (faji, vallási, foglalkozási stb.) tudta kimutatni, joggal állapította meg, hogy az ember legfontosabb térszerző erőit nem lehet a környezeti tanokkal (environmentalizmussal) megmagyarázni.

A népesség egész térbeli megnyilvánulását magából az életformából – „genres de vie” – vezette le. Az egyes életforma-csoportok – szerinte – a maguk szándéka szerint alakítják át a környezetet, és az adottságokat nagyon különböző módon hasznosítják. A tevékenység módját pedig elsősorban a történelmi, vallási, kulturális és pszichológiai tradíciók határozzák meg. VIDAL DE LA BLACHE már egyértelműen elismerte a társadalmi viszonyok térszerkezetre gyakorolt hatását, szerinte az ember társadalmi és gazdasági aktivitása, főként munkája révén alakítja át környezetét, ami a mindenkori civilizációs szint függvénye. Mindebben erőszakolás nélkül felismerhetőek a marxi társadalomfejlődési elvek, amelyek – sokak szerint – a szerző történeti gondolkodásában jelen voltak.

VIDAL DE LA BLACHE koncepciója – mint említettem – a LE PLAY-i hármas struktúra „megfordítása”, azaz a társadalom–gazdaság–tér ok-okozat kutatásának központba állítása az egyik legfontosabb adalék a mai szociálgeográfiai gondolkodás kialakulásához. Mindez más regionális társadalomkutatási diszciplínákba is beépült, gondoljunk a szociológus KÖNIGRE (1969), aki az emberi csoportok környezethez való alkotó alkalmazkodásáról („creative adjustment”) beszél. HOMANS (1960) szerint az emberi csoport (tehát csoport, s nem individuum, mint ez még VIDAL DE LA BLACHE-nál megnyilvánul) a rajta kívülálló környezetet munkája révén állítja szolgálatába úgy, hogy közben átalakítja. Itt jegyzem meg, hogy HOMANS viszont az ember–természet–környezet rendszert olyan merev ok-okozati rendszernek fogja fel, hogy abban már a társadalmi determinizmus jegyei ismerhetők fel, amely VIDAL DE LA BLACHE-ra még nem volt jellemző.

Tény, hogy a modern francia szociálgeográfia, de az utrechti iskola is a VIDAL DE LA BLACHE-i koncepcióra épül, sőt vannak követői szép számmal Németország-

ban, Angliában és az USA-ban is. Közismert, hogy a hazai emberföldrajzra is ő volt a legnagyobb hatással (MENDÖL 1928).

Az alkalmazott szociálgeográfia szempontjából különös jelentősége van annak, hogy VIDAL DE LA BLACHE az embert és környezetét egységes, összefüggő „rendszerként” fogja fel, amelynek középpontjában az alkotó ember áll. A környezet a természeti és társadalmi hatások, törvényszerűségek alapján változik, de abban döntő szerepe van az ember szubjektív akaratának.

Az ember tehát maga is földrajzi tényező, s úgy változik a történeti fejlődése során, hogy közben átalakítja környezetét.

A mai szociálgeográfiai gondolkodás elsősorban abban tér el a francia geográfusétól, hogy ma a hangsúlyt az emberi csoportok tevékenységére helyezzük és a szubjektum mint a csoport tagja jelenik meg. Ma sem tagadjuk ugyan az ember szabad akaratát, az egyéni döntés lehetőségét, de abban ma a „csoportelvárások” szerepét meghatározónak tekintjük, s ebben a szociológiai társadalmi cselekvésről vallott felfogása is jelen van (WEBER 1987).

Az igazsághoz tartozik, hogy VIDAL DE LA BLACHE koncepciója — ha az ugyancsak francia, a szociológus DURKHEIM tevékenységére gondolunk — nem volt előzmény nélküli. DURKHEIM (1899) az ember tájban létrehozott anyagi kultúráját már egységes egésznek tekintette. A társadalmi valóságot az ún. belső és külső társadalmi környezet kettőssége szerint fogta fel. A társadalmi magatartás területi, táji különbségeit a vallás, a nevelés és a foglalkozás különbözőségére vezette vissza. A népesség területi elterjedése, a közlekedési hálózat, a lakóterület, a települések elrendeződése valójában az illető társadalom „substrats”-ja. A cél e szubsztátum megismerése, mert ez alapján következtetni lehet az ott élő társadalomra. E problémát DURKHEIM a szociológia részdiszciplínájának tekintette, s ezért tanítványai is eltávolodtak tőle. Utódai a „Morphologie sociale”-t a demográfia és az emberföldrajz egyféle szintézisének tekintették. Az alapkoncepció hatása azonban VIDAL DE LA BLACHE-nál is felismerhető.

DURKHEIM munkásságára azonban e helyt azért utalunk, mert koncepciójának „társadalmi morfológiai” vonala sokkal hatásosabban jutott érvényre, és végül is az emberföldrajz morfológiai irányzatának alap gondolatává vált.

Az *emberföldrajz morfológiai fázisát* képviselő irányzat kétségkívül legismertebb képviselője SCHLÜTER (1906), akinek célja az emberformálta kultúrtáj bemutatása volt (Morphologie der Kulturlandschaft). Különös súlyt helyezett a kultúrtáj genezisére, de azt elsősorban a formális struktúra változása alapján írta le.

Sokan úgy vélik, hogy az emberföldrajz morfológizáló szakasza kevés szemponttal gazdagította a mai szociálgeográfiai gondolkodást. A látható táji szerkezet ugyanis még nem magyarázat az ott élő társadalom életére. A formák és azok változása mögött azokat az erőket és folyamatokat kell megtalálni, amelyek a változást előidézték. A forma és „tartalom” (funkció) között nincs szükségszerű összhang, gyakori, hogy a térképző folyamatok előrehaladtak, miközben a forma változatlan.

SCHLÜTER „mentségére” talán célszerű megemlíteni, hogy koncepciója tényleges megfigyeléseken alapult. A századfordulón a gazdasági-társadalmi haladás, s ezzel összefüggésben a táji átalakulás a mainál sokkal lassúbb volt. A tájszerkezet, a táj, ill. környezet (pl. település) morfológiája és az ott élő társadalom életjelenségei

között sokkal több megfelelés volt, mint ma. Igazságtalanok lennénk tehát, ha a mai átalakulási folyamatok „sebességét” vetítenénk vissza. SCHLÜTER tehát esetenként a morfológiából reális következtetéseket vont le, mint ahogy ezt tanulmányai jelzik is. A probléma inkább abban van, hogy a környezet fiziognómiája többjelentésű lehet, különböző erők és folyamatok hasonló táji fiziognómiát képesek kialakítani.

DURKHEIM és SCHLÜTER érdeme abban van, hogy felhívták a figyelmet arra, hogy a társadalom vagy az emberek bizonyos csoportjai rájuk jellemző formákat képesek létrehozni. A táj tehát bizonyos mértékben visszatükrözi az ott élők tevékenységét, a társadalom jelenlévő funkcióit.

A *funkcionális emberföldrajz* kialakulását a földrajzi munkamegosztás erősödése, az eltérő funkciójú területek, települések és településrészek kialakulása hozta magával.

A funkcionális térszerkezetben való gondolkodás szükségképpen az USA-ban erősödött meg, hiszen ott alakultak ki legkorábban a bonyolult funkcionális város-szerkezetek, olyanok, amelyek néhány jellemző alapján eléggé egyértelműen leírhatók voltak.

E földrajzi valóságból kiinduló amerikai „human ecology” (BARROWS 1923) jelentős hatással volt azután az európai gondolkodásra is. A város-szerkezeti problémák tanulmányozásában különösen a szociológia és földrajz talált egymásra (PARK – BURGESS – MCKENZIE 1925), ami ugyanúgy nem volt mentes a természetudományos gondolkodástól, mint RATZEL koncepciója.

Különösen az amerikai szociológia tanúsított nagy érdeklődést az 1920-as években a biológiai terminológia iránt. E fogalmak közül kétségkívül az ökológia futotta be a legnagyobb „karriert”, miután az ember és környezete kapcsolatának kifejezésére alkalmazták. Sőt a darwini létért való harc elvét is felhasználták, ill. kivetítették az emberi társadalomra.

Végül is az európai szociológiában és városföldrajzban a szociálökológiai felfogás nyert polgárjogot. Különösen BURGESS városmodellje provokált vitát, mert funkcionális város-összevetéshez olyan társadalmi kísérőjelenségeket is hozzákapcsolt, amelyek az európai nagyvárosokban valójában ismeretlenek voltak (pl. etnikai vagy vallási szegregálódás). A városökológiai munkák jelentős része a települést, mint társadalmi térszerkezetet gyakran a biológiai szervezet működésének sémájára írta le. E szerkezetet a benne kiépült lakás, munkahely, iskola, üzletek, szolgáltatást és pihenést szolgáló intézmények közötti kommunikáció és információ határozza meg. Mindez funkcionális rendszert képez, s nem más, mint társadalomökológiai rendszer.

Ha BOBEK (1927) városfogalmára vagy később szociálgeográfiai alapfunkcióira gondolunk, akkor nyilvánvaló a koncepcionális rokonság. Sőt CHRISTALLERT (1933) is ez a funkcionális modellszemlélet vezette a központi helyek elméletének megalkotásához.

A mai szociálgeográfiában a funkció fogalma kettős jelentésű; függőségi viszonyt és létmegnyilvánulást egyaránt kifejez. Az előbbi esetben a földrajz kvantitatív irányzata használja a mérhető nagyságok közötti kapcsolat kifejezésére, míg a társadalomökológiához közel álló irányzat a funkciót szükséglet – feladat – tevékenységként, azaz létmegnyilvánulásként értelmezi.

A társadalomökológiai vizsgálatok azonban kezdettől fogva elsősorban a városi társadalom életjelenségeinek komplex értelmezésére, modellezésére szorítottak, s nem léptek fel azzal az igénnyel, hogy a felfogást a regionális vizsgálatokban is alkalmazzák. Európában is elsősorban a városszociológiai és városföldrajzi vizsgálatokat gazdagította, és csak lassan kapott helyet a regionális gondolkodásban.

BOBEK (1948) tett kísérletet arra, hogy *a társadalmi teret komplex funkcionális szerkezetként értelmezze*, de valójában kevés sikerrel, mert javasolt funkcionális felosztása és terminológiája nem épült be a szakirodalomba (1. bioszociális; 2. gazdasági; 3. politikai; 4. topológiai; 5. migrációs; 6. kulturális funkciók). Ennek ellenére BOBEK alapgondolata tovább élt, s a gyakorlatban, a területrendezés „funkció-katalógusában” ismerhető fel, amelyet azután PARTZSCH (1964) a szociálgeográfia alapkategóriáinak nevezett; ezek az ún. társadalmi alapfunkciók: lakás, munka, ellátás, képzés és kultúra, üdülés, közlekedés és közösségi élet.

Ezt a „funkció-katalógust” RUPPERT és SCHAFFER (1969) szociálgeográfiai koncepciójában úgy fogta fel, mint az emberi létmegnyilvánulás alapfunkcióit, amelyek egymással sokoldalú függőviszonyban állnak; az antropogén erők komplex hatáseggyüttese, amelyek a természeti környezettel is szoros összefüggésben vannak. Valemennyi alapfunkciónak speciális terület-, ill. térigénye van, tárgyiasult intézményrendszere, amelynek területileg differenciált szerkezetét a földrajz elemzi. A kultúrtáj nem más, mint a társadalmi alapfunkciók területi szerkezete.

A funkcionális emberföldrajz azonban Európában új értelmezést is kapott. DEMANGEON (1947) emberföldrajza az emberi csoportok és a földrajzi környezet összefüggésére helyezi a hangsúlyt. BOBEK (1948) és HARTKE (1953, 1959), valamint RUPPERT (1968b) ezt a csoport-specifikus szemléletet kapcsolja össze az ún. társadalmi alapfunkciókkal, s kihangsúlyozzák mindezen funkciókban jelentkező társadalmi „hordozókat”. Ezzel lépünk át a funkcionális földrajz mai, sajátos értelmezésébe.

2.2. A szociálgeográfia főbb irányzatai

2.2.1. Az európai szociálgeográfia irányzatai

Az előzőekben a szociálgeográfiai gondolat fejlődéséből azokat a főbb irányokat emeltük ki, amelyek megítélésünk szerint mai szemléletünkre jelentős hatást gyakoroltak, mert a valóság megismerésének más-más lehetőségét dolgozták ki.

Ugyancsak a teljesség igénye nélkül adunk áttekintést a szociálgeográfia mai főbb irányzatairól és csak azokat vesszük számba, amelyek koncepciója, metodikája hatással volt alkalmazott szociálgeográfiai koncepciónk kialakulására. A szociálgeográfia állásáról LETTRICH E. (1972) adott jó képet. Társadalomközpontú földrajzi gondolkodásban a második világháború után két fő irány ismerhető fel egyértelműen: *az európai*, az individuum felől építkező, az egyéni és csoportérdekek megvalósulására, a társadalmi cselekvésre koncentrááló gondolkodás, valamint *az angolszász—amerikai*, amely a társadalmi „együttélés” sajátosságaira, ill. ezek konzekvenciáira, belső mechanizmusuk működésére helyezi a hangsúlyt.

Az elkülönülés nem földrajzi, mindkét irányzat megtalálható az illető kultúrkörökön kívül is. Mindkét gondolkodásmód jelen van a mai földrajzban, ami jelzi, hogy egyik sem képes a társadalmi valóságot „totálisan” megragadni, tényleges szintézist adni.

A szociálgeográfia európai irányzatait kiemelten kezeljük, mert

– az ember és környezete, az ember és társadalom kapcsolatában nagyon hasonló folyamatok érvényesültek az egyes országokban. Ebből adódott, hogy a geográfia egyes fejlődési szakaszai viszonylag egységes szemléletet képviselnek, közel azonos elvi, sőt metodikai alapokon állnak;

– az európai társadalmi valóságban, az egyes országok gazdasági-társadalmi térszerkezetében jelen vannak a közös történelem olyan alapelemei, amelyek motiválják az egyes térségek társadalmának, társadalmi csoportjainak magatartását.

Az európai irányzatok közül a második világháború után az ún. *münchener iskola* mutatkozott a legdinamikusabbnak. Hatása a kontinensen kívül is nyomon követhető, ezért célszerűnek látszik először összegezni azokat az elméleti és módszertani eredményeket, amelyeket követői kidolgoztak. Az irányzat vitalitása abban van, hogy kísérletet tett a francia szociálgeográfia és a funkcionális földrajz (angolszász) módszertani eredményeinek bizonyos szintézisére. Sőt, ezt a szintézist még elvi alapon is megkísérelte keresztülvinni azzal, hogy a jelenségek csoportspecifikus jellegét emelte ki, s minden térbeli jelenségben az emberi aktivitás sajátos megnyilvánulási formáit kereste. Ez az irányzat társadalomtudományi jellegét úgy hangsúlyozza, hogy eközben nem izolálja magát a földrajz természettudományi ágától. Ez az interdiszciplináris jelleg jól megfelelt a korábbi gazdaságföldrajzzal szemben támasztott követelményeknek is, s így jól illeszkedett az európai, kissé tradicionális tudomány-struktúra szemlélethez.

A szociálgeográfiai koncepció tehát a társadalomtudományi szemléletű funkcionális emberföldrajzból alakult ki, mint a társadalom és a társadalmi csoportok lét-funkcióival összefüggő térképző folyamatok és területi szervezeti formák tudománya.

A szociálgeográfiai kutatás tehát nem a táj abiotikus, biotikus és társadalmi rendszereinek feltárására, hanem a társadalom (a társadalmi csoportok) térformáló szerepére koncentrált; azokra a térképző folyamatokra, amelyekben kifejezésre jut a társadalom sajátos magatartása, aktivitása.

Ahhoz, hogy ezt elérjük, BOBEK (1962) szerint legalább három kérdéskört kell tisztázni a különböző területi szinteken, a települések, régiók és országok szerint:

– a társadalomszerkezet területi sajátosságainak feltárása, azzal a céllal, hogy a területi fejlődés szempontjából aktív csoportokat meghatározzuk;

– a második feladat a terület funkcionális szerkezetének megismerése, az átalakulás fő tendenciáinak rögzítése;

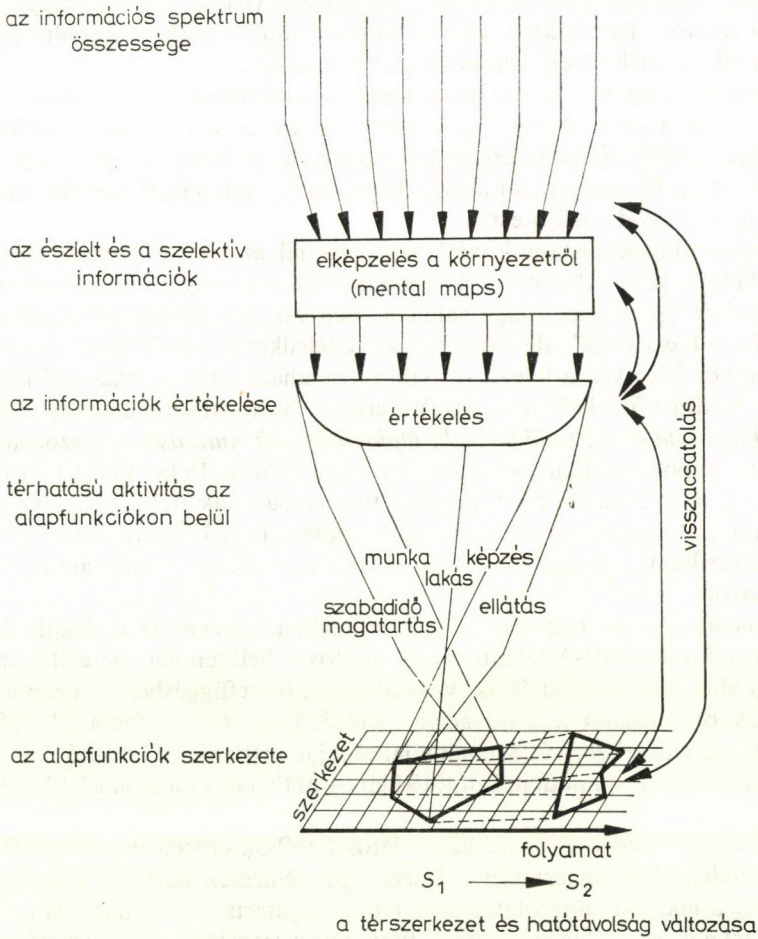
– végül a két információ alapján a térszerkezeti típusok lehatárolása.

A fenti definícióból és BOBEK célkitűzéséből is kitetszik, hogy a szociálgeográfiai kutatásnak két fő komponense van: a struktúra és a folyamatelemzés. Az előbbi főként BOBEK, az utóbbit RUPPERT (1968a) hangsúlyozta, kiemelve ezzel a földrajzi környezet „átmeneti” jellegét. Valamennyi szerző hangsúlyozza, hogy a térszerkezet sajátosságát és átalakulását az ott élő társadalom, ill. társadalmi csoportok aktivitásával magyarázzák, s ezzel közel állnak VIDAL DE LA BLACHE-hoz. Eltérnek azonban abban, hogy a térszerkezetet valamennyi elem (természeti, gaz-

dasági, társadalmi) összhatásaként értelmezik. Rendszerük nyílt, ezért abba a szomszédos régiók és általánosabb nagytérégi fejlődési folyamatok hatásai is beépíthetők.

A szerzők egy része (pl. UHLIG 1971; BOBEK 1972) gyakran utal a szociálgeográfia integráló jellegére, ami a társadalmi „hatóerők” összességét jelenti. Ez nem jelenti azt, hogy a szociálgeográfia az emberföldrajz diszciplináit (népesség-, gazdaság-, település-, közlekedésföldrajz stb.) asszimilálni vagy ismereteit szintetizálni tudná, csak azt, hogy a térszerkezeti sajátosságokat és folyamatokat a társadalmi aktivitásra vezeti vissza.

A szociálgeográfiai térszerkezet (1. ábra) fogalmának bevezetése a társadalmi térszerveződés értelmezésének új felfogását jelentette, s ez a szociálgeográfiai csoport(ok) és az alapfunkció(k) kapcsolatának tér-idő viszonylatban való értékelése. Olyan séma, amelyben az anyagi és nem anyagi valóságról kapott információk az eddigieknél célravezetőbben összegezhetők.

1. ábra. Szociálgeográfiai térszerkezet (szerk.: K. RUPPERT)

A szociálgeográfiai térszerkezet megismerési folyamatának szakaszait a szociálgeográfia egyes irányzatai eltérően hangsúlyozzák. DOWNS és STEA (1973) vagy HAMELIN (1974) például a társadalom-pszichológiai okok feltárását emeli ki a társadalmi magatartás-csoportok meghatározásában. Ezek a tanulmányok elsősorban azt igyekeznek tisztázni, hogy milyen motivációk játszanak szerepet az ember térbeli magatartásában, aktivitásában (BARTELS 1970). A társadalom-pszichológiai tényezők fontossága különösen a migrációval kapcsolatban merül fel, olyan esetekben, amikor egy-egy település attraktivitása a szabályos (vagy szokványos) gazdasági-társadalmi okokkal nem volt magyarázható. Az emberi magatartás nem „kvantifikálható”, a társadalmi valósághoz közvetlenül alig kapcsolható motivációinak feltárására új kutatási irányok alakultak ki, mint például az „image” vagy a „mental map” kutatás. Ennek eredménye, hogy a szakemberek elismerik a földrajzi környezettel kapcsolatban kialakult minőségi értékelés „faktorának” létezését, amely egy adott területhez éppen úgy kötődik a társadalmi tudatban, mint az illető terület konkrét adottságai (RUHL 1971). Itt jegyezzük meg, hogy a tervezés ugyanakkor csak a konkrét adottságokkal számolt eddig, mert nem álltak rendelkezésére „minőségi információk”.

A müncheni iskola a tájban létező struktúrák elemzésére összpontosít (RUPPERT 1970), s nem a „mental map”-pel megfogott, eléggé szubjektívnek ítélt információkra. Ebből szükségszerűen következik, hogy közelebb áll a mai tervezési gyakorlathoz. Ez magyarázat arra is, hogy miért a müncheni irányzat ismertetésével kezdtük e rövid áttekintést.

Persze a müncheni iskola követői sem tagadják az „image” fontosságát, de nem volna helyes, ha e folyamat két végpontjának valamely elemét eltüloznánk. Az értékelésben ugyanis az image valóban jelen van, mint minőség, a valóságtól elszakadt „objektivitás”, de nem szabad elfeledkezni arról, hogy az image-ban ugyanakkor jelen van a létező struktúra visszahatása (visszahatás-effektus). Márpedig a földrajz fő feladata — sokak szerint — változatlanul a *térben létező struktúrák kialakulásának, fejlődésének, átalakulásának kutatása*, s a szociálgeográfia mindezt csoportspecifikus szempontból végzi (BOBEK 1948, 1962; HARTKE 1953, 1959). Az új irányzatok e felfogást túl tradicionálisnak ítélik, s úgy vélik, a szociálgeográfia azzal, hogy mereven ragaszkodik a létező térstruktúrák, a „tárgyasult” társadalmi valóság tanulmányozásához, arról mond le, amire valójában vállalkozott.

A szociálgeográfia tartalma az alapfunkciók térszerkezete átalakulásának csoportspecifikus értékelését jelenti, annak sajátos térbeli rendjét, méretét és minőségét a társadalmi elvárásokkal és aktivitással hozza összefüggésbe. A korábbi földrajzi ágazatok problémakörét a társadalmi létezés funkcióiként fogja fel, ezért a társadalmi, az emberi elvárás szempontjai alapján értékeli. A funkciókkal összefüggésben az emberi — mindenekelőtt térbeli — aktivitás áll a szemlélet középpontjában.

A lakással, a lakófunkcióval kapcsolatos korábbi, erősen morfológizáló vagy a funkcionális településszerkezettel összefüggő elemzések háttérbe szorultak. Ma a hangsúly a lakással kapcsolatos társadalmi magatartás értékelésén van.

A munka és az ellátás-szolgáltatás funkcióit a szociálgeográfia egymással szoros kölcsönkapcsolatban vizsgálja. Következik ez abból, hogy míg a primer és sze-

kunder ágazatok az ember szempontjából „csupán” munkahelyek, addig a tercier szektor már nem elsődlegesen „munkahely” a társadalom tudatában, hanem a közösség létét kiszolgáló funkció. E funkció működését, egzisztenciáját ugyanis nem az határozza meg, hogy milyen „munkahely”, hanem az, hogy milyen színvonalú szolgáltatást ad.

A *képzés és kultúra* döntően befolyásolja az egyén társadalmi magatartását, az egyes alapfunkciókhoz való viszonyát. A képzettségi szint és az általános kulturális magatartás között is szoros összefüggés van. E funkció jelentősége a társadalmi-gazdasági fejlődéssel nő, és meghatározó eleme a társadalom innovatív képességének.

A müncheni iskola a 60-as években az *üdülés és idegenforgalom* tájformáló szerepével, a területfelhasználásra gyakorolt hatásával foglalkozott, és csak később terelődött figyelmé a helyi lakosság fogadókészségének kutatására vagy a funkcióval kapcsolatos elvárások differenciáltságára.

A *közlekedés és kommunikáció* szociálgeográfiai értelemben az előzőekben felsorolt alapfunkciók működésének feltétele és következménye, amely a funkciók közötti személyek, javak és információk cseréjét jelenti.

A *közösségi élet* („in Gemeinschaften Leben”) tanulmányozásának célja, hogy az egyén és csoport aktivitást befolyásoló tényezőit feltárjuk. E tényezők egy része a lokalitáson belül keresendő, amely hosszabb történeti fejlődés, együttélés eredménye, másrészt közösségen kívüli, tágabb társadalmi hatás.

Tanulmányok a német szociálgeográfiáról és elágazásairól. A müncheni iskola változott koncepciója s az utóbbi években abból elágazó alkalmazott szociálgeográfiai irányzat túlnőtt a közép-európai térségen. Ha tudományrendszertani helye, jelentősége tisztázatlan is, az vitathatatlan, hogy a valóság megismerésének új lehetőségeit, szempontjait kínálja, s ez sikerének egyik forrása. Ugyanakkor a koncepció kidolgozatlanosságából adódik, hogy sokoldalúan vitatott. A vitában részt vevők egyik csoportja szerint a szociálgeográfia túlságosan eltávolodik a problémák hagyományos földrajzi megközelítésétől, míg mások szerint éppen hogy nem eléggé. Sokszor megmarad a tradicionális térstruktúra elemzésénél, s így esetenként nem több, mint a gazdaságföldrajz.

WINKLER (1956) a szociálgeográfia kezdeti fázisáról azt írta, hogy lényegében ez megfelel az emberföldrajznak, hiszen az ember–táj kapcsolatát elemzi, ami végül is elképzelhetetlen a társadalmi ismeretek nélkül, amely átfogja a kapcsolatrendszert.

A gazdaságföldrajzi szemléletű *kölni iskola* képviselői — KRAUS (1957) és OTREMBÁ (1969) — hosszú ideig veszélyesnek tartották a szociálgeográfia elkülönítését a gazdaságföldrajztól, s azt az utóbbi egyik részterületének tartották. OTREMBÁ szerint a gazdaságföldrajz korábban a termelőtevékenység területi elterjedését és okainak feltárását vizsgálta, de ma már elsősorban a gazdaság–ember kapcsolatrendszer megismerésére koncentrált. Ezen belül a társadalmi tevékenységek csoportspecifikus jellege csak részkérdés, amelyet nem lehet kiszakítani a társadalmi tevékenységgel foglalkozó kérdéskör egészéből. Ugyanakkor a társadalomnak, mint egésznek, s benne az individuumnak, ill. csoportoknak megvan a maga sajátos térformáló jellege. A szociálgeográfia tehát kétségkívül valós társadalmi szituációt vizsgál, de végül is részaspektusa a földrajznak.

OTREMBÁ tehát valójában elismeri a felfogás létjogosultságát, mert tényeket tár fel, új szempontokkal gazdagítja társadalomismeretünket. Megítélésem szerint ez a fontosabb, s az másodlagos kérdés, hogy mindez új földrajzi diszciplína megjelenését jelenti-e, vagy sem. Ha arra gondolunk, hogy az elmúlt húsz év alatt ez a kutatási irányzat tanszékeken, tudományos osztályokban és intézetekben is „intézményesült”, akkor még az utóbbi is realitásnak tekinthető.

WEIGT (1972) szerint a szociálgeográfának a kultúrtáj kialakulását kell megragadnia a társadalmi viszonyok térformáló hatásai alapján. Ezzel a földrajz új ismeretekkel gazdagodhat, de előfordulhat, hogy a szociálgeográfiából végül is szociológia lesz.

HOTTES (1970) a szociálgeográfiát az emberföldrajz részdiszciplínájának tekinti, céljának pedig a társadalmi tér, tértípusok lehatárolását és leírását tartja. Lehet egyféle szintetizáló szerepe azzal, hogy az ún. antropogén faktorok – gazdaság, közlekedés, település stb. – változását, átalakulását egységes társadalmi fejlődési folyamatba állítja.

A SCHÖLLER (1968) körül kialakult csoport „szigorúbban” ragaszkodik a bobeki koncepcióhoz, s a szociálgeográfiát olyan társadalmi ismeretanyagként tekinti, amely keretet ad a gazdaság, közlekedés, település stb. helyzetének pontosabb megítéléséhez. Valójában a kultúrföldrajz részterületének tekinti és alapkutatási jellegét hangsúlyozza. A „szociálgeográfiát a közösségek, társadalmak, csoportok és osztályok földrajzának” tekinti, amelynek részdiszciplínái a politikai földrajz, gazdaság- és társadalomföldrajz, vallásföldrajz és a földrajzi kultúrtáj kutatása.

Ez a „*bochumi iskola*” elsősorban a földrajzi kultúrtáj kialakulásának kutatásában hozott újat, mint ahogy ezt a Ruhr-vidékről készült atlasz és magyarázó igazolja.

Ennek problémáját abban látom, hogy bizonyos tényezők területi egybeesése alapján tételez fel társadalmi kapcsolatot, ok-okozati összefüggéseket. Ami ugyan nem kizárt, de a területi egybeesés még nem igazol kapcsolatot.

UHLIG (1971) a szociálgeográfiát azon társadalmi erő tudományának tekinti, amelyek az emberföldrajz részterületein – népesség-, gazdaság- és településföldrajz – hatnak. Amíg ezek az ún. geofaktor-tudományok az egyes tényezők komplex megragadására törekednek, addig a szociálgeográfia a tényezőkben ható társadalmi folyamatok kutatására helyezi a hangsúlyt, tehát ebből a szempontból valóban hordoz magában szintetizálási lehetőséget.

BARTELS (1970) a szociálgeográfia és a gazdaság- és társadalomföldrajz között nem tesz különbséget, mindkettő a tér–idő tudományos módszer alkalmazását jelenti a gazdaság- és társadalomtudományi összefüggések feltárásában.

A müncheni iskola körüli kezdeti viták az 1970-es évek elejére elcsendesedtek, és közel tíz éves „szélséand” után a nyolcvanas évek elején váltak újra szenvedélyessé.

Mindez két alapvető okra vezethető vissza; egyrészt új és mind bonyolultabb társadalmi folyamatok, jelenségek váltak ismertté, amelyeket a hagyományos „funkcionális gondolati sémába” nem lehetett beilleszteni, vagy ez legalábbis erőszakoltnak látszott. Másrészt az „új nemzedék” mind erősebb társadalomtudományi szemlélettel és metodikával jelentkezett, amivel bizonyos társadalmi jelenségek szükségképpen más megvilágításba kerültek.

A müncheni iskola a német nyelvterület szociálgeográfiai kutatásában kétségkívül az egyik leghatásosabb irányzat a második világháború után. Ugyanakkor tévedés volna a közép-európai szociálgeográfiát ezzel az irányzattal azonosítani. Csupán az elmúlt negyedszázad kutatásai alapján az alábbi főbb irányzatok körvonalazhatók a német nyelvterületen:

– a gazdaság–ember kapcsolatának vizsgálatára koncentráló gazdaságföldrajz (Köln);

– a gazdasági-társadalmi folyamatok szerepének értékelése a kultúrtáj szerkezetének átalakulásában (Bochum);

– a gazdasági tevékenység szerepének hangsúlyozása a térszerkezet kialakulásában (Hamburg);

– a gazdaság- és társadalomföldrajz, mint a társadalmi folyamatok elemzésének tudománya, amely azonos a szociálgeográfiával (Frankfurt);

– a szociálgeográfia és szociálökológia összekapcsolása a városszerkezet-kutatásban (Augsburg és Bécs);

– a szociálgeográfia és a területfejlesztési politika kapcsolatára épített kutatás (Bayreuth, Innsbruck és Zürich);

– a szociálgeográfia és az alkalmazott földrajz szintézisére épülő kutatás (Berlin, Hannover, Bonn, Münster és Salzburg–Graz);

Egészében véve „közép-európai” irányzatról is beszélhetünk. Közös vonásuk: a társadalmi problémaérzékenység, a jelenségek tér–idő dimenziójának hangsúlyozása, a tervezés szempontjainak érvényesülése, empirikus módszerek alkalmazása stb. Ha ezeket a kritériumokat erre az irányzatra jellemzőnek találjuk, akkor Utrecht, Strasbourg, Grenoble, Udine, Triest, Ljubljana–Zágráb, Budapest és Pozsony is azon városok közé tartozik, ahol ennek az irányzatnak hatása érvényesül, még akkor is, ha ezt sokan tagadják. Mindez nem az irányzat „attraktivitásából”, hanem a gazdasági-társadalmi fejlődés felvetette emberi problémák bizonyos hasonlóságából következik.

*A francia szociálgeográfia** irányzata – amely egyesek szerint VALLAUX (1908) munkájával indul és VIDAL DE LA BLACHE (1922), majd DEMANGEON (1947) munkáiban teljeseedik ki – mintha veszített volna társadalmi hatásából a második világháború utáni időszakban. Pedig az 1930-as években DEMANGEON mellett BRUNHES (1910) is ahhoz a generációhoz tartozott, amely megalapozta a francia szociálgeográfia európai tekintélyét.

A második világháború után e hagyományokat GEORGE (1946) képviselte, úgy, hogy közben kísérletet tett új koncepció kialakítására. GEORGE-on kívül SORRE (1952) is a társadalmi struktúrák vizsgálatát tekintette a szociálgeográfia fő feladatának, de kisebb figyelmet szentelt e struktúrák térbeli elrendeződésének. Az 1960-as évektől pedig korán jelentkeztek a problémaorientált elemzések, pl. falukutatás, s más, erősen társadalomtudományi orientált vizsgálatok. Ezzel szemben a német szociálgeográfiában bizonyos szintézisre való törekvés kezdődött, amely persze nem sok sikerrel járt, de közelebb került a területi tervezés kívánal-

* KÉRI A. (1986, kézirat).

maihoz. Emellett a természettudománytól sem távolodott el oly erősen, mint a francia. Ezt a „globális szemléletet” adó, a területfejlesztési politikára figyelő felfogást a politika és részben még a társadalmi érdeklődés is honorálta az 1970-es évek végéig.

Azzal, hogy GEORGE és BRUNHES eltávolodtak valamelyest az eredeti koncepciótól, s az általános társadalmi hatással szemben az individuum társadalmi függetlenségét hangsúlyozták, akarva-akaratlan megkérdőjelezték a társadalmi irányítás és tervezés létjogosultságát. A német és francia szociálgeográfia háború utáni elkülönülését éppen abban látom, hogy míg a francia az individuum társadalmi tevékenységének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, addig a német számára a csoportaktivitás a fő kérdés.

A francia szociálgeográfia abban is eltér a némettől, hogy míg az utóbbi újabb és újabb kísérletet tett a BOBEK – HARTKE koncepciótól való elkanyarodásra, új irányzat kialakítására, addig a franciát inkább „a napi” társadalmi problémák vitték el különböző irányokba: falukutatás, tér és szubjektum, marginalitás kérdései, városföldrajz stb.

A francia szociálgeográfiában is jelen van persze az amerikai társadalomökológiai kutatások hatása, sőt a német társadalmi csoportaktivitásra épülő elemzés is, de ez utóbbi esetben inkább a csoportkapcsolatok kutatására koncentrálnak.

Az alkalmazott szociálgeográfia szempontjából különösen figyelemre méltó a francia irányzatnak az a törekvése, hogy

– a gazdasági-társadalmi problémákat ne szakítsa el egymástól, mert ezek kölcsönösen „feltételezik” egymást (GEORGE 1946). A csoportaktivitás tehát nem valamiféle csoportelhatározás eredménye, hanem szükségszerű gazdasági változások konzekvenciája;

– a regionális vizsgálatok mellett szükség van az empirikus mikroregionális vizsgálatokra, amelyek a lokális társadalom, a csoport vagy a szubjektum térkapcsolatát tárják fel és képesek a kapcsolatok szorossága alapján tértípusokat lehatárolni, pl. megélt tér, funkcionális tér, humanizált tér, kapcsolat tér;

– az idő – tér kapcsolatát elválaszthatatlannak tekinti. Különösen ROCHFORD (1963) hangsúlyozza, hogy a társadalmi tér leírhatatlan az idő-dimenzió nélkül és fordítva, a társadalmi folyamatoknak mindig van területi összefüggése.

A hazai szociálgeográfiai gondolkodás mai főbb irányait három forrásból eredeztettem, a rokontudományok és a földrajzon belül meglévő főbb irányzatok hatásából, valamint a szociálgeográfia eddigi hazai eredményeiből.

A rokontudományok közül a *szociográfia*, a *néprajz* és a szociológia inspirálta a földrajzot arra, hogy a földrajzi környezetben, mindenekelőtt a településkörnyezetben lejátszódó emberi tevékenységgel összefüggő jelenségeket a lokális életforma sajátosságaival hozza összefüggésbe. Ennek első termékeny időszaka volt a két világháború közötti falukutatás, SZABÓ Z. (1936), FÉJA G. (1937), ERDEI F. (1940) és mások empirikus társadalomkutatáson alapuló, társadalomkritikai szemléletű szociográfiai vagy agroszociológiai munkái. MENDŐL T. (1928) Szarvasról készített tanulmánya szervesen illeszkedett ebbe az irányzatba, azzal az eltéréssel, hogy ő elsősorban a lokalitások belső tértagozódására helyezte a hangsúlyt,

a valóság újszerű megismerésének lehetőségét tárta fel. Az alkalmazott szociográfia viszont a társadalmi gyakorlat megváltoztatásának szükségességére irányítja a figyelmet.

A második világháború után viszont a hatvanas években kibontakozó szociológiai kutatások és az új szociográfiák voltak hatással a gazdaságföldrajzi gondolkodásra. Ennek hatása kettős volt, egyrészt a regionális feldolgozásokban felerősödött a társadalomkritikai szemlélet, másrészt megnőtt a kisebb léptékű, empirikus módszerekre épülő kutatások száma. Annak ellenére, hogy a szociológia felfutását a politika a 70-es évek elején ingerülten fogadta, s igyekezett kiszorítani a társadalomkutatásból (KONRÁD GY., SZELÉNYI I., FERGE Zs. és mások munkássága), a társadalomkritikai szemléletű kutatások tovább folytak, sőt éppen az MSZMP Társadalomtudományi Intézete vált e kutatások központjává (BÖHM A. – PÁL L. 1985, KOLOSSI T., SIMÓ T. és mások). Az új társadalomstruktúrával összefüggő vizsgálatok és azok eredménye megerősítette más tudományterületek aktivitását is, így a társadalomföldrajzot is.

A szociálgeográfiai kutatások szempontjából alapvető jelentősége volt annak, hogy tudomásul lehetett venni a társadalom strukturálódásának realitását, amely kiinduló pontja a szociálgeográfiai gondolkodásnak, hiszen a jelenségeket, a funkciók működését, ill. azok sajátosságait meghatározott társadalmi csoportok tevékenységével hozza összefüggésbe és magyarázza.

A szociálgeográfiai gondolkodás kialakulásának másik fontos feltétele volt, hogy a *földrajzi gondolkodás egészében* is bekövetkezett a változás, aminek az alábbiakban két fő vonását emelem ki.

A regionális vizsgálatokban felerősödött a társadalmi tér konfliktusára irányuló kutatás (ENYEDI GY. körül 1965 – 1985 között kialakult csoport), amely elsődlegesen az országos jelentőségű témákra koncentrált ugyan (elmaradott területek, falusi térség, urbanizáció stb.), de sohasem zárta ki a lokális vizsgálatokat, sőt azoknak impulzust adott.

Másrészt a komplex földrajzi környezetben való gondolkodás (PÉCSI M. és munkacsoportja) a kibontakozó szociálgeográfiát arra inspirálta, hogy a tér – gazdaság – társadalom struktúráját az egyes funkciók térbeli megjelenésének elemzésében is egésznek tekintse. Erre főként az alkalmazott szociálgeográfia kínálja a legkedvezőbb együttműködést.

Végül le kell szögezni, hogy a társadalomföldrajzon belül a *szociálgeográfiai jellegű kutatások kontinuitása* sohasem szakadt meg, ezért a mai kutatások elméleti és módszertani felkészültségében jelen van a 20-as évek óta felerősödő és kiszélesedő kutatás. Ha törésekkel és némi kihagyásokkal is, de a MENDÖL T. – WALLNER E. – LETTRICH E. kutatási vonal a 70-es évek elejéig követhető. E kutatási gondolkodásban a klasszikus településföldrajz és a szociálgeográfiai gondolkodás együttes jelenlétének, ill. az utóbbi fokozatos felerősödésének vagyunk tanúi. LETTRICH (1968) Kecskemétről írt munkájában még éppen nyomon követhető e kettősség, de a Tihanyról írt tanulmánya (1970) már „klasszikus” szociálgeográfiai munka. E munkával jelenik meg először a hazai földrajzban az egy településmilióra vonatkozó „klasszikus” szociálgeográfiai felfogás, bár hozzá igen közel áll WALLNER (1961) Dunaföldvárról írt tanulmánya. A 70-es évek elejének e kutatási irányzatába bekapcsolódók még a klasszikus irányzatot követik, s születik néhány feldolgozás,

amelyek elméleti vagy módszertani szempontból alapvetően újat nem hoznak, de tovább erősítik az ilyen típusú feldolgozások gyakorlati hasznosságát.

Ami e tanulmányokban új jelenség, az a gyakorlathoz, a terület- és település-politikához való közelítés. A feldolgozások célja nem az adott település belső viszonyainak pontos szociálgeográfiai feltárása, hanem olyan összefüggésekre való utalás, amelyek a regionális vizsgálatok mutatóival nem tárhatók fel; tehát a jelenségek belső összefüggéseire való rávilágítás (BARTA – BELUSZKY – BERÉNYI 1976).

A 70-es évek elejére a szociálgeográfiai jellegű kutatásoknak úgy tűnik három főbb vonulata rajzolódott ki.

– A települések belső társadalmi tértagozódását a rendelkezésre álló népszámlálási adatok alapján elemző irányzat, amelynek célja főként a településszerkezeti különbözőségekre leírása, társadalmi konzekvenciáinak feltárása (BECSEI 1988; KÉRI 1983). De már ez esetben is megjelent a statisztikai adatbázist kiegészítő empirikus módszer alkalmazása pl. KÉRI egri vizsgálatában.

– Ennek az irányzatnak belső megfelelője DÖVÉNYI Z. (1985), SÁRFALVI B. (1964), SÜLI-ZAKAR I. (1980) és MÉSZÁROS R. (1982) több munkája, amelyekben a statisztikai elemző és az empirikus társadalomkutatási módszerek igen szerencsés kombinációjával találkozunk. Ezzel ugyanis elérték azt, hogy a regionális folyamatok lokális konzekvenciáit is be tudták mutatni, nyomon tudták követni.

A két irányzatban talán az a közös, hogy a különböző méretű társadalmi terek szociálgeográfiai állapotának jellemzését eredményezték.

– A harmadik vonulatba azokat sorolnám, amelyekben talán még intenzívebb volt az empirikus társadalomkutatási szempont, esetenként határozottan érzékelhetővé vált a szociológusokkal való együttműködés (BERÉNYI – SIMÓ 1979a, b; CSÉFALVAY 1985; TÍMÁR 1985 stb.), ami kifejezésre jutott a társadalmi alapfunkciók működtetésében érdekelt társadalmi csoportok „értelmezésében”.

Előtérbe került a különböző alapfunkciók működésében kialakult különbségek csoportspecifikus értelmezése (BERÉNYI 1979; TINER 1985; KOVÁCS 1988).

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének munkacsoportja (BERÉNYI I., CSÉFALVAY Z., DÖVÉNYI Z., KOCSIS K., KOVÁCS Z., PERGER É., POMÁZI I. és TINER T.) kísérletet tett arra, hogy a korábbi elméleti-módszertani eredményeket településcsoport szinten (Bélapátfalva és településcsoportja, 1988) is kipróbálja úgy, hogy az a tervezéssel közvetlenül összehangolható legyen.

Úgy tűnik, hogy az előzőekben felvázolt főbb kutatási irányok nem keresztezik és nem is zárják ki egymást. Eredményeik a gyakorlat különböző területén lehetnek felhasználhatóak. Valószínűsíthető, hogy a nagyobb számú empirikus kutatás kikristályosítja a szociálgeográfia hazai művelésének elveit és módszereit, világosabbá teszi korlátait és a gyakorlati felhasználás lehetséges területeit.

Szociálgeográfia a Szovjetunióban. A szovjet gazdaságföldrajzon belül az 1970-es évek közepén jelentkezik az az irányzat, amely erősen társadalmi szemléletű és empirikus módszerű. SZAUSKIN (1976) foglalkozik először a szociálgeográfia kérdésével átfogó elméleti munkájában. Noha CHRISTALLER, HAGGETT vagy ISARD munkásságát első nekifutásra még „a rafinált polgári szociálgeográfia irányzatainak” minősíti, mégis úgy véli, hogy a gazdaságföldrajz „humanizálása” elkerülhetetlen, a modern gazdaságföldrajz „szociologizálása” természetes és a

földrajz számára megtermékenyítő folyamat. SZAUSKIN nem tesz különbséget az ún. modern gazdaságföldrajz és a szociálgeográfia között; ez utóbbit *a társadalmi élet területi szervezete tudományának tekinti*. Ugyanakkor megkülönbözteti és önálló irányzatként fogja fel a szociálgeográfiai kérdések értékelésével foglalkozó határtudományokat, amelyeket „értékelő”, ill. „alkalmazott földrajzi” irányzatoknak nevez. Ez utóbbi megfogalmazás megegyezik a nemzetközi nevezéktannal.

Az ma már nyilvánvaló, hogy SZAUSKIN szociálgeográfiával kapcsolatos felvétele és elvileg pozitív megnyilatkozása 1976-ban nem csupán tudománypolitikai gesztus volt az IGU-konferencia nagyszámú résztvevője felé, hanem egyféle „nyitás”, ill. felhívás e diszciplína művelésére.

E változást a POMÁZI I. (1986) szerkesztésében megjelent kötet is jelzi, ami alapján már kijelölhetőek bizonyos új kutatási irányok a szovjet földrajzban:

- a falusi térség társadalmi problémái;
- a társadalmi marginalitás területi konzekvenciái;
- a városi régiók szegregálódási folyamatai stb.

Az új belpolitika pedig minden bizonnyal lendületet ad a szociálgeográfiai kutatási irányzatnak is, feltételezésem szerint különösen az alkalmazott kutatóknak, s így az alkalmazott szociálgeográfiának, amely mintegy közvetítő szerepet vállalhat az irányítás – tervezés és társadalmi elvárás – befogadás olykor feloldhatatlannak tűnő ellentétében.

2.2.2. A szociálökológia főbb irányzatai

A szociálökológiai kutatások száma az európai társadalomföldrajzban is megnőtt az elmúlt két évtizedben. A társadalmi, mindenekelőtt a városi életterek lehatárolását célzó kutatás a társadalmi ismérvek bizonyos csoportjával jellemzi az adott társadalmi teret, s ezzel úgy tűnik, a VIDAL DE LA BLACHE-i (1902) „*genres de vie*”, az életforma-kutatás kerül a középpontba.

A szociálgeográfiai gondolkodásban a „*genres de vie*” funkcionális élettér, amelynek sajátosságaiban felismerhető a különböző társadalmi csoportok aktivitása. Az elmúlt két évtized számos tanulmánya jelzi e szemlélet lényegét és az eredmények gyakorlati hasznosságát.

Viszonylag keveset tudunk a szociálökológiai kutatások különböző irányzatairól, hazai alkalmazásaiokról és azok gyakorlati jelentőségéről. Ezért az alábbiakban egyrészt összefoglaljuk a szociálökológia nemzetközi irányzatait és eltérését a szociálgeográfiai megközelítéstől, másrészt áttekintést adunk a hazai kutatások eredményeiről.

A szociálökológia fogalma először PARK – BURGESS – MCKENZIE (1925) munkájában fordul elő, akik az ökológiai szemléletet az emberi társadalom értelmezésében is felhasználták. Az iparosítással, a tömeges városba áramlással a korábbi társadalmi struktúra gyorsan megváltozott, s ezzel összefüggésben a tipikus városi-társadalmi problémák sora jelentkezett az amerikai nagyvárosokban: szegénység, bűnözés, közösségi korrupció, monopolisztikus jelenségek az üzleti életben stb. Ezek olyan jelenségek, amelyek az emberi együttélés (tömeges együttélés) formájából adódnak, s amelyeket csak empirikus vizsgálatokkal lehet megismerni. Valójában ez indította el a szociológiát az empirikus társadalomkutatás irányába.

A növény- és állatökológia századfordulón kialakult kutatási módszereit – felvételezés, megfigyelés, kiértékelés – átvették az emberi társadalom életjelenségeinek szisztematikus vizsgálatába is. Az így előállt társadalomökológia több, mint a szociológia speciálterülete, mert magában foglalja az ökonómiát, geográfiát és más társadalomtudományokat is, tehát nem „tisztá” szociológia.

A szociálökológia első definícióját MCKENZIE (1925) adta, aki szerint célja „az emberi életmóddal összefüggő idő- és térbeli kapcsolatok kutatása, mely kapcsolatok a környezet szelektív, disztributív és adaptáló hatásai alatt állnak”. A városszégekben különböző módszerekkel élettér típusokat határoltak el, amelyek alapján azután városszerkezeti modelleket alakítottak ki pl. BURGESS (1925), HOYT (1939) és mások.

A szociálökológiai területi egységek lehatárolásához és jellemzéséhez mind több népszámlálási adatot vettek figyelembe, s egyre inkább háttérbe szorult a klasszikus felvételezésen és megfigyelésen alapuló módszer. Különösen az adatok számítógépes feldolgozása vitte el ebbe az irányba a feldolgozást, s a klasszikus szociálökológia helyébe a tényezők (faktorok) „ökológiája” lépett, mely mintegy jellemzi az adott társadalmi teret. Mindez egy kissé a biológiában lejátszódott folyamatra emlékeztet, amikor a mikroszkóp alkalmazásával fokozatosan új tudományterület alakul ki, a mikrobiológia. Ez esetben a kutatási módszer, technika és a kutatás tartalmi lehetősége mintegy feltételezi egymást.

Többen azért is támadják a tisztán faktoranalízissel operáló szociálökológiai kutatást, mert szerintük a társadalmi terek tartalma végül is attól függ, hogy milyen adatok állnak rendelkezésre vagy miket vesznek számításba, s így az eredmény erősen manipulálható. A szociálökológia jelen, faktorökológiával készülő elemzéseinek eredménye – mondják – attól függ, hogy hol, milyen adatbázissal dolgozhatnak a területi egységek elhatárolásában.

A faktorökológiai típusú vizsgálatok az 1970-es évekig elsősorban a városszerkezeti vizsgálatokra koncentráltak és egy-egy népszámlálás adatbázisára épültek. Az 1970-es népszámlálás után kezdtek foglalkozni az összehasonlító szociálökológiával (TIMMS 1971; HUNTER 1971), amikor már összehasonlításra alkalmas adatbázis állt rendelkezésre. Mindez új elvi és módszertani problémákat is felvetett (CONWAY–HAYNES 1977; DAVIES 1978), amelyek az 1970-es évek elejére tisztázódtak és ez lehetőséget adott arra is, hogy a különböző települések szerkezetét összehasonlító vizsgálat alá vegyék.

Az új irányzatokat azért célszerű áttekinteni, mert az analízisek egyre több, az alapfunkcióra is vonatkozó tényezőt tartalmaznak (lakás, munkavégzés, térbeli aktivitás stb.), amellyel a szociálgeográfia operál. A különbség abban van, hogy a szociálökológia egy adott térben élő csoport egészének létmegnyilvánulásait elemzi, míg a szociálgeográfia ennek csoportspecifikus vonásait emeli ki.

A nemzetközi szakirodalomban a városszerkezetben végzett szociálökológiai vizsgálatoknak általában három fő iránya rajzolódott ki:

- a) Az angolszász nyelvterületen az
 - amerikai és az
 - angol iskola; ez utóbbihoz sorolhatók az Új-Zélandon és Ausztráliában folytatott városszerkezeti elemzések.

b) A nyugat-európai városszerkezeti vizsgálatok közé a francia, holland és svéd kutatás sorolható; bár az utóbbin erős amerikai hatás is érezhető.

c) A közép-európai, elsősorban a német nyelvterületen végzett településszerkezet-kutatás (NSZK, Svájc és Ausztria).

Végül, ha nem is tekintjük fő irányynak, de említésre méltó a lengyel geográfia és szociológia próbálkozása, amely a német és amerikai eredményeket alapul véve végzett városszerkezet-vizsgálatot néhány nagyvárosban.

Az észak-amerikai városok szociálökológiai vizsgálatáról szólva megemlítjük, hogy a faktorökológiai típusú vizsgálatok nagy részét eddig az USA-ban végezték. Ennek egyik oka az, hogy már az 1940-es népszámlálástól azonos tartalmú statisztikai adatok állnak rendelkezésre, ugyanazon 3000–4000 lakosú városrészekre, másrészt rendelkeztek azzal a technikával, amely a nagy adattömeg feldolgozását lehetővé tette.

Az első faktorökológiai vizsgálat (VAN ARSDOL—CAMILLERI—SCHMID 1958) a SHEVKY—BELL (1955)-féle klasszikus társadalmi térelemzés felülvizsgálatát célozta, ezért csak azokat a tényezőket vették figyelembe, amelyek az eredeti modellben szerepeltek: társadalmi és családi státusz, vagyoni helyzet, szegregálódás. Ezt követően már feladták a *sensu lato* kiindulást és kísérletet tettek minden olyan tényező figyelembevételére, amelyről elképzelhető volt, hogy szerepet játszik a társadalmi tagozódásban.

Mivel 1950 óta minden népszámlálás azonos adatfelvételezési elvre épült, ezért folyamatlemzést is végezhettek. E lehetőséget kihasználva az 1970-es évek elején valamennyi amerikai városra készült faktorökológiai módszerű vizsgálat (BROWN—HORTON 1970), amely azonban elsősorban szociológiai aspektusú volt.

A vizsgálatokban általában 30–50 változót használtak, a társadalmi helyzet (foglalkozás, iskolai végzettség, jövedelem), a lakásminőség, a faji és etnikai összetétel, a családszerkezet, a korösszetétel, a mobilitás, a társadalmi érintkezés jellemzésére. A közepes nagyságú városok esetében átlagosan 400 területi egységgel dolgoztak.

A faktorökológiával készült társadalmi térelemzések eredményei végül is nehezen hasonlíthatók össze, mert az analízisek eltérő eljárással készültek, vagy a változók nem voltak azonosak. Ha ugyanis az egyes települések sajátos struktúrájára voltak kíváncsiak, akkor ennek megfelelően kellett a változókat összeállítani.

Az amerikai és kanadai városokra készült tanulmányok alapján az alábbi tapasztalatok szűrhetők le.

— A SHEVKY—BELL modell három alapidimenziója: a társadalmi és családi helyzet, valamint a szegregáció változatlanul a legfontosabb tényező-csoport, mellyel egy-egy városszerkezet jellemezhető. A társadalmi miliő általában a népesség faji, foglalkozási, iskolai végzettségi összetétele, a jövedelem- és a lakásviszonyai alapján írható le jól. Ez egészében fő faktorként jelenik meg, ezért a legtöbb szerző (JOHNSTON 1976) általános jelentőségűnek ítéli a szegregálódásban.

— Ha a változók számát a vizsgálatban növelték, akkor általában a migráció-mobilitás faktor lépett elő (pl. REES 1970). Meg kell jegyezni, hogy e faktor „gyengesége” abból is adódik, hogy a jelenséget az USA-ban nehéz statisztikailag megfogni, mivel nincs ki- és bejelentkezés. A népszámlálási adatok között csak az öt évvel korábbi lakás szerepel.

– A városszerkezetnek hasonló különbségei jelentkeztek Kanadában is, és azok összetevője azonos; etnikai, kor, kulturális, nyelvi, jövedelmi stb. különbségek.

– A városszerkezet egyetlen modell alapján alig jellemezhető. MURDIE (1976) szerint az amerikai városszerkezetek egyik alapsajátossága, hogy a társadalmi státus szektorálisan, a családi helyzet dimenziója pedig koncentrikusan vagy zonálisan jelenik meg, az etnikai térszerkezet pedig a kettőt egyesítve, mintegy sejtyszerűen. A valóságban persze a legtöbb város szerkezete eltér a modelltől, és gyakran felmerül a kérdés, hogy mi az oka ennek. BERRY–REES (1969) városfejlődéssel hozza összefüggésbe, és rámutat arra, hogy pl. az ipar decentralizációja, pontszerű megjelenése a külvárosi övezetben magával hozza a korábbi társadalmi térszerkezet módosulását, mert az ipar köré gyakran alacsonyabb társadalmi státusú népesség koncentrálnak.

JOHNSTON (1971) a fenti modellt csak egy meghatározott időre tartja érvényesnek, szerinte a BERRY–REES-féle vizsgálat túl kevés dinamikus komponenst használt, ezért modelljük statikus. Az amerikai városok lakóövezeteinek elrendeződésére jellemző, hogy a magas jövedelműek bizonyos szektorális elrendeződést mutatnak, és általában a tehetősebbek laknak legtávolabb. Ez az elrendeződés száz éve ismert, és a népesség életciklus szerint jelentkező speciális igényére vezetik vissza. A fiatal, gyermekes családok a családi házas területeket keresik, míg az egyedül élők vagy gyermektelenek a központhoz vagy a munkahelyhez közelebb lévő lakóterületeket részesítik előnyben.

Az etnikai csoportok térbeli rendjével kapcsolatban MEYER (1970) képviseli a legszélősegesebb álláspontot, akik szerint pl. a négerek gettói „város a városban” jellegűek.

Az *angol városszerkezet-vizsgálatok* az amerikai vizsgálatokkal közel egy időben kezdődtek. Ezt az utat követték az ausztrál és új-zélandi szociológusok is.

E vizsgálatok elsősorban az eltérő adatbázis miatt különböznek az amerikaitól, jobban koncentrálnak a lakásviszonyokra, tehát más az elemzések változókészlete.

Bár az adatbázis a három országban azonos, mégis alig van mód az eredmények összehasonlítására, mert Angliában az adatbázis az összes háztartás 10%-os felvételezésére épült, míg a másik két országban teljes körű volt a felmérés. Emellett tartalmi eltérések is vannak, mert pl. Ausztráliában viszonylag kevés adat van a társadalmi-gazdasági helyzet jellemzésére (TIMMS 1971).

Ezekben az országokban a nyolcvanas évekig 20 faktorökológiai vizsgálatot végeztek, és meglepő, hogy nemcsak egymás között, hanem még az amerikai városmodellekkel is rokonságot mutatnak, noha a kiindulás különbségei jelentősek. HERBERT (1970) Swansea-re és Cardiffra vonatkozó vizsgálatában négy komponenst emelt ki:

1. a köztulajdonban lévő lakások,
2. a lakásminőség,
3. a társadalmi osztály,
4. a családi helyzet.

Ugyanakkor EVANS (1973) ugyanezen városokra öt komponenst talált a strukturális különbségek jellemzésére, s közülük a társadalmi helyzet, tulajdonviszonyok és a családi státus volt meghatározó jelentőségű.

NORMAN (1969) londoni struktúravizsgálatában a társadalmi-gazdasági státus és a lakáshelyzet kapta a hangsúlyt, amely a 38 változó nagyobb részét magyarázta. ROBSON (1975) ugyanakkor négy komponenst talált a Sunderlandban végzett vizsgálatok során, amelyek a város szerkezeti különbségeit jellemezték: a társadalmi osztály, a lakáshelyzet, az albérlettel rendelkező lakóházak aránya és az ún. szegénységi index.

Az ausztráliai és az új-zélandi vizsgálatok többségében megjelent az etnikai faktor, aminek az angol városokban nem volt jelentősége. A második világháború után jelentős bevándorlás indult Ausztráliába és Új-Zélandba, és ennek városszerkezeti konzekvenciája már kimutatható volt az említett vizsgálatokban. JOHNSTON (1973) pl. a négy legnagyobb új-zélandi városra készített szociálökölógiai vizsgálatot, és négy faktort talált dominánsnak; közülük egy az etnikai helyzetre vonatkozott.

A fentiek és Camberráról, valamint Melbourne-ről készült tanulmányok alapján arra a következtetésre jutunk, hogy az ausztrál városok térszerkezete alig különbözik Észak-Amerika, Anglia vagy a skandináv országok városaitól.

ROBSON (1969) az angol városokra a gyűrűk és szektorok egymásra vetítésével készített modellt, s azt állapította meg, hogy az amerikai és angliai városok lakófunkciójának eltérő szerkezete arra vezethető vissza, hogy Angliában nagyobb az állami lakások aránya, és a társadalom felsőbb rétegeinek nagyobb a kötődése a történelmi városmaghoz. De végül is a lakóterület szegregálódását Angliában is a társadalmi és családi helyzet határozza meg.

A nyugat-európai típusú szociálökölógiai vizsgálatok sajátosak. A két világháború között az európai nagyvárosokról inkább statisztikai jellegű „leírások” születtek; pl. WILLIAM-OLSSON munkája Stockholmról (1934), később BEYNON tanulmánya Budapestről (1943), de BODZENTA Innsbruckról (1959) és MUSIL Prágáról (1968) szóló tanulmánya is hasonló módszerrel készült. Ezekben a vizsgálatokban még igen nagy szerep jutott a megfigyeléseken alapuló, tehát klasszikus szociálökölógiai jellemzési módszereknek. Csak az 1960-as évek közepén jelennek meg a többtényezős matematikai-statisztikai elemzésre alapozott városszerkezeti vizsgálatok.

Ha az észak-amerikai és a kontinentális európai városszerkezeti elemzéseket összehasonlítjuk, egy alapvető különbség azonnal szembetűnik: az utóbbiaknál az etnikai tényező hiányzik. Az európai városi társadalmak ugyanis viszonylag homogének voltak a vizsgálat időszakában, s ha volt is bevándorlás az egyes európai városokba — pl. nagyszámú lengyel bevándorló a Ruhr-vidékre —, azok gyorsan asszimilálódtak. Még Helsinki esetében se volt kimutatható a svéd kisebbség, noha eléggé zárt és sajátos társadalmi csoportot alkottak. SWEETSER (1965) Helsinkiről írt tanulmányában még öt etnikai változóval sem volt képes valamiféle területi egységet elhatárolni. Úgyhogy a későbbi tanulmányokban (Stockholm, Koppenhága) ezt a változót már nem is használta.

Az 1970-es évek közepétől jelentkeznek bizonyos etnikai szegregálódások azokban az európai nagyvárosokban, ahová erős volt a vendégmunkások bevándorlása; pl. Hollandia, Franciaország és az NSZK néhány nagyvárosában. Sőt, az 1980-as évek elején már Bécsben is lehatárolhatók voltak ilyen településrészek (LICHTENBERGER 1984).

Az európai nagyvárosok városszerkezetének elemzésében elsőnek MCEL RATH (1962) alkalmazta a társadalmi térség SHEV KY – BELL-féle modelljét. A szegregálódásra vonatkozó faktort azonban kihagyta, éppen az említett okok miatt. Vizsgálatában a magas társadalmi státus az alkalmazotti-hivatalnoki foglalkozással mutat szoros összefüggést. A többszörös korrelációs analízis egyértelműen a társadalmi státust és családi állapotot kifejező faktorokat találta a szegregálódás legjellemzőbb kifejezőjének. Ez a két faktor általában erősen korrelált egymással (pl. Róma esetében), és ez a másik különbség az észak-amerikai városokkal szemben, ahol a két dimenzió meglehetősen független egymástól. Ezt MCEL RATH a társadalmi fejlődés eltérő szakaszaival magyarázza. Szerinte az amerikai városi társadalmak fejlettebb szakaszban vannak, míg az itáliai városokra a hagyományos struktúra a jellemző. Kérdés persze, hogy fejlettségi különbségről lehet-e egyáltalán beszélni, vagy csupán „másságról”, amely az eltérő történeti fejlődésből következik.

Erre utal, hogy pl. Róma esetében a lakások társadalmi presztízse a városközponttól kifelé haladva csökken és az elit a centrum közelében lakik, tehát a szituáció fordított, mint az észak-amerikai városokban. Ez azonban a történelmi városközpontok magas társadalmi presztízisével van összefüggésben, s nem az „elmaradottabb” társadalmi struktúrával, mint MCEL RATH véli.

A történelmi városmagok felértékelődése a háború utáni városrekonstrukciókat követően valamennyi európai városban bekövetkezett. Róma és más városok esetében pedig már a XIX. században kialakultak a „hétvégi” nyaraló- és üdülőházak, amelyeken az amerikaitól teljesen eltérő életformát teremtettek a városi felső réteg számára: nyáron a „vidéki”, télen a városi lakás használatát, ami biztosította a városi közéletben való részvételt és a szabad idő eltöltést.

Az amerikai és európai városok lakófunkciójának az előbbihez hasonló ellentétes struktúráldódását mutatta ki SWEETSER (1965) is Boston és Helsinki példáján. Az összehasonlító vizsgálatot azonban eleve kritikusan lehet fogadni, hiszen 20 változóból mindössze 5 volt teljesen azonos. De ellentétes megállapításra jutott az etnikai hovatartozás és a társadalmi státus egybevetése esetén is, mert Bostonban az etnikai kisebbség (nem Amerikában születtek) alacsony, Helsinkiben magas társadalmi státusú (svédek). Persze tegyük hozzá, Helsinki ebben a tekintetben speciális eset, és nyilvánvalóan más eredményre jutnánk, ha a nyugat-európai vendégmunkásokkal rendelkező nagyvárosokat választanánk.

Az 1960-as évek közepétől Svédországban és Dániában is készültek városökológiai vizsgálatok, amelyek egybehangzóan a társadalmi státust és a családi állapotot találták meghatározónak a városszerkezetben. Ugyanakkor jelentős szerepet kapott a migráció a városszerkezetek társadalmi struktúrájának jellemzésekor.

A közép-európai típusú szociálökológiai vizsgálatokról szólva el kell mondani, hogy a városszerkezet többváltozós matematikai statisztikai elemzése viszonylag későn kezdődött még a német nyelvterület földrajzi irodalmában is. Az 1970-es évek elejéig főként monografikus városföldrajzi munkák születtek, amelyek elsősorban a társadalmi tértagozódás és a városnegyedek kialakulására koncentráltak. Sok esetben csak statisztikai leíró elemzést adtak a demográfiai, társadalmi és beépítettségi vagy funkcionális tértagozódásról. Még a társadalmi térszerkezet belső differenciáltságának elemzésére törekvő szerzők is gyakran a hagyományos

utat választották, mert alapvető cél az egyes tényezők kartografikus kiértékelése volt, hogy a szerkezetileg homogén tereket lehatárolják. Nem arról van szó, hogy az egyes tényezők területi eloszlásának elemzésére nincs szükség, hanem arról, hogy a tényezők egyszerű területi „egybeesése” még nem biztos, hogy tényleges kapcsolatot jelent közöttük.

A SHEVKY – BELL-féle modellt FRIEDRICHS (1976) alkalmazta először Hamburg térszerkezetének elemzésében, bár a faktoranalízist ő is csupán kiegészítő módszerként használta.

Az 1980-as évek elejéig mintegy 15 nagyváros szerkezetét vizsgálták faktorökológiai módszerrel. Az eredmények egybevetése azonban meglehetősen nehéz, mivel nagyon különböző számú és tartalmú változókkal dolgoztak.

Az eddigi vizsgálatok azt jelzik, hogy a német városok szerkezeti tagozódását a társadalmi státus és a családi helyzet faktoraival lehet jól magyarázni. A tanulmányok kétharmadában a társadalmi státus főfaktorként jelenik meg, ahol nem, ott a családi állapot faktora lép első helyre. Ez az eredmény talán nem is meglepő, hiszen mindig a társadalmi státust szerepeltették a legtöbb változóval. Ha a változó számát bizonyos mértékben arányosították, mint BÄHR (1977) a Düsseldorf-ról készült struktúra-vizsgálatban, akkor előlépett a harmadik faktor, amely általában a vendégmunkásokra vonatkozott.

Az eddigi elemzéseknek az is hiányossága, hogy mobilitási változókat alig használtak, pedig éppen a düsseldorfi és Pforzheimről és Pensbergéről készült tanulmányok azt jelzik, hogy ha beépítették a rendszerbe, akkor a mobilitás az első öt faktor között szerepelt.

Az eddigi vizsgálatok azt látszanak igazolni, hogy fő faktoraik térbeli rendje megegyezik az amerikai modellekével. A társadalmi státus faktorának Hamburgban, Mannheimben, Dortmundban és Düsseldorfban szektorális, a családi helyzet faktorának zonális eloszlása van. A „külföldiek” éppen úgy sejtyszerűen helyezkednek el pl. Mannheimben, mint az amerikai városokban.

A szociálökológia „ellenfelei” gyakran hivatkoznak arra, hogy a német városok a második világháború után elsősorban központi beavatkozással épültek újjá, ezért struktúrájukban valamiféle „öntörvényű” társadalmi térrendeződést fellelni csupán belemagyarázás. Arra is figyelmeztetnek, hogy pl. a lakófunkció modellszerű elrendeződése függ a település nagyságtól is. Minél kisebb a település, annál inkább hatnak a térszerkezet formálódására a helyi adottságok, gyakran a természetföldrajzi adottságok – amelyek hatását Pforzheim esetében is kimutatták –, de amelyek nincsenek beépítve.

A közép-európai térségben folyó vizsgálatokkal kapcsolatban külön kell említeni LICHTENBERGER (1972, 1975) bécsi vizsgálatait, mert elsőként alkalmazott dinamikus faktorökológiát. Az addigi európai elemzések statikusak voltak, ezért a kapott struktúra nehezen volt magyarázható a társadalmi-gazdasági folyamatokkal. LICHTENBERGER bécsi városszerkezete fejlődési modelltypust ad, s összevethető az európai városfejlődés más példáival.

Ugyancsak bécsi példán mutatta be SAUBERER és CZERJAN (1972) a munkaerő-gazdálkodásra vonatkozó változók fontosságát. Elsőként hangsúlyozták, hogy a városszerkezet egyik legfontosabb eleme a „gazdasági tér”, amely önmagában is erősen befolyásolja a negyed társadalmi struktúrájának alakulását.

A szociálökölógiai vizsgálatok késéssel kezdődtek a volt szocialista országokban. A sokváltozós matematikai statisztikai módszeren alapuló városszerkezet-vizsgálatokban a 80-as évek közepéig egyedül a lengyel szociológia és földrajz ért el olyan eredményt, amely a nyugat-európai városszerkezeti elemzésekkel összevethető.

A lengyel tanulmányok közül kiemelésre kínálkozik WECLAWOWICZ (1977) dinamikus faktorökölógiai analízise Varsó városszerkezetének átalakulásáról. A próbálkozás annak ellenére tiszteletre méltó, hogy pontos eredményre eleve nem lehetett jutni, mivel az 1931. évi adatbázisra épített mátrix igen kicsi volt (84×26).

Az elemzés során három faktort kapott, amely az összes változó 82,7%-át magyarázta és közülük ez esetben is a társadalmi és lakáshelyzetre vonatkozó faktor jött be elsőnek. Az F_2 faktor felekezeti és gazdasági összefüggésre utalt Varsó zsidónegyede kapcsán, a harmadik faktor pedig már eléggé bizonytalan demográfiai jellegű volt.

A faktorok területi rendje alapján eléggé egyértelműen volt elhatárolható: A = a központi városmag; B = egy etnikai típusú zóna; C = átmeneti övezet; D = a szuburbán zóna.

BURGES városszerkezeti modelljével ellentétben a magasabb társadalmi-gazdasági szintet képviselő csoport Varsóban a városközpontban volt és nem a peremterületeken. A SHEVKY – BELL által leírt három térszerkezetet meghatározó elem, a társadalmi-családi és etnikai helyzet Varsóban is kimutatható volt.

Az 1970-es népszámlálási adatbázison már 41 változót 923 területi egységen tudott vizsgálni, ami alapján reálisabb térszerkezet volt felvázolható. Szociálgeográfiai szempontból ez a vizsgálat is a társadalmi és lakáshelyzet összefüggésére épült, mert a változók a népsűrűséget, a kor és nem szerinti megoszlást, a szociális helyzetet, a foglalkozást, az iskolázottságot, a háztartás szerkezetét, a lakáshelyzetet fedték le. Tehát a mi aspektusunkból egyetlen összefüggés alapján történt a városszerkezeti egységek kijelölése.

Az 1970-es analízisben F_1 faktornak a munkaerőre vonatkozó változócsoport jelentkezett, míg F_2 a lakás tulajdonformájára vonatkozó változókat tartalmazta. A két faktor területi kapcsolata alapján a történelmi városmag ugrott ki, ahol a magasan kvalifikált értelmiség koncentrálódik.

A szerző hangsúlyozza, hogy a gazdasági-társadalmi és településszerkezeti elemzésekhez Varsó kevésbé szerencsés példa, hiszen a város népessége a második világháború következtében teljesen kicserélődött. A korábbi szerkezet alapján véve eltűnt, és az új erős állami beavatkozással jött létre. Így világos térszerkezeti elrendeződést nehéz találni, az csak az utóbbi időben kezd újra kirajzolódni, de így is felismerhető, hogy a városszerkezet meghatározó elemei:

- a társadalmi-foglalkozási helyzet,
- a lakás- és általában a szociális körülmények,
- a gazdasági helyzet,
- a családi helyzet.

A nemzetközi szakirodalomban eddig leírt városszerkezeti modellek között Varsó a „mozaik típust” képviseli.

Hasonló megállapításra jutott JAGIELSKI (1982) Wroclaw vizsgálata kapcsán, és ahhoz a véleményhez közelít, hogy a szocialista városszerkezeti modellek mozaik

típusúak, mivel a politika alapvető törekvése a luxus- és nyomornegyedek eltüntetése volt, aminek során nagyarányú belső mozgás volt a nagyvárosokban.

A szociálökológiai és szociálgeográfiai vizsgálatok különbözőségét és hasonlóságát megkísérelhetjük felvázolni. A szociálökológiai kutatás főbb irányzatainak fenti rövid áttekintése ugyanis nem jogosít fel arra, hogy e helyt valamiféle kritikát adjunk. Arra viszont igen, hogy a mi szociálgeográfiai felfogásunkat a szociálökológiával egybevessük, hasonlóságára és alapvető különbözőségére rámutassunk, hogy kutatási célunk tartalmi és módszertani szempontból egyértelmű legyen.

a) Elvi hasonlóságot jelent, hogy mindkettő a társadalmi térszerkezet sajátosságait társadalmi okokkal magyarázza. De amíg a szociálökológia alapvetően társadalmi strukturális okokra vezet vissza pl. a városszerkezet különbségeit, addig a szociálgeográfia a társadalom és a létezését feltételező funkcionális rendszer között kialakult térszerveződés alapján magyarázza. És mivel a funkcionális térszerkezet kialakulása nem független a természeti feltételektől, ezért annak módosító hatásával jobban számol.

Ugyanakkor az is tény, hogy a természeti rendszer hatótényezőinek beépítése a szociálgeográfiai analízisbe nem megoldott, s gyakran leíró jelleggel „kilóg” a térszerkezeti vizsgálatokból, eddig nem sikerült változók formájában beépíteni a rendszerbe. Sokan vitatják is ennek szükségességét azon az alapon, hogy a természeti környezetnek nem egyetlen eleme hat a társadalmi tér szerveződésére, hanem a mindenkori rendszer egésze. Egy magas presztízsű lakóövezet nem azért alakul ki valamely városrészen, mert jó a levegő, vagy szép a kilátás, hanem mindezek egy kedvező társadalmi térszituációval együttesen emelik ki a többi közül. Viszont ez nem jogosít fel bennünket arra, hogy a természeti környezet társadalmi térszerveződésre gyakorolt hatását, s úgy tűnik bizonyos funkciók esetében növekvő jelentőségét alábecsüljük.

b) Hasonlóság, hogy a szociálökológia és a szociálgeográfia is a társadalmi—családi státus dimenziójából indul ki, de amíg az előbbi ez alapján térszerkezeti egységeket határol le, ill. jellemez, addig a szociálgeográfia e faktornak valamely alapfunkcióval való területi összefüggését veszi alapul. Ebből következik, hogy a szociálökológiai tér tartalmában statikusabb, mint a szociálgeográfiai tér, amely a társadalmi szükséglet kielégítésére szerveződött funkcionális térszerkezet. Ezzel mindkettő létjogosultságára, s nem egyik vagy másik irányzat nagyobb fontosságára kívánok utalni.

c) Különbség az is, hogy míg a szociálökológia a társadalom belső kapcsolatait alapján határol le területi egységeket, tehát tartalma elsősorban szociológiai, addig a szociálgeográfia a társadalom térbeli aktivitásán alapul. Ezért olyan problémakör esetében is, mint a társadalmi struktúra és lakófunkció kapcsolata, ahol a legerősebb az „átfedés”, a szociálgeográfia a lakófunkció területi átrendeződésre, a lakáspiacra, a fel- és leértékelődés természeti-környezeti, gazdasági és társadalmi okainak vizsgálatára koncentrálna.

d) A modellekben gondolkodó szociálökológiai szemléletű városszerkezet-kutatás sem azonos persze a faktorökológiával, mint kutatási módszerrel, ami a szociálgeográfiai és más szempontú vizsgálatokban éppen úgy jelen van. Mégis az utóbbi 10 évben mindinkább azonosul e módszer a városszerkezet-vizsgálatokkal, ami kevésbé szerencsés.

A városszerkezet-kutatás és a szociálgeográfia a faktorökológiai módszert hasonló módon alkalmazta, a rendelkezésre álló adatokat közigazgatási területi egységekre, választási körzetekre, lakótömbökre stb. dolgozta fel. Kísérletek történtek arra is, hogy az adatbázist síknégyzetre vigyék, amelyhez általában a Gauss–Krüger hálót használták, ill. használják. A módszernek közismerten sok előnye van, de az alkalmazásától a szociálgeográfia alapvetően idegenkedik, kivéve ha modellek kialakításáról van szó, mert a közösségi lét, esetünkben a „közösségben élni” funkció, s általában a funkció, a funkcionális tér nem rögzíthető a síknégyzetek alapján, csakis a társadalmi tér említett területi egységei vagy topografikus megjelenése nyomán.

e) A SHEVKY–BELL modell kibővítését célzó nagyszámú vizsgálat alapján arra a következtetésre jutottak (JOHNSTON 1976), hogy végül is az új eredmények sem kérdőjelezzik meg a SHEVKY–BELL modell érvényességét. A vita ezért inkább a körül van, hogy mi az oka a struktúrák hasonlóságának; a népszámlálási adatok azonossága, vagy az ipari társadalmak hasonló gazdasági-társadalmi szerkezete okozza-e.

A faktorökológiai módszerrel kapcsolatban általában az alábbi problémákat vetik fel:

– A vizsgálatokban a hivatalos statisztikai adatokat használják, s azok olyan területi egységekre vonatkoznak, amelyek politikai-adminisztratív szempontokat érvényesítenek és a szociálökológiai vagy szociálgeográfiai aspektus háttérbe szorul.

– Az elemzés alapjául szolgáló területi egységek (városrész, kerület stb.) nem homogének, mégis az adatmátrix csak a területegységek közötti különbségeket veszi figyelembe.

– A népszámlálási adatok gyakran különböző minőségűek, a nemzetközi tapasztalatok szerint legalább 10%-os hibalehetőséggel lehet számolni, ami az empirikus társadalomvizsgálatban JOHNSTON (1976) szerint már megengedhetetlen.

A szociálökológia főbb nemzetközi irányzatairól adott rövid áttekintésünk csupán arra alkalmas, hogy a szociálgeográfiai szemlélettől és tartalomtól való eltérésre (BERÉNYI 1990) utaljunk. A két felfogás közelítésének azonban van bizonyos alapja, s a következőkben e két felfogás együttes alkalmazásának lehetőségét vázoljuk fel.

3. *Az alkalmazott szociálgeográfia elmélete és módszere*

Az előzőekben egyrészt általánosságban utaltunk arra, hogy gazdasági-társadalmi fejlődésünk mennyiben indokolja a szociálgeográfiai szemléletű vizsgálatokat, másrészt kissé részletes, de átfogó képet próbáltunk adni a nemzetközi kutatás főbb irányairól, hogy saját lehetőségeinket egyértelműen körülhatárolhatóvá tegyük.

A szociálgeográfia, mint alapkutatási diszciplína hazai művelése során készültek olyan esettanulmányok, amelyek egy része kapcsolatban volt a tervezői gyakorlattal is. Ez az együttműködés elméleti és metodikai megfontolásaink átgondolását, valamint a gyakorlathoz való közelítését eredményezte. Mindez azzal járt, hogy kiléptünk a szűkebben értelmezett alapkutatási diszciplína keretéből, s az alkalmazott tudományi szempontok kerültek előtérbe, ami szükségessé teszi az *alkalmazott szociálgeográfia* elméleti és módszertani alapjainak elvi modellbe foglalását.

3.1. *Az alkalmazott szociálgeográfia definíciója*

Az alkalmazott szociálgeográfia célja a funkcionális térszerkezet és a társadalmi struktúra tér-idő kapcsolatában kialakuló konfliktusok feltárása és értékelése, hogy az alapfunkciók fejlesztésébe és térbeli rendjébe a lokális és csoportspecifikus társadalmi elvárás is beépíthető legyen.

Az alkalmazott irányzat tehát a szociálgeográfiai vizsgálatoktól nem tartalmában és alapvető célkitűzésében tér el, hanem abban, hogy az információk gyakorlati felhasználhatósága érdekében a tér-gazdaság-társadalom összefüggésnek konfliktusaira összpontosít annak érdekében, hogy a központi, regionális és lokális érdekek a tervezés során tudományos megalapozottsággal ütközzenek és jussanak megegyezésre. Ugyanakkor az alkalmazott szociálgeográfia a tervezés tudományos megalapozásában való részvételen túl közreműködik a terv végrehajtása, ill. az azt követő társadalmi konzekvenciák felmérésében és értékelésében. Tehát a valóság-tervezés-új valóság társadalmi mozgásfolyamatait szimulálja, s ennek érdekében hasznosítható információs rendszert képes létrehozni.

3.2. *Az alkalmazott szociálgeográfia hazai társadalmi és szaktudományi feltételei*

E helyt csupán tézisszerűen kívánom összefoglalni azokat a változásokat, amelyek indítást adtak az alkalmazott szociálgeográfiai koncepció felvázolására.

3.2.1. Az ország gazdasági-társadalmi fejlődésének új szakasza

E változó feltételek a gazdaságban már kialakultak, az átrendeződés szükség-szerű, amelyet a világgazdaság fejlődése kényszerít ki, s ez a termelés teljes verti-kumának *minőségi átalakulása*.

Ebben az átalakulásban a korábbinál nagyobb szerepet játszanak a társadalmi, lokális közösségi, csoport-, ill. egyéni érdekek, ami abból adódik, hogy a termelés mind bonyolultabb, sokoldalúbb foglalkoztatást kíván, azaz egyre jobban közelít az „emberi adottságokhoz”. Tehát a termelésnek nem az „erőforrás-technikai” rendszere „uralkodik” az emberen, hanem megfordítva, az ember sokoldalú „szel-lemi” alkalmazkodásával mindinkább uralni fogja az „objektív adottságokat”.

Miközben igazat adunk annak a társadalomfejlődési alapelvnek, hogy a gazda-ság, mint alap határozza meg a felépítmény* formálódását, amelyet egyébként nyugati (WIRTH 1969) és keleti (SZAUSKIN 1976) geográfusok többsége egyaránt elismer, szeretnénk a figyelmet azokra a „lokális erőkre” irányítani, amelyek az általános folyamatokat sajátosan módosítják. Ahol ugyanis e sajátosságokat a hatalom (gazdasági, társadalmi, politikai) nem veszi figyelembe, ott (országos vagy regionális értelemben) konfliktusok, gazdasági és társadalmi problémák lép-nek fel. Célszerű tehát a gazdasági struktúrát (vertikális és regionális értelemben) a társadalmi környezettel szoros összefüggésben szemlélni és a társadalmi hatások gazdasági konzekvenciáit is felmérni.

A társadalmi struktúra nemcsak „következménye”, hanem oka is a gazdaság állapotának. A hazai gazdasági szerkezet átalakításának vontatottsága egyre inkább társadalmi okokra, a lokális vagy csoportérdekek visszatartó erejére vezet-hető vissza (lásd pl. a Rudabányával kapcsolatos vizsgálatot: CSÉFALVAY – PERGER – POMÁZI 1987).

Az elmúlt 40 év egyre differenciáltabb társadalmi termelése, lassú minőségi át-alakulása szükségképpen új társadalmi struktúrát hozott létre (KULCSÁR 1986), amelyben vertikálisan és *regionálisan* is eltérő érdekű csoportok alakultak ki.

A hazai szociológia az 1970-es évek közepétől szisztematikusan tárta fel társa-dalmunk új tagozódását, s ennek regionális konzekvenciáival szép számban szü-letett tanulmány a geográfiában is.

Alkalmazott szociálgeográfiai szempontból azonban lényeges problémák marad-tak a háttérben, elsősorban azok, amelyek a megváltozott társadalmi struktúra és az alapfunkciók összefüggésére vonatkoznak. Társadalmi konfliktusaink jelentős számmal abból adódnak, hogy a lakással (lakókörnyezettel), ellátással-szolgáлта-tással, képzéssel, üdüléssel, közlekedéssel stb. — azaz a társadalmi „alapfunkciók-kal” — kapcsolatban differenciált, társadalmi csoporttól és lokalitástól függő igé-nyek jelentkeznek, amelyekre a mai gazdasági struktúra, a társadalom jelen funk-cionális rendszere nem tudja a választ. Míg a tervezés össztársadalmi érdekekben gondolkodik — ami érthető — s akar irányítani, addig a lokális és csoportérdekek időnként kaotikus módon érvényesülnek (lásd lakáshoz jutás, telekosztás-parcel-lázás, második gazdaság stb.), és csak utólag keressük a szabályozás útját, módját. A konfliktusok egy része nyilvánvalóan a tényleges, differenciált társadalmi érde-

* Ez esetben térszerkezet is.

kek nem ismeréséből adódik. Arról nyilván nem lehet szó, hogy a csoport- és lokális érdekeknek maradéktalanul tegyünk eleget, de arról igen, hogy elvárásaik az ösztársadalmi érdekekkel összhangban, részben vagy egészben érvényre jussanak.

A *politika* elvileg időben érzékelt a fentiekből adódó konfliktusokat, és meghirdette a társadalom demokratizálásának programját. De úgy tűnik, a kialakult társadalmi és politikai intézményrendszer eléggé megmerevedett, s mivel a politika túl nagy szerepet játszott és játszik a társadalom életében (KULCSÁR 1986), ezért a demokratikus „érdekegyeztetésnek” inkább valamiféle irányított, mintsem alulról intézményesülő formája kezd kialakulni.

Szakmai irányba terelve a problémát, úgy tűnik, hogy pl. az általános településrendezés társadalmi megvitatása is kiszélesült, tudományos megalapozottsága javult, de a lokalitások felkészültség híján nem rendelkeznek megfelelő alternatívákkal, s így alig van esélyük az esetleges tervmódosítás kiharcolására, különösen, ha azt a „magasabb fórumok” ellenében kellene elérni.

E konfliktus feloldása érdekében az általános településrendezés tervezése (ÉVM 1983. sz. rendelet) már megtette az első lépést, elismerte és előírta a korábbinál megalapozottabb előkészítést és társadalmi vitát. Eddigi vizsgálataink azt látszanak igazolni, hogy az *általános településrendezés előkészítését, tudományos megalapozását*, amelynek célja a lehetőségek feltárása, alternatívák kidolgozása, *el kellene választani a tervezési gyakorlattól*, hogy kizárjuk a hatalmi struktúra (gazdasági, társadalom-tervezés, politika) „súgását”, s hogy az érdekegyeztetés során az ösztársadalmi, regionális, lokális csoportérdekek tisztán kifejezésre juthassanak és kölcsönös, egymás érdekeit figyelembe vevő döntések születhessenek. Úgy vélem, az elmúlt években ez az igény a tervezés oldaláról is megfogalmazódott (LACKÓ 1985), hiszen ez a tervezéssel kapcsolatos „felelősségmegosztást” jelentené, s nem lehetne mindenért utólag a tervezést hibáztatni, ami ma oly gyakori.

Az *alkalmazott szociálgeográfiai elemzések* az előzőekben vázolt konfliktusok feltárásában, értékelésében, a konszenzus kialakításában segíthetnek, s ezzel a tudomány funkciója sem zárul le az „alapozó tanulmány” elkészítésével, hanem átvállal a tervezés felelősségéből, és végigkíséri a tervezés és megvalósulás egész folyamatát. Csak ez esetben beszélhetünk tudományterületünk és a gyakorlat tényleges kapcsolatáról, az alapkutatási eredmények gyakorlati hasznosulásáról. Különben a tudomány és gyakorlat, a földrajz és tervezés kapcsolata e témában is esetleges marad, ami egyéni indíttatásokon, s nem tényleges társadalmi elvárásokon nyugszik.

3.2.2. Az alkalmazott szociálgeográfia hazai szaktudományi feltételei

Az előzőekben röviden utaltunk a szociálgeográfia hazai fejlődésére, amely ha mozaikos is, feltétlenül olyan elméleti és módszertani alapot jelent, amely fontos támpont az alkalmazott irányzat kimunkálására.

Az eddigi vizsgálatok alapján arra is kísérletet tettünk (BERÉNYI 1983a), hogy felvázoljuk egy tágabban értelmezett szociálgeográfia, s ezért társadalomföldrajznak nevezett kutatás lehetőségét.

Megítélésem szerint *a társadalomföldrajz és a szociálgeográfia nem azonos jelenség*. Igaz, korábban több kutató Kelet-Európában (BARANSZKIJ 1964) és Nyugat-

Európában (UHLIG 1971) is szinonimának tekintette a két fogalmat. Az elmúlt másfél évtized kutatásai viszont mind élesebb határt húznak közéjük, és a társadalomföldrajzot inkább a kultúrföldrajzhoz, a szociálgeográfiát pedig a „szociál-ökológia” vagy a „humánökológia” felé közelítik.

Úgy vélem, a hazai szakértelmezés is tesz különbséget, s a társadalomföldrajzot tágabb fogalomként, ill. diszciplínaként érzi és értelmezi, amelynek témája átfogja a társadalom teljes környezetét, életterét, míg a szociálgeográfia ennek részdiszciplínája, amely a társadalmi környezetben lejátszódó folyamatokat meghatározott társadalmi aspektusból (csoportspecifikus szempontból) vizsgálja. A mai társadalomföldrajz és annak részdiszciplínája, a szociálgeográfia, szorosan összefügg, de az utóbbi közelebb áll a társadalomtudományokhoz, mindenekelőtt a szociológiához, demográfiához, történelemhez és etnográfiahoz, mint maga a társadalomföldrajz, elsősorban azzal, hogy azok empirikus módszereit gyakrabban alkalmazza. Következésképpen a szociálgeográfia elsősorban a mikro- és mezoregionális társadalmi folyamatok vizsgálatára koncentrál, míg a társadalomföldrajz nagy információtömeggel a makroregionális jelenségeket elemzi, s gyakran típusokban és modellekben összegezi.

A szociálgeográfiai, s így az *alkalmazott szociálgeográfiai analízis feltételezi a teljes információtömeg ismeretét, hiszen a lokális és csoportmagatartás önmagában nem magyarázható*, csak a regionális és ösztársadalmi gazdasági-társadalmi folyamatokkal, valamint a természeti környezeti hatásokkal összefüggésben.

Ezért az *alkalmazott szociálgeográfianak is szélesebb földrajzi ismeretekre kell épülnie* úgy, hogy közben a társadalom térbeli jelenségeinek csoportspecifikus szemléletét megtartja. Ennek érdekében az alábbi elvi megfontolásokat célszerű figyelembe venni.

a) Az általános településrendezés fontos követelménye, hogy a funkcionális térszerkezetet a természeti környezeti adottságokkal összhangban fejlessze, hogy ezzel a rendelkezésre álló kedvező feltételeket kihasználja és a térhasználatot „optimalizálja”. Az egyes funkciók (pl. lakó, üdülés-pihenés) területi, környezeti igényét az utóbbi időben mind erősebben befolyásolják a társadalmi elvárások, amelyekben egyre erősödő csoportspecifikus vonás mutatható ki. Mindez azt jelzi, hogy a *társadalom földrajzi környezetét komplexen kell értelmezni* (PÉCSI 1972, 1974, 1979), s a tér–gazdaság–társadalom rendszerben mindinkább felértékelődik a természetes tér és a társadalom közvetlen kapcsolatának problémája. A társadalom azt a természeti környezetet is igénybe veszi, ahol egyébként nem folytat gazdasági tevékenységet.

b) *A tér és társadalom hagyományos kapcsolata a modern társadalmakban alapvetően megváltozott*. A technikai fejlődés olykor erősen eltávolította a társadalmi térhasználatot a természeti adottságoktól, ami jelentős konfliktus forrása lett.

A társadalmi folyamatok szükségszerűen társadalmi törvényszerűségek alapján futnak le, amelyek térbeliségét éppen úgy vizsgálni kell, mint történeti alakulását, de a „folyamatok alkalmazkodni kénytelenek a – természeti és társadalmi – térhez” (ENYEDI 1983, 1987).

A szociálgeográfiai értelemben vett funkcionális térszerkezet egyrészt a társadalmi elvárásoknak, másrészt a természeti feltételrendszernek is meg kell feleljen.

A konfliktus forrása tehát az, hogy társadalmi törvényszerűségekben gyökerező folyamatok „találkoznak” a természeti törvények alatt álló természetes térrel. Az alkalmazott szociálgeográfia társadalmi oldalról keresi a választ a felmerülő problémákra, mert „a természeti és társadalmi folyamatok közötti egyensúlyi meg-bomlásokat a gazdasági tervezés eszközeivel is meg kell kísérelnünk helyreállítani” (ENYEDI 1983). A társadalmilag hasznosított tér tervszerű alakításának tervezését megalapozó kutatások oly sok tapasztalatot halmoztak fel, hogy azok elméleti és módszertani eredményei jól hasznosíthatóak az alkalmazott szociálgeográfiai tanulmányok általános megalapozásához. A kisebb léptékű vizsgálatokat soha sem szabad csupán belső összefüggéseik alapján értékelni, mert azok csak regionális kapcsolataikban, az általános gazdasági és társadalmi folyamatok ismeretében kapnak értelmet.

c) Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdéseinek kidolgozását lehetővé és szükségessé teszi a területi tervezés fejlettsége, amely sokoldalúan elemezte a területi fejlődés tényezőit (BARTKE 1985, 1986),* s aminek ismerete nélkül a lokális elemzések izoláltak lennének. Másrészt, a társadalmi tényezők különös hangsúlyt kaptak az elmúlt években a tervezésben, mert e tényezők legfontosabb eleme „az ember, mint termelőerő és mint fogyasztó. A társadalmi szerkezet módosulása a preferenciák, a területi állapotokkal szembeni igények változásával jár. Ezeknek a területi fejlődésre gyakorolt hatása erősödő tendenciát mutat, amiben nagy része van az emberi tudás felértékelődésének” (LACKÓ 1985).

A szociálgeográfiai elemzések tehát egyrészt árnyaltabbá teszik az általános területi fejlődés folyamatait, másrészt kihangsúlyozzák e folyamatokra az aktív ember, ill. meghatározott csoportjainak szerepét. Azaz segítik az „integrált társadalmi–gazdasági–műszaki–környezeti tervezői gondolkodást” (LACKÓ 1985).

d) Végül a hazai várostervezésben az 1970-es évektől lezajló viták és átfogó tanulmányok (PERÉNYI 1973 és mások) alapján is körvonalazhatóvá vált az alkalmazott szociálgeográfia alapfunkciókkal kapcsolatos kutatási koncepciója, amelyben az alapfunkciók elhelyezkedése, a társadalom térbeli rendje és a városszerkezet közötti konfliktusok kerülnek előtérbe.

3.3. *Az alkalmazott szociálgeográfia tartalma*

Ahhoz, hogy az alkalmazott szociálgeográfia tartalmát felvázoljuk, az alapfogalmak pontos definícióját kellene adni, amire e helyt aligha vállalkozhatunk, és talán nem is szükséges, mivel a fogalmak jelentős része a szociálgeográfiából és a szociológiából ismert. A koncepció bizonyos szubjektív jellegéből viszont az következik, hogy a 123. oldaltól néhány definíciót mégis közreadunk.

E fogalmak közül csupán azt emelem ki, amely alapján az alkalmazott szociálgeográfiai gondolkodás „határai” kijelölhetőek, s a kutatás nem válik a „minden mindennel összefügg” evidenciája miatt pontatlanná.

* NEMES NAGY J., ENYEDI GY.-NÉ, KULCSÁR V., KLEKNER P. és mások.

A *szociológia* a társadalmi cselekvés értelmező megértésére és ezen keresztül a cselekvés menetének és hatásainak oksági magyarázatára törekszik (WEBER 1987), míg a *szociálgeográfia* a konkrét cselekvés földrajzi dimenzióját értelmezi.

A szociológia cselekvésnek nevez minden emberi viselkedést, mindegy, hogy külső vagy belső ténykedésről, valaminek az elmulasztásáról vagy elkészüléséről van-e szó. A szociálgeográfia cselekvés-fogalma viszont a földrajzi térben lejátszódó csoport-aktivitást fejezi ki, amelynek során az emberek bizonyos csoportja környezetét átalakítja. Ehhez kapcsolódnak a szociálgeográfia alapfogalmai; aktivitási csoport, aktivitási tér, az aktivitás iránya, sebessége stb., amelyekkel lehetővé teszi a funkcionális térszerkezet mozgását. A cselekvés fogalmának értelmezésében másik alapvető különbség az is, hogy a *szociológia* a társadalmi képződményekben (pl. funkciók) az egyes ember sajátos cselekvésének folyamatait és összefüggéseit látja, hiszen az értelemhez igazodó cselekvés csakis az egyes ember cselekvésében értelmezhető, ami persze nem jelenti azt, hogy a képződmények „a kollektív” jelleget figyelmen kívül hagyják.

Ugyanakkor a *szociálgeográfia* az egyes funkciók működésében, működtetésében az emberek bizonyos csoportjának konkrét társadalmi tevékenységét (cselekvését) látja, s kapcsolatokat tételez fel a csoportok jellege és a funkciók különbözősége között.

Mivel az alkalmazott szociálgeográfia cselekvés-fogalma szűkebb értelmű, mint a szociológiáé, ezért a funkciók működésének némely sajátossága nem is volt magyarázható a funkciót hordozó csoportok társadalmi helyzetével. Ennek konzekvenciájaként jelentek meg a szociálgeográfia új irányzatai (perception geography, Wahrnehmungsgeographie), amelyek a cselekvés érték- és célracionális, emocionális vagy tradicionális indítékait is igyekeztek feltárni.

Az összefüggések kifejtésében ez az a „határ”, amelyet az alkalmazott szociálgeográfia eddig nem lépett át, mert az elemzés a cselekvés konzekvenciáinak megismerésére irányult, mindenekelőtt arra a lehetséges konfliktusra, amely a szándékolt cselekvés és a valóság között fennáll.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy szükségünk van a cselekvés indítékainak ismertetére, mert a funkciók működésének jellege és várható alakulása ettől alapvetően függ.

A funkcionális rendszer működésének megértéséhez elvileg szükségünk van az alkalmazott természettudományi (pl. mérnökgeomorfológia), az empirikus társadalomtudományi (szociológia, néprajz, történelem stb.) és a műszaki tudományok (tervezés) ismeretére, mert e szférák együttes hatása hozza létre azt a társadalmi funkcionális térrendszert, amely a kutatás tárgya.

Az alkalmazott szociálgeográfia 1. a létező társadalmi térszerveződés, 2. a lokalitás belső fejlődéséből és külső feltételrendszerének átalakulásából, 3., ill. ezek fejlesztését célzó tervek megvalósításának hatásaiból adódó konfliktusok elemzésére irányul.

Tehát, amíg a társadalomföldrajzi, ill. a szociálgeográfiai vizsgálat lényegét a funkcionális térszerveződés kialakulásának, állapotának és lehetséges változásának feltárásában látom, amelynek célja a valóság megismerése, addig az alkalmazott irányzat a valóság megváltoztatásának lehetőségeit is keresi.

Nem arról van szó, hogy a társadalomföldrajzi vagy a szociálgeográfiai ismeretanyag nem használható fel a gyakorlatban, s e tudományterületek nem tartanak

igényt eredményeik hasznosítására. A különbséget abban látom, hogy míg a „tisza” szociálgeográfia a saját fogalomrendszerében gondolkodva „értékracionális” elveket követ, addig az alkalmazott irányzat erősen „célracionális” alapállású, mert előre megfogalmazott elvárást (helyi politika, fejlesztés-tervezés, irányítás, ágazati területi stratégiák stb.) kell kielégítenie. Ebből adódik gyakran az a vád — s ez nemcsak a földrajz esetében van így —, hogy az alkalmazott irányzatok „kvázi” tudományok, mert erős interdiszciplinaritásra kényszerülve többféle szempontnak akarnak megfelelni.

Az alkalmazott szociálgeográfia nem „külső szemlélője”, hanem „részes” a tervezésnek, azaz felelősséget vállal a társadalmi térszerveződés formálásában, úgy, hogy ugyanakkor „intézményesen” — elvi és gyakorlati szempontból — kívül áll a lokalitáson és a tervezési gyakorlaton egyaránt. Az alkalmazott szociálgeográfia tudatosan vállalja a konfliktusok ütköztetésének feladatát, a lokális-regionális és ösztársadalmi érdekek egyeztetéséhez szükséges ismeretek összegyűjtését, elemzését és vitára bocsátását, de nem vállalja a döntőbíró szerepét. A döntés a lokalitások joga és kötelessége kell legyen, ez a tervezés demokratizálásának elsődleges követelménye.

PARTZSCH (1964) funkció-katalógusát elfogadhatónak, a gyakorlat szempontjából hasznosíthatónak ítéljük, de „sorrendjét” hazai körülményeink között az alábbiak szerint tartjuk követhetőnek:

- a) a társadalmi, közösségi lét szférája,
- b) a munkavégzés,
- c) a lakás,
- d) a szolgáltatás-ellátás,
- e) a képzés és kultúra,
- f) a szabadidő-felhasználás, valamint
- g) a közlekedés és kommunikáció.

3.3.1. A társadalmi (közösségi) lét szférája

Az alkalmazott szociálgeográfiai kutatás esetében a *közösségi élet* („in *Gemeinschaften leben*”), a *társadalmi, lokális társadalmi, ill. közösségi és családi lét* elemzéséből indulunk ki, mert célunk a csoport és egyéni magatartás, aktivitás feltárása az egyes alapfunkciókkal kapcsolatban, márpedig nálunk ma a csoportos és egyéni döntésekben meghatározó — túlságosan is domináns — szerepe van a *társadalmi-politikai* (KULCSÁR 1986) és a *közösségi-családi hatásoknak*. Társadalmi, de erősödő mértékben csoportspecifikus hatás érvényesül a pályaválasztás és foglalkozásváltás során, aminek következtében orientálttá válik az egyén társadalmi helyzete. Más szóval: a gondolkodásban háttérbe szorul az egyén képességeiből kiinduló társadalmi szerepvállalás, nem azzá válik, amivé lehetne.

Mindez nem csupán az új generáció problémája, hanem általánosabb társadalmi jelenség, ami a vállalkozási kedv alacsony szintjében jelentkezik, és végül is a csökkenő vertikális és horizontális társadalmi mobilitás mérséklődésében fejeződik ki.

Mivel a gyakorlatnak (helyi politika, településfejlesztés és -rendezés) mindinkább támaszkodnia kell a helyi társadalmi aktivitásra, hiszen ebbe az irányba hat a

döntések bizonyos sávjának és a fejlesztési eszközök egy részének „leadása”, ezért elengedhetetlen a lokális társadalom általános és csoportspecifikus magatartásának (számunkra elsősorban térbeli) pontos ismerete. Eddigi vizsgálataink — amelyekre az alábbiakban részletesen kitérünk —, nevezetesen az, ahogyan Tard az mgtsz összevonására, Királyhegyes az mgtsz központ elvesztésére, Rudabánya a bánya bezárására vagy Tiszakécske környezete a települések közigazgatási egysítésére reagált, azt jelzi, hogy a lokális érdekek ellenében egyetlen funkció sem működtethető, legyen az társadalmi szempontból bármilyen „racionális”.

A közösségi lét, más szóval a lokális társadalmi magatartás jegyei viszont a közösség legkisebb egységében, a családban kialakult vélemények, reakciók alapján összegződnek.

Ezért a családra vagy háztartásra vonatkozó információnak nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, mint az individuummal kapcsolatos adatokra. Az egyéni magatartás, aktivitás első „formálódási” szintje a család. Itt kerülnek első szinten „nyilvános” vitára azok az információk, amelyek a tágabb társadalmi környezetből érkeznek. Ezeket az információkat értékeli, s velük kapcsolatban valamiféle „döntés” születik, amely befolyásolja az individuum magatartását (térbelit is). Persze nem arra gondolunk, hogy az individuum minden esetben úgy cselekszik, ahogy a család „határoz”, a hatás nem mindig közvetlen. Hanem arra, hogy az alapfunkciók (lakás, munka, képzés stb.) értékelésével kapcsolatban vesz fel olyan magatartást, amely hosszú ideig befolyásolhatja e funkciókkal kapcsolatos aktivitását.

Legyen szabad e kérdést a tardi (BERÉNYI—SIMÓ 1979b) és a királyhegyesi vizsgálat alapján megvilágítani. A tardi esettanulmányban az elemzést az egyéni adatbázisra építettük, ezért pl. csak megállapítani tudtuk, hogy a mezőgazdaságban dolgozó női aktív keresők egy része jó, másik része rossz lakáskörülmények között él. Ennek oka az alacsony jövedelmekre, az eltartottak magas számára részben visszavezethető volt. Az adatok tehát a „tradicionális”, logikus és lényegében valós összefüggést igazolták, azaz nem volt értelme a tovább gondolkodásnak. A királyhegyesi esettanulmányból — amikor e csoport lakásfunkcióval összefüggő magatartását a családi „státussal” mérlegelve vizsgáltuk — viszont kiderült, hogy azok a családok, amelyekben a családfő ipari foglalkozású, nem invesztálnak a lakásba, mert a városba költözés lehetőségét várják vagy teremtik meg. A rosszabb lakáskörülmény tehát ez esetben nem a gyengébb jövedelmi viszonyokra vezethető vissza, hanem egy szűkebb és tágabb társadalmi magatartásra. Ebből következik, hogy az alkalmazott szociálgeográfiai elemzés sem állhat meg a lokalitás szintjén, s azt nem tekintheti önmagában létező valóságnak. Minden lokális magatartás egy regionális vagy globális társadalmi szituáció konzekvenciája. Ezért számba kell venni a közösség biológiai, pszichológiai, vallási, kulturális és politikai sajátosságait, mindazt, ami az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartást sajátossá teheti. Azaz figyelembe veszi a demográfia, szociológia, történelem stb. eredményeit. Közismert, hogy az amerikai városszociológia ezt a globális társadalmi miliőt veszi meghatározónak az egyéni magatartás szempontjából (erre a továbbiakban visszatérünk). Ez a felfogás — ismerve az amerikai gazdasági és társadalmi mechanizmust — minden bizonnyal jogos. Az európai országok társadalmi léte azonban tradicionálisan „orientált”, ott is, ahol sohasem volt „központi tervezés”. Az

„innováció” e kontinensen mindig fölülről lefelé vándorolt a társadalmi hierarchiában. Ebből következik, hogy a lokális magatartás csak a társadalmi folyamatok egészében értelmezhető reálsan.

Az alkalmazott szociálgeográfának tehát a közösségi élet, a lokalitás azon sajátosságait kell megtalálnia, amelyek az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartást befolyásolják, s így a településfejlesztési vagy -rendezési elképzeléseket is módosítják.

Azokra a konfliktusokra célszerű a figyelmet irányítani, amelyek a lokális elvárások és a szándékolt funkció-fejlesztési elképzelések között fennállnak. A fejlesztés és tervezés nyilván nem alkalmazkodhat teljes egészében a helyi elvárásokhoz, hiszen a térségek helyi és össztársadalmi feladatokat egyaránt ellátnak. Ugyanakkor a lokális adottságokat nem is hanyagolhatjuk el, s nem léphetünk fel minden esetben az Európára oly jellemző „totális állam” biztonságával.

3.3.2. A munkavégzés

A végzett munka, a társadalmi munkamegosztásban való részvétel meghatározza az egyén, csoport, ill. lokalitás általános értelemben vett és az egycs alapfunkciókkal kapcsolatos magatartását.

A szociálgeográfiai irodalom az alapfunkciók csoportspecifikus jellegét hangsúlyozva valós összefüggésre világít rá, még az úgynevezett „munka-funkció” esetében is. *A munkavégzés során létrehozott „termék” (mennyiség és minőség) magán viseli az illető csoport általános magatartását, érdekeltységét vagy érdektelenségét. Másrészt, a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódás, a munkavállalás kijelöli a szubjektum helyét a társadalmi hierarchiában.*

A munkavállalás tehát látszólag az egyén és a „társadalom” konszenzusának terméke. A funkcionálisan erősen differenciált társadalmi térben azonban ez a „megegyezés” csak az egyén térbeli mobilitása révén jöhet létre, ami megnyilvánulhat a migrációban, ingázásban és a településen belüli napi mozgásban.

A vázolt összefüggések alapján az alábbi általános kérdésekre keresünk *először* választ:

– A családi, közösségi elvárás alapján milyen indíttatása van a társadalom tagjainak, egyes csoportjainak a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásra? (Munkavégzéssel kapcsolatos magatartás elemzése.)

– Az egyénnek, ill. csoportnak milyen alternatívái vannak a lokális és regionális munkavállaláshoz? (Munkaerőkereslet.)

– A munkavállalás „kompromisszumainak” konzekvenciái az egyén szempontjából, hogyan mutatkoznak meg

– az elköltözésben,

– az ingázásban,

– a településen belüli mozgásban? (Tehát a munkaerőkínálat és -kereslet regionális konzekvenciái, a térbeli „aktivitás” főbb irányjai.)

Másodszor tisztázni kell, hogy a konkrét munkavállalással létrejött társadalmi tér „kapcsolatrendszer”-ben az egyén, ill. csoport számára

– milyen térbeli mozgáskényszer alakul ki az alapfunkciókkal kapcsolatosan (lakás, szolgáltatás-ellátás, képzés és kultúra stb.);

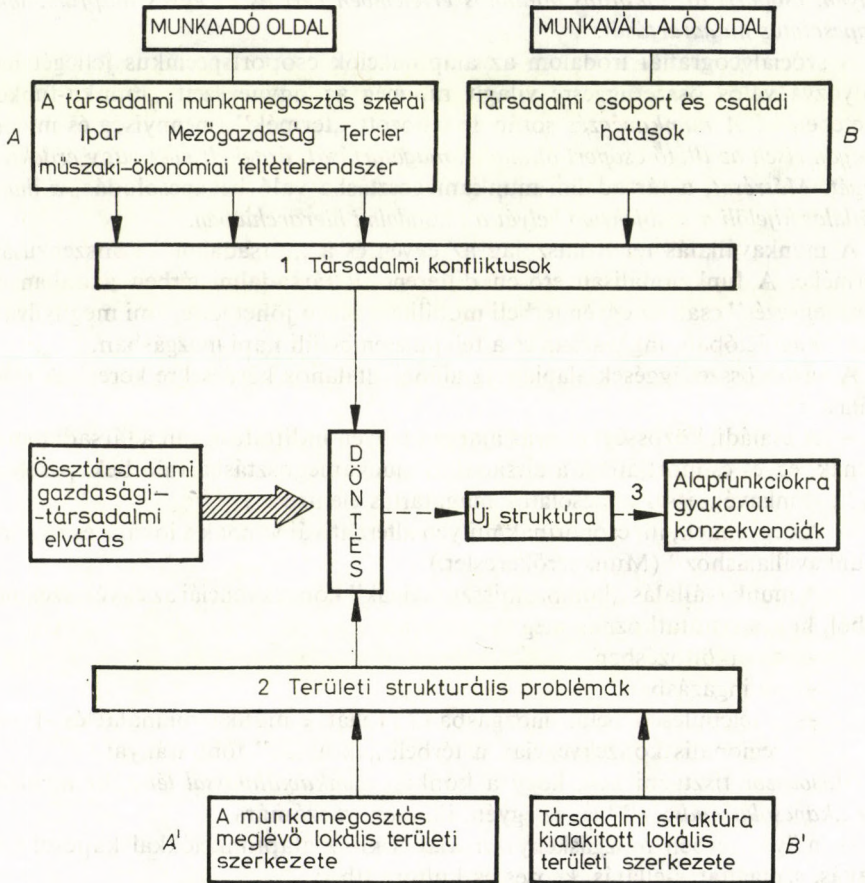
– milyen magatartásváltozás jön létre az alapfunkciók igénybevétele során?

A két problémakör részkérdései szorosan kapcsolódnak, feltételezik egymást mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt.

A munkával kapcsolatos szociálgeográfiai értelmezéstől néhány ponton el kell térnünk és az alábbi sémában célszerű gondolkodni (2. ábra), ha a munkavégzés lehetséges konfliktusaira irányítjuk a figyelmet:

a) A munkavállalás különböző formái *nem* tekinthetők csupán az *emberi aktivitás szabad megnyilvánulásának*, amiben valamiféle egyéni vagy csoportérdekek reálisan megnyilvánulhatnak, hanem inkább az egyén, ill. csoport és a társadalmi munkamegosztásból adódó „kényszerkonszenzus” eredményének. E „konszenzusban” annál erősebb a külső kényszer, minél fejletlenebb az össztársadalmi, regionális vagy lokális gazdasági-társadalmi miliő. Más szóval minél differenciálatlanabb a társadalmi munkamegosztás, annál kisebb esély van az egyéni emberi képességek kibontakoztatására. (*Társadalmi konfliktus.*)

b) Közismert, hogy a társadalmi munkamegosztást nem csupán az illető társadalom, ill. lokalitás szükségletei, hanem regionális, ill. nemzetközi folyamatok is befolyásolják.

2. ábra. A munka alkalmazott szociálgeográfiai értelmezése (szerk.: BERÉNYI I.)

Tehát a kialakuló funkcionális térszerkezet kétségkívül a társadalmi tevékenység, ha úgy tetszik aktivitás „tárgyasult szintere, de az nem azonosítható az ott élő társadalom elvárásával”. (*A lokalitás és a funkcionális térszerkezet konfliktusa.*)

c) Az egyén, ill. csoport számára a helyi, ill. *területi-társadalmi munkaszervezetben létrejött pozíció konzekvenciái az alapfunkciókat illetően sajátos és regionális különbségeket mutatnak.* Az ún. felső- vagy középrétegbe való tartozás területenként nagyon eltérő lehet, következésképpen elvárásai az egyes alapfunkciókkal kapcsolatban (lakás, ellátás stb.) sem azonosak, tehát kialakulhat a *társadalmi elvárás és az alapfunkciók mennyiségének és minőségének konfliktusa.* Azzal, hogy kihangsúlyozzuk az egyén, ill. csoport társadalmi munkamegosztásban való részvétele és az alapfunkciókkal kapcsolatos elvárás közötti kapcsolatot, nem tagadjuk, s az esettanulmányokban erre utalunk is, hogy a társadalmi, közösségi, családi (etnikai, vallási, szomszédsági, családi tradíció stb.) hatások közvetlenül is érvényesülhetnek az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartásban.

3.3.3. A lakófunkció

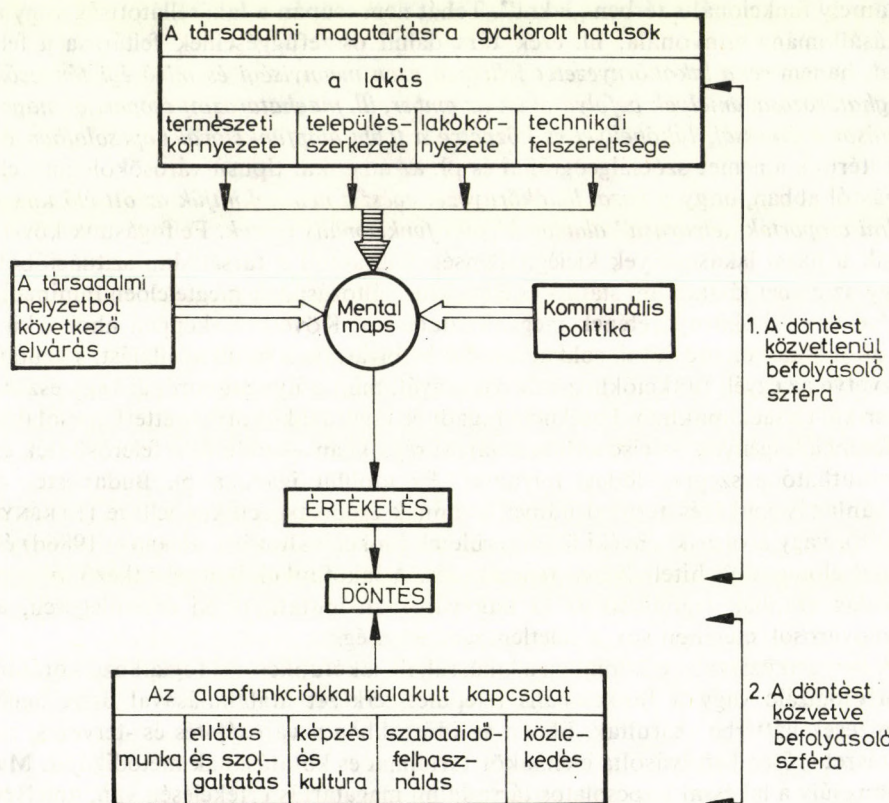
A társadalmi tér lakófunkcióját fejezi ki a szociálgeográfiai értelemben vett lakás, pontosabban, hogy mit jelent az ember vagy meghatározott csoportja számára valamely funkcionális térben „lakni”. Tehát nem csupán a lakásellátottság vagy a lakásállomány színvonala, ill. ezek társadalmi összefüggéseinek feltárása a feladat, hanem cél a lakókörnyezetet jellemző azon mennyiségi és minőségi tényezők meghatározása, amelyek befolyásolják az ember, ill. meghatározott csoportjai magatartását a lakással, lakóhellyel és közvetve a többi alapfunkcióval kapcsolatban is.

Eltérünk a német szociálgeográfiai és pl. az amerikai típusú városökológiai felfogástól abban, hogy a *hazai lakókörnyezet egészét nem tekintjük az ott élő társadalmi csoportok „elvárása” alapján kiépült funkcionális térnek.* Felfogásunk következik a hazai lakásigények kielégítetlenségéből, abból a társadalmi szituációból, hogy az ember társadalmi státus- és életciklus-változásának megfelelően minimális esélye van lakókörnyezetének megváltoztatására. Következésképpen ahol lakik, ill. ahol lakáshoz tud jutni, sokkal inkább befolyásolja a munkavállalást, s azután közvetve az egyéb funkciókhoz való viszonyát, mint a nyugat-európai vagy észak-amerikai társadalmakban. Ezzel nem tagadjuk, hogy a lakókörnyezettel kapcsolatos differenciált igények – elsősorban a városi régiókban – nálunk is felerősödtek és kimutatható a szegregálódási folyamat. Ez utóbbit igazolja pl. Budapesten a magánlakás-építkezés területi iránya és annak csoportspecifikus jellege (BERÉNYI 1986b), vagy a városkörnyéki üdülőtérületek funkcióváltozása (BERÉNYI 1986d) és az azt elősegítő új hitelfelvételi rendelkezés. A lakófunkcióban jelentkező szegregálódás azonban legfeljebb az öt nagyvárosban mutatható ki érdemlegesen, a középvárosok esetében sok a véletlenszerű jelenség.

A nemzetközi szakirodalomban a lakással, ill. lakófunkcióval foglalkozó korábbi morfológizáló vagy a funkcionális településszerkezet átalakulásával összefüggő elemzések háttérbe szorultak. Ebben az időszakban a városépítés és -tervezés, az építészet erősen befolyásolta e témakör tartalmát és kutatásának metodikáját. Ma a hangsúly a lakással kapcsolatos társadalmi magatartás értékelésén van, amelyet gyakran a lakáspiaci helyzetelemzéssel mutatnak be (LICHTENBERGER 1975).

Úgy vélem, *alkalmazott szociálgeográfiai szempontból* a funkció „technikai” feltételrendszerének felmérése, állapotának jellemzése a kérdésnek csak az egyik, s talán nem is a legfontosabb oldala. Ennek ismeretére kétségkívül szükség van, de számunkra *egyrészt* annak a lehetséges konfliktusnak a jellegére és okaira kell rávilágítani, amely e technikai feltételrendszerben, ha úgy tetszik a lakásállomány és a társadalmi elvárás között fennáll. A lakófunkció fejlesztésében a lakossági közvetlen részvétel mind szükségszerűbb, ezért elengedhetetlen az elvárások pontos ismerete, ami nemcsak a lakások műszaki felszereltségében, hanem az általános lakókörnyezet minőségében is kifejezésre juthat. *Másrészt* – visszatérve a korábbi gondolatra – fel kell tárnunk a jelen, tágabban értelmezett lakókörnyezet emberi aktivitást befolyásoló szerepét regionális (ENYEDI 1983) és lokális értelemben, településszerkezeti konzekvenciáit illetően is. Azaz a lakáshelyzet hogyan motiválja az ember, ill. az emberek bizonyos csoportjainak közösségi magatartását, a munkához, ellátáshoz, képzéshez, szabadidő-felhasználáshoz való viszonyát.

A szociológia az ezzel kapcsolatos konfliktusokra már korábban rávilágított, de a jelenség térbeli konzekvenciái, s így pl. az általános településrendezés vagy a lakáspolitikák számára is leszűrhető tanulságok kissé a háttérben maradtak. A lakófunkció alkalmazott szociálgeográfiai analízise ezért a 3. ábra szerint is elvégezhető.

3. ábra. A lakófunkció kapcsolatrendszere (szerk.: BERÉNYI I.)

A modell két szférára bontja a lakófunkcióval kapcsolatos problémakört:

- a lakókörnyezet azon *társadalmi összefüggéseinek és létmegnyilvánulásainak, sajátosságainak feltárására*, amelyeknek csoportspecifikus okai vannak;
- másrészt azoknak *a területi kapcsolatoknak az elemzésére*, amelyek az adott lakókörnyezetben való létből következnek.

A munka- és a lakókörnyezet (társadalmi összefüggés), ill. a munka- és lakóhely (térbeli összefüggés) lehetséges konfliktusaira úgy vélem pl. a mai településrendezési gyakorlat kevésbé volt vagy van tekintettel: *egyrészt* a társadalmi elvárástól „függetlenített” lakásépítkezés változatlanul folytatódik, *másrészt* a lakótelepek ott épültek és épülnek, ahol szabad terület volt vagy van, tekintet nélkül arra, hol dolgoznak a leendő lakók és megfordítva, munkahelyek létesültek, figyelmen kívül hagyva a munkaerő térbeli eloszlását. Ennek szükségszerű következménye, hogy az alacsony motorizációs szint ellenére is kaotikus közlekedési állapotok vannak nagyvárosainkban. Erre a közismert konfliktusra csak azért utalunk, hogy e két funkció kapcsolatán is hangsúlyozzuk, hogy az ún. alapfunkciók „működése” csak kölcsönkapcsolatukban érthető és a funkcionális térszerkezet is ennek megfelelően értelmezhető.

A munka- és lakóhely társadalmi és térbeli konzekvenciái egyértelműen felismerhetők az illető lokalitás vagy társadalmi csoport egyéb funkciókhoz (ellátás, képzés, kultúra stb.) fűződő magatartásában.

3.3.4. Az ellátás és szolgáltatás

A szociálgeográfiai irodalomban az ellátás-szolgáltatásnak alapfunkcióként való értelmezése váltotta ki a leghevesebb vitát. Következik ez abból, hogy a világ fejlett funkcionális társadalmában a terciér szektorban foglalkoztatottak száma elérte vagy meghaladta a termelőágazatokét. Ezért a geográfusok egy része „munkahely”-ként, termelőtevékenységként értelmezi, a társadalmi munkamegosztás olyan új elemeként, amelynek összefüggése a társadalom egészének fejlődésénél fontosabb probléma, mint az ellátás és szolgáltatás minőségének és jellegének formálódása a társadalmi elvárás hatására.

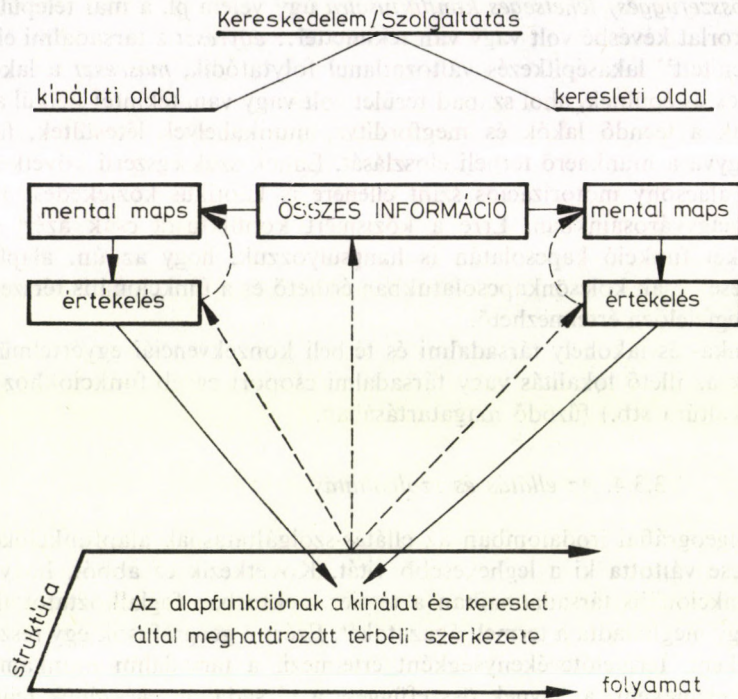
A szociálgeográfiai tanulmányok viszont inkább az utóbbira helyezték a hangsúlyt és a funkció fejlődését, területi sajátosságainak kialakulását a társadalmi, ill. csoportspecifikus elvárások hatására vezették vissza.

Az alkalmazott szociálgeográfiai szempont a fenti két problémát az adott funkció kínálati-keresleti oldalaként fogja fel, és a kettőt nem választja el egymástól. A funkció kialakulása, fejlődése és területi szerkezete a kereslet és kínálat „kompromisszuma” révén jön létre.

A tőkés országokban tehát az előbbi esetben a vállalkozói, az utóbbiban a fogyasztói magatartás jut kifejezésre. Ezért felvethető a kérdés, hogy hazai körülmények között van-e értelme a probléma szociálgeográfiai értelmezésének, akkor, amikor a fogyasztást alapvetően ma is az „elosztás” manipulálja, és a kereslet–kínálat csak a funkció résein, perifériáján jelentkezik?

A szociálgeográfiai szempontú vizsgálat eredményességét, jogosságát e funkció esetében sem szükséges részletesen indokolni, elegendő csupán két gazdasági tényre a figyelmet felhívni. *Egyrészt* az állami kereskedelmi és szolgáltató egysé-

geknek is önállóan gazdálkodó, rentábilis „üzemeknek” kell lenni, ami alapvetően függ attól, hogy mit kínál és hol, milyen a telephely szerkezete. Másrészt megjelent a tényleges vállalkozói magatartáson alapuló kereskedelmi és szolgáltatói tevékenység is, amely sajátosan motíválja a keresleti oldal magatartását. Ezért HECKL (1981) modellje (4. ábra) alkalmas a kiskereskedelmi funkció vizsgálatára.

4. ábra. A kereskedelem és szolgáltatás információs rendszere
(szerk.: F. X. HECKL)

Az előzőekben utaltunk arra, hogy hazai viszonylatban az „ÖSSZES INFORMÁCIÓ” tartalmában a kínálati oldal „tervezése” volt eddig a meghatározó, s abban a központilag meghatározott „normatívák” játszották a fő szerepet és nem a lakossági elvárás.

Az alkalmazott szociálgeográfiai elemzés a funkció (kettős oldalának) komplex értelmezéséből indul ki, és a funkcionális szerkezetben való fejlesztést a lakó- és munkahely térbeli viszonylatában, s nem az egyszerű „ágazati érdekek” alapján szemléli, ill. veszi tudomásul. Következik ez abból az alapállásból, hogy e funkciónak is elsősorban az embert kell „szolgálnia”, s nem csupán önmaga ökonomikus fenntartását biztosítani. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a gazdaságossági kritériumokat sem lehet háttérbe szorítani, hanem olyan szervezeti formákat kell választani, amelyek megfelelnek mindkét elvárásnak.

3.3.5. A képzés és közművelődés

E funkciót a szociálgeográfia rendkívül fontos tényezőnek tekinti a lokalitás jellemzése során, mert az ehhez való viszony szoros kapcsolatot mutat azzal, hogy az illető társadalmi csoport milyen helyet foglal el a társadalmi munkamegosztásban. E két tényező együttesen adja a társadalmi státus lényegét, amely végül is meghatározza a többi alapfunkcióval kapcsolatos elvárás jellegét.

A szociológia hazai viszonyaink között az egyén- és csoportmagatartás szempontjából meghatározónak tekinti a végzett munka jellegét, a szakképzettséget és az iskolai végzettséget, valamint a kort, nem mint biológiai tényezőt, hanem egy meghatározott generációhoz való tartozást.

Az alkalmazott szociálgeográfia e problémakörben elsősorban arra koncentrálna, hogy a képzés és kultúra kialakult intézményrendszere megfelel-e a csoportelvárásoknak, segíti-e a társadalmi mobilitást és kommunikációt, s térbeli szerkezete milyen mozgásra kényszeríti a lokális társadalmat?

A képzés és közművelődés, amely az ember, ill. csoportjainak képzettségét és műveltségi szintjét adja, sajátos funkció, mert:

– *A társadalom kultúrájának, ill. kultúrálódásának két, egymástól elválaszthatatlan oldala.* A kettő kiegészítően feltételezi egymást; a képzettségi szinttel általában erősödik az általános értelemben vett közművelődési aktivitás, ugyanakkor a helyes közművelődési politika felkelti az érdeklődést a magasabb ismeretek megszerzése iránt, növeli az intézményesített képzéssel kapcsolatos igényt, azaz „társadalmi nevelés” érvényesül (KOZMA 1985).

– *A funkció működését* ideológiai, tartalmi, intézményi és térbeli szervezeti rendszerét az általánosabb társadalmi vagy annál nagyobb csoport (vallási, etnikai stb.) érdekei határozzák meg a képzés, valamivel kisebb mértékben a közművelődés területén.

– *A gazdasági struktúrában* bekövetkező fejlődés, változás erősen befolyásolja a képzés intézményrendszerét és irányait.

– *A történelmileg kialakult lokális társadalmi struktúra hatással van a képzés és közművelődés irányára és színvonalára.*

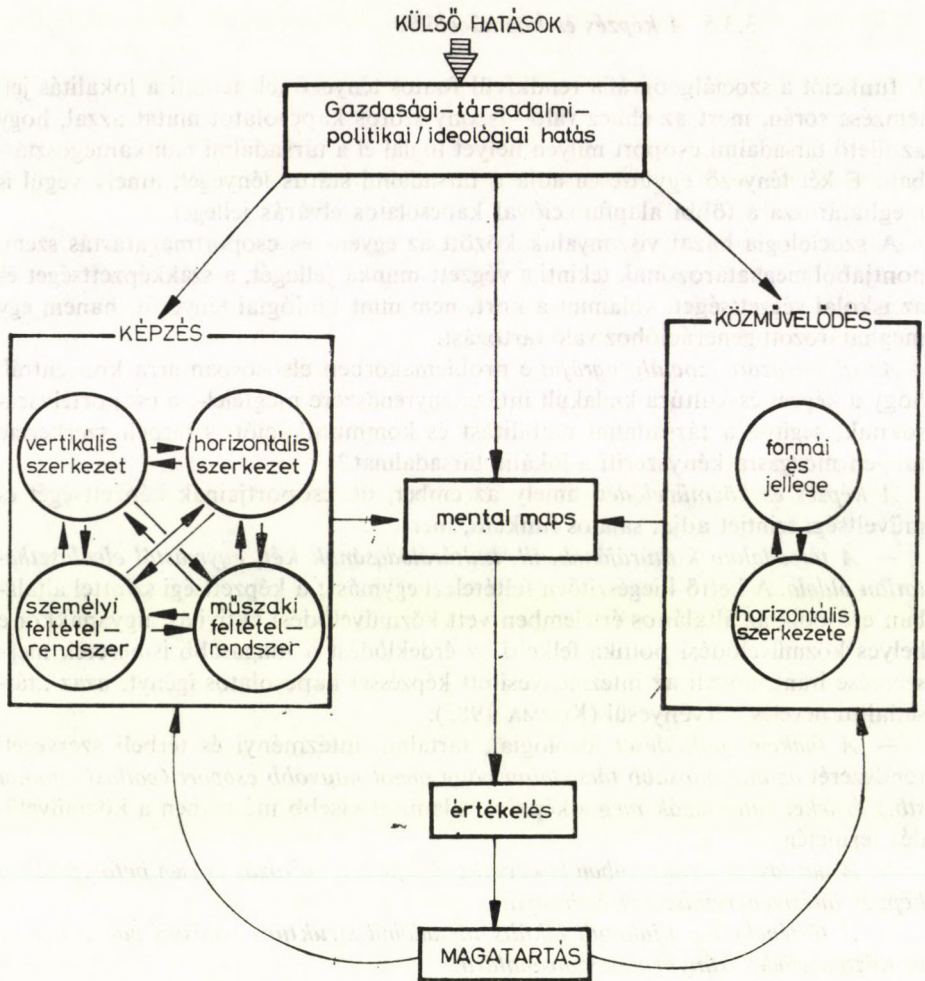
– *Ugyanakkor a képzés és művelődés kialakult intézményrendszere és működése erősen befolyásolja az illető társadalmat, ill. csoportjainak általános kulturális magatartását.*

A fenti megfontolások alapján a képzés és közművelődés alkalmazott szociálgeográfiai elemzése az alábbi modellben képzelhető el (5. ábra).

Végül utalnunk kell arra, hogy a képzés és közművelődés még osztálytársadalmi szinten sem zárt rendszer, a „külső hatások” minden esetben érvényre jutnak. Ez még olyan szigorú vallási kultúrarendszerek esetében is kimutatható, mint pl. az iszlám országok.

3.3.6. A szabadidő felhasználása

A szabadidő-magatartással függ össze az *üdülés és idegenforgalom funkció* kialakulása a fejlett országokban. A gazdaságföldrajz az üdülést és idegenforgalmat egyik ágazatának tekinti, amely szorosan összefonódik a turizmus szektorral. Olyan

5. ábra. A képzés és közművelődés összefüggése (szerk.: BERÉNYI I.)

nemzeti jövedelmet növelő ágazatról van szó, amely az adottságokat az üdüléssel, pihenéssel, turizmussal összefüggő igények kielégítése során hasznosítja.

A szociálgeográfia szerint az üdülés és az idegenforgalom (a francia szakirodalomban a turizmus) a szabadidő-magatartás egyik formája, amely a társadalmi-gazdasági fejlődésnek csak egy meghatározott szakaszában lép fel. A szabadidő eltöltésének minden társadalmi formációban kialakul valamilyen formája. A turizmus a modern társadalmakban vált társadalmi méretűvé, s növekvő jelentőségű gazdasági funkcióvá. Ebből következik, hogy e funkció társadalmi vonatkozása kettős:

– egyrészt egy bizonyos társadalmi csoport „működteti”, tehát munkaalkalmat, megélhetési forrást jelent számára. Ez az aktivitás azonban „több”, mint az ellátás-szolgáltatással kapcsolatos tevékenység. Itt nem csupán az igények „egy-

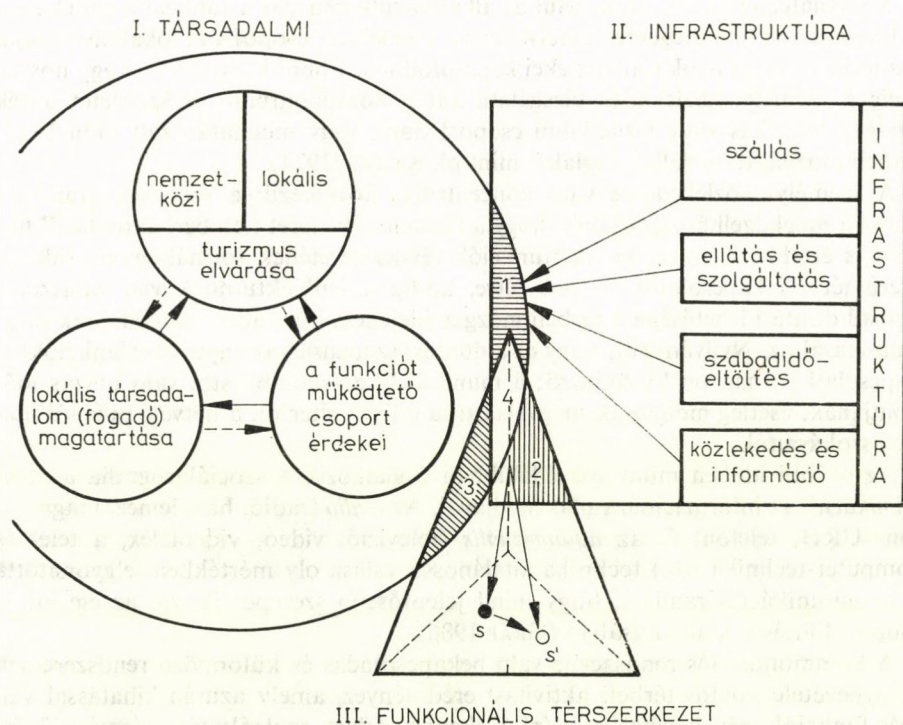
szertű” kielégítéséről van szó, hanem bizonyos mértékben az emberi „adottság”, közösségi-kommunikatív készség „eladásáról” is. Tehát nem mindenki alkalmas az üdüléssel és idegenforgalommal kapcsolatos tevékenységre, ami azután differenciálódást eredményez a szolgáltatók között is;

– másrészt a funkció széles, erősen differenciált igényű szociálgeográfiai csoportot elégít ki. Ez az igény, időben változó kereslet kell, hogy kiformalja az egyes területek üdülési és idegenforgalmi funkcióját.

A müncheni iskola az üdülés és idegenforgalom tájatalakító szerepét, a területfelhasználásra gyakorolt hatását hangsúlyozta (RUPPERT 1962) a kezdeti időszakban, s csak később szentelt több figyelmet a helyi lakosság fogadókészségének kutatására, vagy a funkcióval kapcsolatos elvárások differenciáltságára.

Hazai vizsgálataink (LETTRICH 1970; BERÉNYI 1979, 1981b, 1986d, e; MARTONNÉ ERDŐS K. 1988) azt látszanak igazolni, hogy *alkalmazott szociálgeográfiai szempontból az alábbi konfliktusok igényelnek figyelmet, amelyek feloldására a fejlesztés és tervezés rákényszerül (6. ábra):*

1. a társadalmi elvárás és az infrastruktúra
2. az infrastruktúrával szembeni új igény és a meglévő térbeli szerkezet
3. a társadalmi elvárás és a létező funkcionális térszerkezet
4. az 1–3. érdekei alapján kialakuló új térszerkezet idő- és térbeli folyamata ($S-S'$).

6. ábra. Az üdülés és idegenforgalom konfliktus-szférái (szerk.: BERÉNYI I.)

Az alkalmazott szociálgeográfia felfogásából következik, hogy a 6. ábrán jelzett II. és III. konfliktusokat a társadalmi elvárások, érdekek és magatartásformák szerint kell feloldani.

3.3.7. Közlekedés és kommunikáció

A közlekedés és kommunikáció a funkcionális térszerkezet működésének feltétel-rendszere, amelynek magas színvonalú fenntartása alapvető társadalmi érdek, mert az anyagi és szellemi javak cseréjét biztosítja az alapfunkciók között. E funkció egészével kapcsolatban általában kevésbé lehet olyan éles csoportspecifikus összefüggéseket kimutatni, mint pl. a lakás vagy szabadidő-eltöltés esetében, mert

- a közlekedés és kommunikáció alapvetően osztársadalmi irányítás és érdekek szerint működik, s

- feladata az alapfunkciók tér- és időkapcsolatának optimális működtetése.

Mindez nem jelenti azt, hogy nincsenek csoportspecifikus vonásai pl. a személyi közlekedésben, az innováció terjedésének sebességében vagy a funkció működéséhez kapcsolódó érdekekben (TINER 1985).

A közlekedés és kommunikáció *minősége* az adott gazdasági-társadalmi struktúra fejlettségének, *térbeli elrendeződése* pedig a funkcionális térszerkezetnek a függvénye. A funkciók közötti mozgás nagysága és minősége ez alapján alakul.

A szociálgeográfia és ezen belül az alkalmazott irányzat a funkció azon elemeivel foglalkozik elsődlegesen, amelyekhez a személyek, csoportok, lokalitások sajátos térbeli mozgásszokásai, érdekei kapcsolódnak. Ebből következik, hogy hosszú ideig a személyi közlekedés vizsgálata állt a középpontban, és kísérletet tettek egy-egy lokalitás vagy társadalmi csoport napi, vagy meghatározott időn belüli térbeli mozgását modellbe foglalni, mint pl. KESSEL (1974).

A személyi közlekedésre való koncentráció következik a szociálgeográfiának abból a megközelítési módjából, hogy a funkcionális teret „emberi aktivitási” térként is értelmezi. Amíg az alapfunkciók térszerkezetének formálásával szükségszerű térbeli kapcsolatok jönnek létre, addig a szubjektumnak van választási, szabad döntési lehetősége a térbeli mozgás idejének, irányának és módjának megválasztásához. Nyilvánvaló, hogy ez a döntési szabadság az egyes alapfunkciókkal kapcsolatban nagyon különböző; a munkahelyre, iskolába stb. való utazás időpontjának, esetleg módjának megválasztása erősen eltér pl. a hétfégi pihenés utazási szokásaitól.

Az utóbbi időben mind sokoldalúbban foglalkozik a szociálgeográfia a *kommunikáció*, az információáramlás módjával. Az *audio* (rádió, hanglemmez, magnetofon, URH, telefon) és az *audiovizuális* (televízió, video, videotelex, a tele- és computer-technika stb.) technika általánossá válása oly mértékben felgyorsította a kommunikáció-áramlást, hogy mind jelentősebb szerepet játszik az egyéni és csoportdöntések kialakításában (GRÄF 1986).

A kommunikációs rendszerbe való bekapcsolódás és különböző rendszereinek igénybevétele sajátos térbeli aktivitást eredményez, amely azután kihatással van más funkciók igénybevételére is (pl. kiskereskedelem, szolgáltatás, közművelődési magatartás, közösségi-társasági kapcsolatok stb.).

Úgy vélem, *alkalmazott szociálgeográfiai szempontból* elsősorban ezek társadalmi és az alapfunkciók térszerveződésre gyakorolt hatásainak vizsgálatára célzerű összpontosítani.

3.4. Módszertani kérdések

Az alábbiakban csupán az *alkalmazott szociálgeográfiai információbázis összeállításának és feldolgozásának* azon módszereire utalunk, amelyek eltérnek az általánosan ismerttől. Az alkalmazott módszerek többsége ugyanis alig különbözik a gazdaságföldrajz vagy más regionális tudományokban megismerttől, másrészt a matematikai-statisztikai módszerek földrajzi alkalmazásának lehetőségeiről van már tanulmány (Síkó 1984).

Ami mégis indokolttá tehet némi kitérőt, az az, hogy az információbázis összeállítása, tartalma és a feldolgozás területi alapegységei, a térbeli gondolkodás mégiscsak jelentősen eltér a megszokottól.

3.4.1. Az információbázis összeállítása

Az alkalmazott szociálgeográfia a *hivatalos statisztikát* a település, településcsoport és regionális vizsgálataiban egyaránt használja, mert

- a tervezés számára a mindenkor összehasonlítható adatbázis elengedhetetlen, hiszen bizonyos normatívákban gondolkodik, másrészt
- csak így van lehetőség területi összehasonlító elemzésre is.

A német szociálgeográfia a hivatalos statisztikai adatokból úgynevezett „indikátort” alakít, amellyel utal bizonyos jelenség területi elterjedésére, mennyiségi és minőségi különbségeire. Minél nagyobb regionális egységekben dolgozunk, annál inkább rá vagyunk utalva a közzétett statisztikai adatbázisra, és annál nagyobb szerepet kaphat az ún. *indikátor módszer*.

E módszer hibája azonban közismert. Nézzünk egy példát: az agrárkeresők arányával szokás utalni a vizsgált tér mezőgazdasági funkciójának erősségére. Az 1980. évi statisztika szerint agrárkeresőnek számít az az mgtsz-tag is, aki egyébként az üzem ipari vagy szolgáltató melléküzemágában dolgozott; ezekben a melléküzemekben tevékenykedett pl. a Budapest környéki mezőgazdasági termelőszövetkezetek foglalkoztatottjainak 70%-a. Ebből következik, hogy a város környékén 1960–1980 között nőtt az agrárkeresők aránya (!), tehát elvileg egy reagrárosodási folyamat játszódott le.

Közismert, hogy a valóság éppen az ellenkezője, következésképpen a lokális társadalmi magatartás sem a statisztika „arányában” agrárjellegű, még akkor sem, ha egyébként az ipari melléküzemek dolgozói agrártevékenységet is folytatnak.

Az alkalmazott szociálgeográfia fel kell hogy használja a közzé nem tett, ill. nem tehető adatokat is, amelyek rávilágítanak az indikátorok tartalmára.

A településrendezések szociálgeográfiai szempontú előkészítéséhez például elengedhetetlen lenne a népszámlálási adatok legalább felvételezési körzetek szerinti használata, amely ugyan elvileg lehetséges, de gyakorlatilag nehézkes, mert nincs településszintű adattárolás és helyi gépi feldolgozási lehetőség. Következésképpen a funkcionális térszerkezet módosításakor a tervezőnek hályogkovács módjára kell beavatkoznia, mert a társadalmi struktúra belső tagozódásáról csak globális

képe van, amelyet gyakran ma is a morfológia alapján kénytelen kialakítani. Ebből szükségszerűen következik a mai tervezés-rendezés műszaki-technikai és kevésbé társadalmi, „emberközpontú” szemlélete.

Tehát egyrészt biztosítani kellene a személyre (családra) vonatkozó adatok titkosságát, ugyanakkor ezen információk felelősségteljes felhasználását is, éppen a közösség és egyén érdekeinek védelme érdekében. Mindez feltételezné, hogy a népszámlálás adatbázisa az általános rendezési tervhez szükséges információtömeget is tartalmazza, amely elsősorban a népesség idő- és térbeli mozgására kellene, hogy vonatkozzon.

A történeti források feldolgozása és az így kapott információk beépítése a településfejlesztési és rendezési tervekbe csak az utóbbi évtizedben vált igénnyé, s csak néhány éve követelménnyé.

Közismert, hogy e kései ébredés miatt felbecsülhetetlen város- és faluszerkezeti, valamint beépítési karakterek, műemlékek, természeti értékek, a lokalitásra jellemző nevek stb. tűntek el. Különösen az alföldi óriásfalvak és kisvárosok belső átépítésében jelentkezett a színtelenség, a koncepciótlanság, a szükségmegoldás, egészében a helyi tradíciók teljes elhanyagolása és egy rosszul értelmezett városias utcakép vagy tér kialakítása.

Vizsgálataink tucatszám igazolják, hogy ezek többségét a lokalitás érdeke, sőt kifejezett tiltakozása ellenére valósították meg.

A lokalitás történeti tudata, önismerete, tradícióinak védelme, tiszteletben tartása az egyik legfontosabb közösségmegtartó erő.

Az alkalmazott szociálgeográfianak viszont arra kell rávilágítani, mi ebben az *önfejlődést szolgáló és mi az a retrográd elem*, amely hosszú távon a közösség érdekei ellen hat. *A történeti forrásanyag tehát tartalmazza a természeti – művi – társadalmi – közösségi környezet és szellemi szféra tradícióira vonatkozó információkat.* A lokalitás elidegeníthetetlen joga döntenie arról, mit akar ebből megtartani, s mit elvetni!

A második világháború utáni német városrekonstrukciót, majd falusi átépítést széles körű feltáró kutatás előzte meg, amely ha nem is tudott kivédeni minden irracionális beavatkozást (pl. Mainz), de legalább a megmaradt struktúrát nem rombolta szét.

Az alkalmazott szociálgeográfia fontos információforrása, ill. adatfeldolgozási, interpretálási módja *a térkép*. A kartográfiai anyag mint információs forrás sokoldalúan felhasználható települési, mezo- és makroregionális szinten egyaránt. Egyrészt a XVIII. század vége óta rendelkezésre álló *topográfiai térképek* alapján jól megfogható a kultúrtáj változása, *a funkcionális térszerkezet átalakulása*, a települések térbeli viszonylatának kialakulása. Másrészt a századforduló óta *tematikus térképek* is készültek, amelyek esetenként jól felhasználhatók.

A légifényképeket a hazai szociálgeográfiai kutatás alig használítja, noha a földrajz más területei – ha nem is gyakran és szisztematikusan, de – alkalmazzák.

A várostervezés persze eddig is felhasználta a légi és földi felvételezést, s az egyik legfontosabb információforrása volt a település „műszaki-technikai” tervezésében. Sajnálatos, hogy ehhez nem kapcsolódott eleddig olyan társadalomföldrajzi szempontú kiértékelés, amely az épített tájban nem csupán a társadalom, a lokalitás műszaki feltételrendszerét látja, hanem annak sajátos térbeli rendjében

a lokalitás társadalmi jellemzőit is felismeri: azokat az elemeket, amelyek hosszabb történeti fejlődés eredményeként jöttek létre és megőrzendők. Nem lehet cél itt e módszer hasznosítási lehetőségeit bemutatni, csak utalni kívánunk arra, hogy

- a táj- és településszerkezet,
- a földhasználat,
- a beépítettség (sűrűség és mód),
- a funkcionális térszerkezet stb. összehasonlítható értékelésében alapvető fontosságú információkat szolgáltat (BARTELS 1970). A légifénykép előnye, hogy a méretaránytól függően az egyes fiziognómiai elemek (képelemek) nemcsak önmagukban, hanem a mindenkor funkcionális térszerkezetben is értékelhetőek.

Empirikus társadalomtudományi módszerrel kapjuk azt az információtömeget, amely kiegészíti, tartalmilag árnyaltabbá teszi a szükségképpen „generalizált” statisztikai elemzést. *A saját adatgyűjtés magában foglalja a megfigyelést, térképezést, kérdőíves felmérést és interjúk készítését.*

A megfigyelés azt célozza, hogy a jelenségek, ill. a környezet tárgyi valóságának a szubjektumra gyakorolt hatását felmérjük. Nyilván nem elegendő, hogy e hatások eredményét csupán önmagam tapasztalatai alapján összegezzem, ezért a különböző típusú felmérés vagy térképezés végtére is „dokumentált megfigyelés”.

A társadalomtudományi irodalom – mindenekelőtt a szociológia – egyértelműen elválasztja egymástól a *naiv és tudományos megfigyelést* és pontosan definiálja azokat (KÖNIG 1969).

A tudományos megfigyelés kritériuma, hogy

- meghatározott tudományos célt szolgál,
- nem véletlenszerű, hanem megtervezett,
- a szisztematikusan feljegyzett információt az általános tapasztalatokkal egybevetik és értékelik,
- ismétlődő kontroll-megfigyelésekkel törekednek a pontosságra és szűrik ki a véletlenszerűt.

A megfigyelés általános elméleti feltételezésekből indul ki, és empirikus úton igazolja vagy elveti. A megfigyelés tudományos megbízhatóságát a társadalomtudományokon belül is sokan vitatják, s kétségbe vonják, hogy a megfigyeltek alapján reálisan megítélhető egy csoport vagy „osztály” általános társadalmi magatartása (DUNCAN 1969).

A tudományos megfigyelés hasznossága nyilván nem abszolutizálható, de célszerű lehet

- a problémafelvetésben,
- a tudományos eredmények vagy feltételezések kontrolljában,
- a jelenségek minőségi karakterének meghatározásában.

Az egyéni megfigyelés szerepe különösen felértékelődött a „mental map” (Wahrnehmungsforschung) – a valóságról bennünk kialakult kép – kutatásban, amelynek eredményeit pl. a lakókönyvet formálásában célszerű figyelembe venni.

Az adatfelvételezés minden esetben létező vagy feltételezett jelenség, ill. probléma meghatározására irányul. A megfigyelés „tárgyát” idő- és térbeli dimenziójában kell megragadni és jellemezni, ezért valamiféle indikátort keresünk, ill. képezünk. Ha pl. egy városrész belső gyalogosforgalmát vizsgáljuk, akkor meg

kell határozni a felvételezés időpontját és a megfigyelési helyeket. A forgalom-számlálás alapján 1 óra/fő „indikátorral” jellemezhetjük a forgalom intenzitását bizonyos irányokba.

Ahhoz, hogy valamely jelenség megfigyelésének adatszerű rögzítése megfelelő eredményre vezessen, pontos elvi feltételezésre van szükség. Ugyanez a követelmény a jelenségek térképezésével kapcsolatban is. A kiskereskedelem területéről véve a példát: először feltételezzük, hogy a kiskereskedelmi üzletek egyenletesen helyezkednek el a városszerkezetben, ezért valamilyen jellel (szimbólummal) feltérképezzük az üzletek elhelyezkedését, nagyságát és fajtáját. A szimbólumok területi elhelyezkedése alapján már megállapítható, hogy véletlen vagy törvényszerű elhelyezkedésről, térbeli szerkezetéről van-e szó? Abból kell kiindulnunk, hogy a speciális üzleteknek, amelyek tartós fogyasztási cikket árulnak, olyan főbb útvonalakra kell koncentrálni, amelyek könnyen megközelíthetőek. E feltételezésből következik a második hipotézis: a kiskereskedelmi üzletek területi koncentrációja a tartós fogyasztási cikkekre specializált egységeket fogja át.

A tematikus térkép maga és az adatok alapján végzett kiértékelés igazolja a feltételezést.

Az európai szociálgeográfiai kutatás főként a földhasználat, a beépítettség, a lakófunkció, a kiskereskedelem és a turizmus térbeli jelenségeinek megismerésében alkalmazza ezt a módszert. Az utóbbi időben az angolszász nyelvterületen is fellétek az empirikus kutatás, de az inkább egy-egy közösség, település sokoldalú megismerésére törekszik, amiben a szociálökölógiai gondolkodás érhető tetten, s kevésbé foglalkozik egy-egy funkcióval külön-külön!

A latin országokban mindkét irányzat jelen van, de a tengerentúlon (pl. Mexikó) inkább a komplex településvizsgálatok jellemzőek.

Hazai vizsgálatainkban inkább a funkcionális szemlélet uralkodott és a felvételezés egy-egy aktuális kérdésre vonatkozott.

A kérdőíves felmérés és interjú, az információszerzés két formája, lehet „standardizált” nyílt (mély vagy intenzív) és strukturálatlan (spontán), mely formákat a célnak megfelelően alkalmazzuk. Az alkalmazott szociálgeográfiai vizsgálathoz a kérdőíves felmérést és interjút kombinálva alkalmazzák az alábbiak szerint:

– A vizsgálatba vont településre vonatkozó hivatalos statisztikai adatok feldolgozása után első lépésben spontán interjúkat készítenek különböző státusú emberekkel, aminek célja a lokalitás belső problémáinak, konfliktusainak érzékelése.

– A hivatalosan közzétett és a nyilvánosságra nem hozott adatok és az előzetes interjúk alapján „standard” kérdőívet állítanak össze, amely egyrészt a szociálgeográfiai vizsgálat tartalmára, másrészt az aktuális problémákra épült.

– Az elfogadott kérdőív alapján egyszerű szűrőpróba (random sampling) mérést végeznek, hogy a kérdések érthetőségét, pontosságát és a felvételezéshez szükséges időt bemérhessék. A nemzetközi tapasztalatok szerint a felteendő kérdések nem lehetnek túl bonyolultak, „szakszerűek”, de ugyanakkor naivan egyszerűek sem, a felmérés időtartama pedig 1/2–1 1/2 óra között lehet. Hazai vizsgálatainkat 1/2–1 óra közé terveztük, de célszerűbbnek tűnik 1/2 óra megválaszolási időn belül maradni, különösen akkor, ha nem kérdezőbiztos végzi a felmérést, hanem a kérdőívet postázzák. Ha az általános statisztikai ismeretek alapján körvonalat

zódik a lokalitás társadalmi struktúrája, akkor pl. a rétegspecifikus szűrőpróbától (stratified sampling) el lehet tekinteni.

– Az egyszerű szűrőpróba tapasztalatai alapján véglegesíteni lehet a kérdőívet, s a *felmérés* lebonyolítható. A hazai kutatás eddig ezt *három formában végezte*: a kérdezőbiztosok alkalmazásával; a kérdőívek válaszborítékkal ellátott postázásával; az iskolák bevonásával úgy, hogy az osztályfőnökök közreműködésével a gyerekek otthon kitöltötték a kérdőívet. Mivel utóbbi esetben csak az iskoláskorú gyerekekkel rendelkező háztartásokat tudtuk felmérni, ezért az előbbi két módszer valamelyikét is alkalmazni kellett pl. a nyugdíjas, gyermektelen stb. háztartások adatainak felmérésére.

– Az adatok tradicionális vagy számítógépes kiértékelése után az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartástípusokra vonatkozóan *mélyinterjút* lehet készíteni, ami a felméréssel kapott eredmények kontrollját jelenti. Ezzel a SCHEUCH által említett mindhárom empirikus módszert bekapcsoljuk az elemzésbe, s így az információknak mintegy belső kontrollját alakítjuk ki. Ha a felvételezés az illető településterületet lefedi, akkor nincs szükség a négyzetrácsra épülő területi szűrőpróba-vizsgálatra.

3.4.2. Az alkalmazott szociálgeográfiai elemzés területi rendszere

Az eddigi elméleti és módszertani áttekintésből következik, hogy a szociálgeográfia számára a „társadalmi tér” funkcionális térszerveződés, azaz az alapfunkciók kialakulásának, működésének és változásának területi rendszere. Település-, ill. területtípusai olyan funkcionális tértípusok, amelyekben sajátos társadalmi aktivitás nyilvánul meg.

Az elemzések területi egysége település (magános és csoportos), településcsoport, mezo- és makrorégió egyaránt lehet, de cél az e területi egységeken belül vagy azok között kialakult funkcionális (az alapfunkciók szerint értelmezett) kapcsolatok térbeli megnyilvánulási formáinak kutatása.

Talán a RUPPERT által felvázolt sémán (1. ábra) is érzékelhető, hogy a szociálgeográfia számára az $S_1 \rightarrow S_2$ térszerkezet elmozdulásának elemzésekor nem az a fő kérdés, hogy ennek pl. milyen településszerkezeti vagy közigazgatási konzekvenciái vannak, hanem az, hogy milyen jellegű társadalmi aktivitás áll a változás mögött.

Itt van lehetőség újólá az *alkalmazott szociálgeográfia* sajátos megközelítési módjára utalni, arra, hogy az $S_1 \rightarrow S_2$ térszerkezet változásának konfliktusaira és az új struktúra elvárható konzekvenciáira (társadalmi, gazdasági, funkcionális térszerveződés stb.) koncentrál.

A sémából az is kitetszik, hogy a szociálgeográfia és annak alkalmazott irányzata a társadalmi jelenségeknek nem csupán „fizikai térben történő fizikai elterjedését elemzi” (FODORNÉ 1985), hanem azt összekapcsolja a társadalomtudományok információival, s ezzel társadalmi szempontból is értelmezi.

A *szociálgeográfia* funkcionális térszemléletéből következik, hogy „*területi hierarchiája az alapfunkciók komplexitására, működésük mennyiségi és minőségi jellemzőire épül.* A gazdaságföldrajzi kutatásoktól eltérően különös hangsúlyt kap a funkciók komplexitása és minősége, valamint belső társadalmi „egyensúlya”.

Az alábbi fejezetet ezért úgy állítottuk össze, hogy az egyszerű funkcionális térszerveződéstől haladunk a bonyolultabb felé.

Visszatérve az előzőekben felvetett kérdésre, hogy az alkalmazott szociálgeográfia milyen területi egységek alapján végezze a település, településcsoport és regionális elemzéseit – figyelembe véve a nemzetközi és hazai vizsgálatok eredményeit –, megállapítható, hogy az

- lehet topografikus (pl. a holland iskola) funkcionális tematikus térképezés;
- indikátorokat alkalmazó, különböző területegységre vonatkozó tematikus térképezés (a települések belső szerkezete esetében pl. népszámlálási vagy rendezési körzet, regionális vizsgálatban közigazgatási egység), s ez a legáltalánosabb;
- mesterséges területi egységekre – pl. négyzetrács – vonatkoztatott analízis, amit az áttekintésre törekvő regionális tervezés kedvel, de a konkrét településrendezés nem alkalmaz.

Mivel vizsgálatunk a települések belső szerkezetére, ill. kisebb településcsoportra vonatkozott és konkrét általános településrendezési kérdésekkel kívántuk a vizsgálatot összekapcsolni, ezért a négyzetrácsot nem használtuk.

Meg kell jegyezni, hogy a városföldrajz a négyzetrácsot is alkalmazza bizonyos jelenségek településen belüli elterjedésének bemutatására. Ennek célja azonban elsősorban információadás, s nem a jelenségek közötti kapcsolatok elemzése, és pl. a településrendezésben is használható alapegységek elhatárolása.

4. Alkalmazott szociálgeográfiai vizsgálataink főbb eredményei és gyakorlati hasznosításuk lehetőségei

Az alábbiakban a vázolt elméleti és módszertani megfontolások alapján végzett vizsgálatok eredményeit, tapasztalatait, alkalmazott szociálgeográfiai szempontú értékelésért adjuk, s utalunk a gyakorlati hasznosítás lehetőségeire. Az itt hivatkozási alapként szolgáló esettanulmányokat úgy rendeztük, hogy az alkalmazott szociálgeográfiai koncepciót és módszert az egyszerű társadalmi térszerveződéstől a többfunkciós tér megjelenéséig mutassuk be. Ez utóbbi csupán valamennyi alapfunkció meglétét jelenti, s nem a funkcionális rendszer teljes vizsgálatát.

4.1. Az egyszerű funkcionális kapcsolatokkal rendelkező lokalitások jellemzése

Az alkalmazott szociálgeográfia a „funkcionális kapcsolat” fogalmát a társadalom, ill. csoportjainak az alapfunkciókhoz fűződő viszonya összefüggésében értelmezi. Ezért az elemzés során a mindenkori társadalmi struktúrából, annak belső mozgásfolyamataiból, sajátosságaiból indul ki, és ennek hatását, ill. konzekvenciáit keresi az alapfunkciók jellegében és térbeli elhelyezkedésében. E felfogásból következett, hogy a vizsgálatot empirikus módszerrel, kisebb léptékben, s lehetőség szerint olyan településben kellett lefolytatni, amelyben a belső társadalmi mozgásfolyamatokat nagyobb történeti távlatban értékelhettük, még ha konkrét összehasonlításra nem is kerülhetett sor. Ilyen lehetőségnek véltük a SZABÓ Z. (1936) feldolgozta Tardot, ahol az 1301 aktív és inaktív keresőre kiterjedő felméréssel (1976) alkalmat láttunk a lokális társadalom belső átalakulási folyamatainak, ill. ezek hatásainak megismerésére.

4.1.1. A tardi vizsgálat*

A tardi kutatás az egyén, a szubjektum társadalmi magatartására épült, az erre vonatkozó információk összegezésével alakítottunk ki véleményt a lokalitás egészéről, formáltunk társadalmi csoportokat, kerestük ezek kapcsolatát az egyes alapfunkciókkal. Tehát társadalmi csoportképzésünk nem tért el a hagyományos statisztikai módszertől, a végzett munka jellege, szakképzettség stb. alapján képeztünk csoportokat, s vizsgáltuk ezek magatartását az alapfunkciókkal kapcsolatban.

* BERÉNYI—SIMÓ 1979.

Az a tény, hogy 1930-ban a település aktív keresőinek 91,7%-a dolgozott a mezőgazdaságban (4,2%-a 6 ha-nál nagyobb, 34,7%-a ennél kisebb földön gazdálkodott, 27,6%-a mezőgazdasági munkás, 7,9%-a pedig cseléd volt) és 53,4%-a 1970-ben, olyan belső átalakulásra utalt, amely ugyan jelentős volt, ám nem változtatta meg a település agrárjellegét, de fellazította a lokalitás zártságát és módosította az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartást.

Az alábbiakban nem kívánjuk leírni a lokalitás alapfunkciókkal kapcsolatos magatartás formáit, hanem inkább az elemzés *elméleti és módszertani tapasztalatait* összegezzük:

– Annak ellenére, hogy a szociálgeográfia hangsúlyozza a funkciók vagy bizonyos társadalmi problémák folyamatjellegét, mégis kevés az olyan tanulmány, amely pl. a lokális társadalmi struktúrák átalakulásának konzekvenciáit végigkövetné bizonyos alapfunkciók mai jellegében. Nem a történeti földrajzi tanulmányokra gondolunk, noha itthon azt is hiányolhatnánk, hanem arra, hogy tisztázni kellene: bizonyos csoportok kilépve korábbi társadalmi osztályukból, rétegükből, milyen információkat, milyen társadalmi helyzetélményt visznek magukkal, s ez hogyan módosítja az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartásukat, térbeli aktivitásukat.

Már a tardi vizsgálatunk is rávilágított erre a problémára: a két világháború közötti bizonyos paraszti egzisztenciával (3–6 ha) rendelkezőknek csupán 17%-a ment át az iparba a mezőgazdaság kollektivizálása után, míg az 1–3 ha-os törpebirtokosok 33%-a és a földnélküliek 60%-a.

Ugyanezt állapíthattuk meg Királyhegyesen vagy a Bélapátfalva környéki településekben is. Ugyanakkor az is megfigyelhető volt, hogy a korán nyitottságra kényszerített „summás” falvak (amelyek a mai „ipari ingázás” társadalmi előzményeként is felfoghatók), ha el is veszítették a mezőgazdaságból kilépők egy részét, nem olyan magas hányadát, mint az alföldi „tisztá” agrárfalvak jelentős része.

A háztáji gazdaságokat is elsősorban azok az ipari keresők tartották meg, vagy vették fel újra, akik elfogadható életkörülményeket adó paraszti rétegből szakadtak ki, s megfelelő termelési ismeretekkel rendelkeztek.

A társadalmi struktúrából, státusból örökölt hagyományok nemcsak a mai munkamegosztásban való részvételt motiválják, hanem az oktatással-közművelődéssel, fogyasztással és a közösséggel kapcsolatos magatartást is.

Tehát alkalmazott szociálgeográfiai szempontból szükséges a társadalmi struktúra, a helyi közösségi magatartás kialakulásának elemzése, hogy az új társadalmi elvárásokkal kapcsolatos (csoportspecifikus) reakciók felmérhetők és a tervezésbe beépíthetők legyenek. Azaz nem látszik elégségesnek a funkciók „fizikai valósága” (verortete Muster), területi átalakulásának vizsgálata, mivel abban jelen vannak olyan lokális társadalmi tradíciók is, amelyek nem „számszerűsíthetők”, nem strukturális elemek.

– Másik fontos tanulságnak ítéljük, hogy *a tradíciók nemcsak a társadalmi kapcsolatokban, az alapfunkciók működésében, hanem a lokalitás térbeli magatartásában is jelen vannak.* Ez jelentkezik egyrészt a településen belüli, másrészt a települések közötti kapcsolatokban. Falusi viszonylatban változatlanul a településközpont a „presztízst” jelentő településrész, és tovább élnek a lokalitások szomszédsági kapcsolatai, esetenként ellentétei. Ezek bizonyos okokból még ki is éle-

zódhattak. Például a tardi és szentistváni termelőszövetkezet összevonása alkalmával az üzemműködést Szentistvánon jelölték ki, noha az volt a gazdaságilag gyengébb üzem. Miért? Mert a település széles, politikailag szervezett kubikus rétege olyan hatalmi pozícióba került, hogy tagjai a járási és megyei hatalmi szervezetekben befolyásolni tudták a döntést. Ennek negatív hatásai a gazdasági, településhálózat-fejlesztési, térségen belüli területi kapcsolatokat illetően egyértelműen felismerhetők (PERGER 1986).

Az általános településrendezéshez kapcsolódó lokális vizsgálatok, településen belüli struktúra-elemzések esetében sem tekinthetünk el a lokalitás külső térkapcsolatainak elemzésétől.

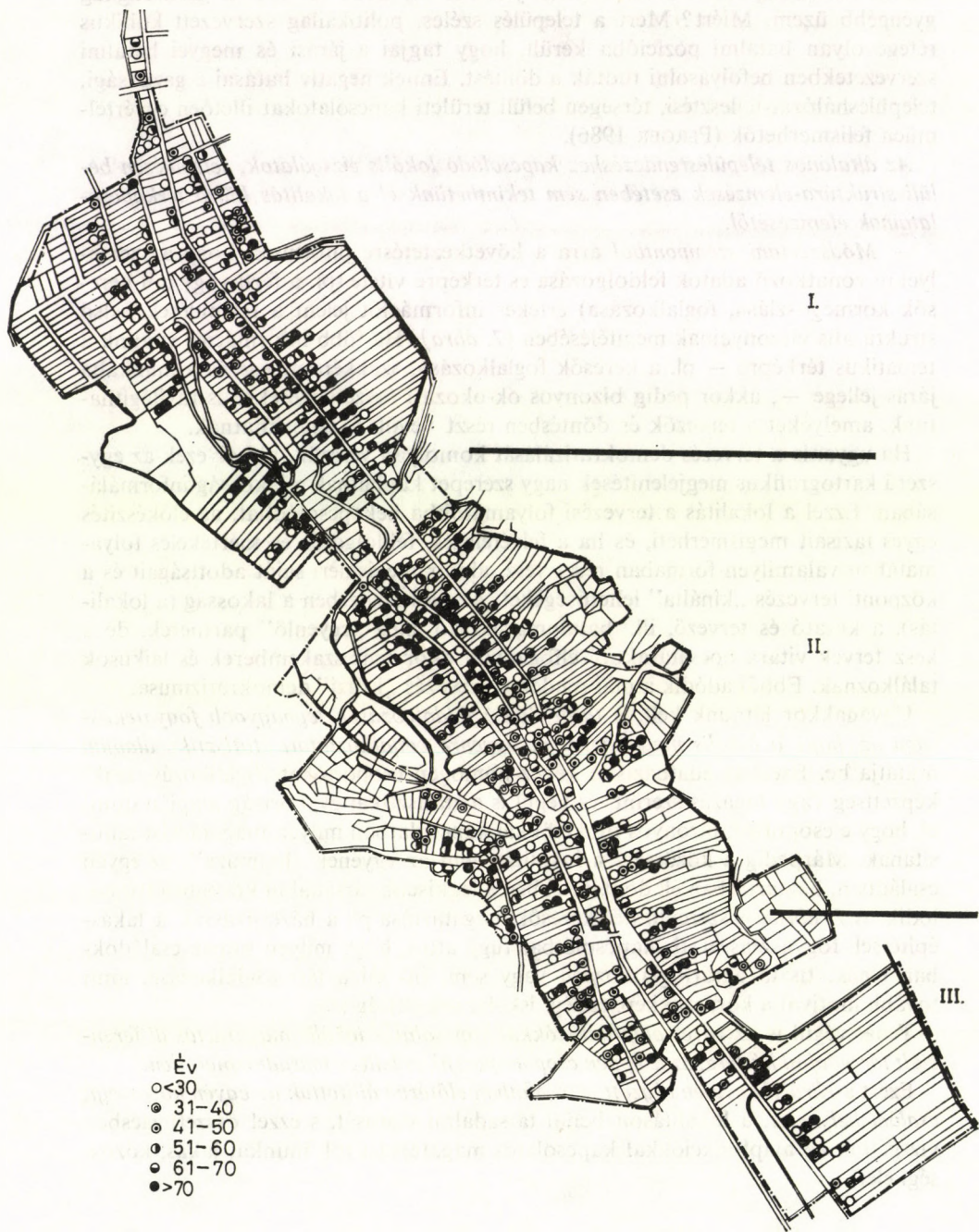
— *Módszertani szempontból* arra a következtetésre jutottunk, hogy a személyekre vonatkozó adatok feldolgozása és térképre vitele (pl. a férfi vagy női keresők kormegoszlása, foglalkozása) értékes információt jelent a települések belső strukturális viszonyainak megítélésében (7. ábra). Ha több információt viszünk a tematikus térképre — pl. a keresők foglalkozása, szakképzettsége és a munkába járás jellege —, akkor pedig bizonyos ok-okozati összefüggésekre is rávilágíthatunk, amelyeket a tervezők és döntésben részt vevők hasznosíthatnak.

Ha ugyanis a tervezés demokratizálását komolyan vesszük, akkor ezek az egyszerű kartografikus megjelenítések nagy szerepet kaphatnak a lakosság informálásában. Ezzel a lokalitás a tervezési folyamatokba bekapcsolódhat, az előkészítés egyes fázisait megismerheti, és ha a felvételezés, feldolgozás és kiértékelés folyamatában valamilyen formában részt vesz, akkor megismeri saját adottságait és a központi tervezés „kínálta” lehetőségeket. Az előkészítésben a lakosság (a lokalitás), a kutató és tervező, ill. hatalomgyakorló még „egyenlő” partnerek, de a kész tervek vitára bocsátásakor, elfogadtatásakor már szakemberek és laikusok találkoznak. Ebből adódik a mai rendezési tervezés „kvázi” demokratizmusa.

Ugyanakkor látnunk kell, *a tardi típusú feldolgozások legnagyobb fogyatékosága az, hogy a lokális magatartást az egyénre vonatkoztatott statisztika alapján mutatja be.* Ezen az adatbázison képez homogén csoportokat foglalkozás, szakképzettség vagy ingázás szerint, és végül is a statisztikai gyakoriság alapján dönti el, hogy e csoportok bizonyos funkciókkal kapcsolatban milyen magatartást tanúsítanak. Márpedig a közösség, a lokalitás nem az egyének „halmaza”, az egyén családban, háztartásban él, döntése ebben a legkisebb társadalmi közegben formálódik. A 7. ábrán is szereplő női keresők magatartása pl. a háztájizással, a lakásépítéssel, fogyasztással stb. kapcsolatban függ attól, hogy milyen típusú családokban élnek, tiszta agrárfoglalkozású vagy sem, ill. mi a férj foglalkozása, amit tovább motivál a kor, szakképzettség, iskolai végzettség stb.

Tehát végül is *az egyes alapfunkciókkal kapcsolatos lokális magatartás differenciált társadalmi háttere, azaz éppen csoportspecifikus jellege maradt ismeretlen.*

Ezért a *Királyhegyesen végzett vizsgálatban előtérbe állítottuk az egyén közösségi, családi helyzetét, a lokalitáson belüli társadalmi státusát, s ezzel összefüggésben vizsgáltuk az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartást (pl. munka, lakás, közösségi élet).*

A női keresők kor megoszlása

I. É-i rész

<30	31-40	41-50	51-60	61-70	>70	Összesen	
52	48	25	30	23	20	198	fő
26,3	24,2	12,6	15,2	11,6	10,1	100,0	%

II. Középső rész

<30	31-40	41-50	51-60	61-70	>70	Összesen	
37	46	34	22	29	28	196	fő
18,9	23,5	17,3	11,2	14,8	16,3	100,0	%

III. D-i rész

<30	31-40	41-50	51-60	61-70	>70	Összesen	
37	31	32	14	24	27	165	fő
22,4	18,8	19,4	8,5	14,5	16,4	100,0	%

Tard

<30	31-40	41-50	51-60	61-70	>70	Összesen	
126	125	91	66	76	75	559	fő
22,5	22,4	16,3	11,8	13,6	13,4	100,0	%

7. ábra. Tard. A női keresők kor megoszlása (szerk.: BERÉNYI I.)

4.1.2. A királyhegyesi vizsgálat

Királyhegyes kiválasztásában is a tardi megfontolás érvényesült (Témavezető: MÓDRA L., MSZMP Társadalomtudományi I.), de szociálgeográfiai szempontból két lehetőség is ígérkezett: *egyrészt*, hogy a tardi elemzés módjától eltérve az egyéni „magatartás”-vizsgálatot szociálökológiai szempontra helyezzük, *másrészt* megvizsgáljuk, mit jelent a városközelség (Hódmezővásárhely, Szeged) az egyes csoportok magatartásában?

Az első probléma látszólag módszertani, de hamar kiderült, hogy alapvető elvi kérdéseket érintünk mind a további módszertani vizsgálatokat, mind a konkrét társadalmi problémákat illetően.

Módszertani szempontból célszerűnek látszott, hogy BELL és SHEVKY (1955) három konkrét helyzetmegítélési tényezőjéből induljunk ki, amelyek: a társadalmi hierarchiában (lokális értelemben) elfoglalt hely vagy státusz, a család demográfiai (biológiai) jellemzői és a tartós közösségben élés jellemzői (kulturális, etnikai, vallási stb. közösség).

Végül is szociálgeográfiai szempontból az első két tényező a társadalmi struktúrára, a harmadik pedig a „közösségben élni” funkcióra vonatkozik. Noha a felismerés olyan típusú információ-tömeget tartalmazott, mint a tardi, mégis a „társadalomökológiai” szempont – úgy vélem – közelebb vitt a valósághoz. Az így kapott struktúrák alapján ugyanis egyértelműbben voltak leírhatóak a lokalitás magatartás-típusai. Ezek az alábbiak:

A) A település *alaprétégének a tiszta agrárfoglalkozású háztartások (34,6%)* bizonyultak. Ebbe a csoportba voltak sorolhatóak azok a háztartások is, amelyekben már van fiatal nem agrárkereső (6,7%), de aki végül is időszakosan bekapcsolódik a mezőgazdasági tevékenységbe. Összességében tehát a háztartások 41,3%-a tartozott a tradicionális falusi életforma-típushoz. A család alapfunkcióval kapcsolatos magatartása azonban nem attól függ, hogy van-e nem agrárkereső a családban, aki a tradícióktól eltérő információkkal rendelkezik, hanem sokkal inkább attól, hogy a család mely korcsoportba tartozik.

A 40–60 éves korosztályú családokban élő fiatal keresőknek például negyede dolgozik az iparban, míg a 40 év alatti korcsoporthoz tartozó családokban nem találtunk olyan fiatal keresőt, aki a mezőgazdaságban dolgozna, vagy az iskola befejezése után ott szeretne munkát vállalni.

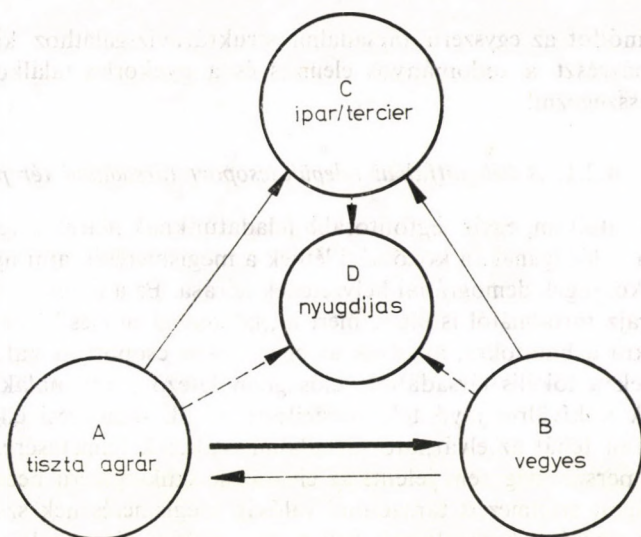
Ez meghatározza az illető családok lakásépítéssel kapcsolatos magatartását is, és amíg a *középgeneráció* investál a helyi lakásépítésbe, ill. felújításba, támogatja a fiatalokat a helyben maradásban, addig a *fiatalabb generáció* a gyerekek városba költözését segíti.

B) A *vegyes foglalkozású családnak* azt tekintettük, amikor a férj és a feleség más-más népgazdasági ágban dolgozik. Ezen belül két típus volt elkülöníthető az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartás alapján:

B) 1. A *mezőgazdaság–ipar/tercier (férj-feleség)* foglalkozási összetételű család közelebb áll az agrárszektorhoz, mert a háztáji révén a család valamennyi tagja érdekelt e tevékenységben, amely az anyagi egzisztenciát jelenti. A falusi iparban vagy terciér szektorban dolgozó nő ugyanis 30–35%-kal kisebb jövedelemhez jut, mint a mezőgazdaságban dolgozó férfi. E társadalmi csoportban ezért van kötődés a lokalitáshoz, fűződik érdekek a helyben maradáshoz.

B) 2. Más a helyzet az *ipar/tercier–mezőgazdaság* vegyes foglalkozású családban. A férfi viszonylag magas jövedelme következtében az agrártevékenység kiegészítő jellegű és inkább a városba költözést, a városi lakásvásárlást szolgálja, mint a helyben maradást.

C) Az aktív népesség harmadik csoportját a *tiszta ipari/tercier foglalkozású családok* alkotják, mely csoport egzisztenciálisan már nem függ a mezőgazdaságtól. Többsége ingázó és jelentős része kényszerűségből él a faluban, mert szak-képzetlensége miatt viszonylag alacsony jövedelmű, ezért városi lakásvásárlása is kilátástalan. Ebben az elvándorolni szándékozó, de a városi egzisztenciát meg-

8. ábra. A társadalmi szerkezet átalakulási irányai
(szerk.: BERÉNYI I.)

teremteni nem tudó csoportban figyelhető meg egy sajátos „falusi fogyasztói magatartás” kialakulása, amely közel áll a városi lumpenmentalitáshoz.

D) A vizsgált községben a *nyugdíjasok* az összes háztartás 34%-át teszik ki, s ennek fele egyedül él. E társadalmi csoport közösségi, településfejlesztési és általános emberi problémái a legsúlyosabbak.

E rövid összegezésből is kitetszik, hogy ha a BELL-féle hármas dimenzió alapján képezzük társadalmi csoportot, akkor igen közel kerülünk a VIDAL DE LA BLACHE-i életforma-csoportozásához.

A fenti négy életforma-csoport minden eddigi vizsgálatba vont falusi településünkben jelen volt, s a lokalitások belső struktúrája a 8. ábra sémájában volt összefoglalható, amely utal a csoportok közötti mobilitás irányára.

4.2. Település csoporton belüli funkcionális kapcsolatok vizsgálata, különös tekintettel a lokális magatartásformákra

Bélapátfalva és település csoportja feldolgozásának a 80-as évek közepén kettős célja volt:

- a tanulmány feleljen meg az ÉVM általános rendezési tervek tudományos megalapozásával szemben támasztott új követelményeknek,
- ugyanakkor tegyünk kísérletet a szociálgeográfiai szempontú módszerek alkalmazására.

A munkacsoport által készített tanulmány (BERÉNYI–TINER 1988) alapján egyrészt az előző fejezet gondolatmenetéhez kívánok csatlakozni, és a szociálgeográfiai

gondolkodásmódot az egyszerű társadalmi struktúravizsgálathoz kapcsolódóan bemutatni, másrészt a tudományos elemzés és a gyakorlat találkozásának tapasztalatait összegezni.

4.2.1. A bélapátfalvai településcsoport társadalmi tér problémái

Ahogy arra utaltam, egyik legfontosabb feladatunknak ítéltük a tervezési terület társadalmi valóságának, a közösségi létnek a megismerését, ami nyilvánvalóan több, mint a községek demográfiai helyzetének leírása. Ez a munka a tradicionális népességföldrajz tartalmától is eltér, mert a „községekben élés” konzekvenciáira is figyel, azokra a hatásokra, amelyek az egyén vagy csoport magatartását befolyásolják. Ezek a lokális társadalmi valóságban létező „erővonalak” jelentősen módosíthatják a kívülről jövő településfejlesztést, ill. -rendezési elképzeléseket. Szükségünk van tehát az elvárható társadalmi reakciók felmérésére, számításba vételére, ami persze még nem jelenti az elvárások szükségyszerű beépítését.

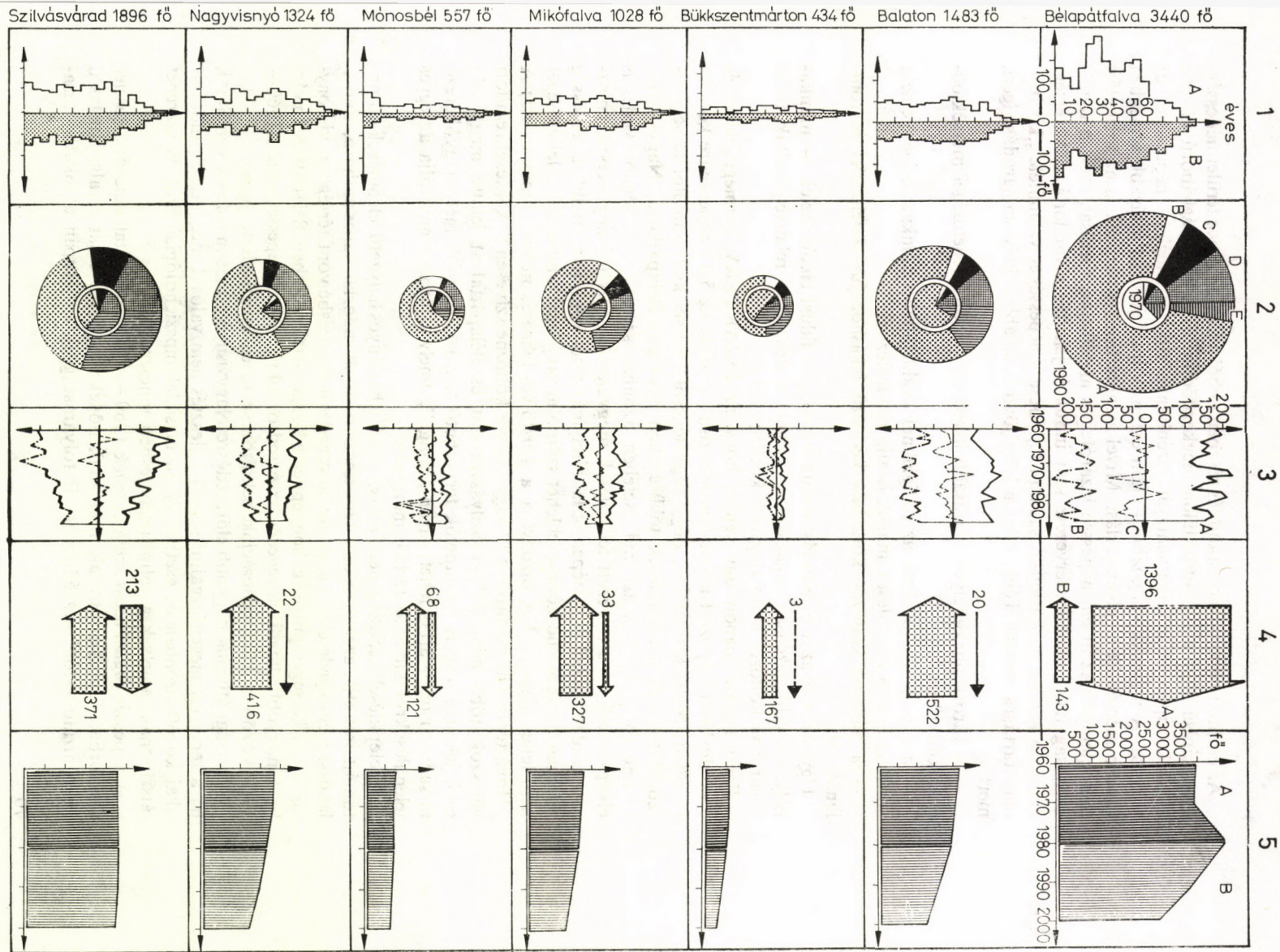
Az ilyen tágan értelmezett társadalmi valóság megismerésének szükségképpen két útja van: *egyrészt* használnunk kell a demográfiai viszonyokra vonatkozó, ismert tartalmú statisztikai adatokat, hogy a települések a főbb jellemzők alapján összehasonlíthatók legyenek, *másrészt* olyan lokális empirikus felvételezésre van szükség, amellyel az előzőekben felvetett kérdésekre felelhetünk.

A *települések társadalmi struktúrájának összehasonlító vizsgálata* keretében a fentieknek megfelelően első lépésként a népességszám-változás és annak 2000. évig szóló prognózisa, a kor- és foglalkozási szerkezet, vándorlási egyenleg stb. alapján jellemeztük az egyes lokalitások helyzetét. Ezek az *indikátorok* azt az alapvető különbséget tárták fel a települések között, amelyek a társadalmi-gazdasági fejlődés során kialakultak, s amelyek megmutatják a települések általános térségi helyzetét.

A helyzetet „visszaadó” információ tömeg (9. ábra) viszont elsősorban a települések *dimenzionális* különbségeit emeli ki, noha a minőségi és a strukturális jellemzői is jelen vannak. A települések közötti minőség elsősorban a strukturális különbségekkel jellemezhető, amely az információk mintegy a *második szintjét* jelenti. Csak részletesebb elemzéssel tűnik szembe az, hogy pl. Szilvásvárad – noha fele akkora nagyságú település, mint Bélapátfalva – a foglalkozási szerkezet alapján „urbanizáltabb” szomszédjánál. Végül lehetőség van az indikátorok közötti kapcsolat, az ok-okozati összefüggések felismerésére, ami az információ *harmadik szintjét* jelenti.

A 9. ábra információi alapján megállapítható, hogy Bélapátfalva és településcsoportjának *népességszáma* valamivel kevesebb, mint 10 000 fő, de a térségben húsz évvel korábban is alig éltek többen (hozzávetőlegesen kb. 100 fővel), ami viszonylagos társadalmi stabilitásra utal. A községek többségében a lakosság szám 1960-ban érte el a maximumot, és ezt követően – Bélapátfalva kivételével – lassú csökkenés következett be.

9. ábra. Bélapátfalva és településcsoportjának társadalmi szerkezete (Kocsis K. nyomán szerk.: BERÉNYI I.)

1

2

3

4

5

éves

A

B

B

C

D

E

1970

A

B

C

A

B

C

A

B

1396

143

A

B

3500

3000

2500

2000

1500

1000

500

1960

1970

1980

1990

2000

A

B

fő

A

B

1960

1970

1980

1990

2000

A

B

Az említett viszonylagos stabilitás részben abból adódik, hogy a terület népességkibocsátása már a századfordulón megkezdődött, és a két világháború közötti időszak „iparosítása” (cementgyár, szénbánya stb.) a meglévő népességet itt tartotta. A második világháború utáni extenzív iparfejlesztés a tágabb térségben tovább mérsékelte az elvándorlást. Mivel az agrártevékenység már a háború előtt sem jelentette az itt élő népesség kizárólagos megélhetési forrását, ezért a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése sem indukált jelentős elvándorlást. A térségnek ez a sajátos gazdasági-társadalmi fejlődése a népességet valamiféle „kiváráó” magatartásra nevelte. Tény, hogy a közeljövő is inkább a helybenmaradást ígéri, mert

- a városi munkahelyek magasabb jövedelmet nyújtó lehetőségei mérséklődnek, különösen ha

- a városi munkahelyek az eddigieknél kvalifikáltabb munkaerőt igényelnek, amellyel ezek a települések maguk is alig rendelkeznek,

- a városba költözés korábban kedvező lakáshoz jutási feltételei is romlanak stb.

Ugyanakkor az a benyomás alakult ki, hogy a falusi életfeltételek – munkahely, második gazdaság, ingázási lehetőségek, ellátás stb. – relatíve javultak, tehát a városba költözés mind nagyobb kockázattal jár.

Ezért logikai alapon úgy véltük, hogy az ÉSZAKTERV kormegoszlásra és elvándorlásra alapozott népességprognóza (9. ábrán az 5.) bármennyire korrekt is, túlzó. Noha kétségtelen, hogy népességsökkenéssel kell számolni térségi viszonylatban és a települések többségében egyaránt, Béalpátfalva, Nagyvisnyó, különösen pedig Szilvásvár ad esetében azonban szerény népességnövekedés is elképzelhető, ha a tervezett fejlesztések megvalósulnak. A jelenlegi népességmozgási tendenciákból és a népesség lakóhelyigényéből kiindulva inkább a népesség térségen belüli átrendeződésével lehet számolni vagy legalábbis ennek a lehetőségét nem lehet kizárni. (Ezt bizonyítja a kérdőíves felmérés néhány tapasztalata: A „Hová tervezi az elköltözést?” vagy „Hová költözne szívesen?” kérdésekre adott válaszok több mint 60%-a Szilvásváradot és Béalpátfalvát jelölte meg). Ha ezek jelenleg nem is tekinthetők tervezhető tényeknek, bennük mélyen gyökerező társadalmi magatartás lehet, olyan „image”, amely sajátosan motiválja az egyes településekről kiinduló térbeli mozgást.

A települések népességének *korösszetétele* a hátrányos helyzetű települések szimp-tómáit mutatja, azaz alacsony születésszám és elvándorlás tapasztalható, ami a lakosság előregedéséhez vezet. Az előregedés a tervezésbe vont térségben viszonylag lassú. Térségi sajátosság, hogy éppen a központi településben, Béalpátfalván várható nagyobb ütemű előregedés az ezredfordulóig, mivel népességszáma 1960–1980 között a középgenerációk beköltözése révén emelkedett.

A térségi átlagnál nagyobb előregedésre Nagyvisnyó esetében is lehet számítani, ha a tervezett idegenforgalmi jellegű fejlesztés nem valósul meg. Az elvándorlás okai között azonban ez esetben olyan társadalomszociológiai okok is szerepet játszhatnak, amelyek a többi településben nincsenek jelen.

A népesség *foglalkozási szerkezetének* 1960–1980 közötti átalakulását a terciér szektorban foglalkoztatottak arányának növekedése jelzi, tehát ez alapján lassú „urbanizálódásról” beszélhetünk. E folyamat gyakran csupán a lokális társa-

dalmi szférában és nem az infrastruktúrában haladt előre. Egy ilyen ellentmondásra Balaton község és Szilvásvárad példáján tudunk utalni, mivel hasonló nagyságrendű településekről van szó. A tercier szektorban foglalkoztatottak aránya a két településben hasonló, tehát közel azonos „urbanizáltsági” szintről lehetne beszélni, holott Szilvásvárad urbánus jellegű ellátottsági szintje 100 %-kal jobb.

Az ellentmondás oka ismert: Balaton község tercier foglalkoztatottjai a településen kívül (kiingázók), a szilvásváradiak viszont helyben, az idegenforgalommal kapcsolatos területeken dolgoznak. Minderre azért utalunk, mert a települések funkcionális gazdagodása és specializálódása feltehetően folytatódik, ami növelheti a munkahely–lakóhely elkülönülést, tehát a foglalkozási szerkezet mint indikátor egyre kevésbé lesz alkalmas a települések megítélésében. Úgy tűnik, hogy az általános településrendezés szempontjából egy-egy *indikátor-csoport* használható a legnagyobb biztonsággal (pl. esetünkben a foglalkozási szerkezet, korösszetétel, szakképzettség, eljáró, ill. helyben dolgozó). Egy ilyen indikátorkombinációval elvileg nagyobb biztonsággal határozható le egy-egy társadalmi magatartás-csoport.

A *települések társadalmának horizontális vizsgálata* során az előző, hézagosan ismertetett módszerrel a települések társadalmának nagyságrendi, szerkezeti és részben minőségi különbségeit határoztuk meg, amellyel a települések közötti viszony, hálózati kapcsolat ismerhető meg. Erre az információra elsősorban a településfejlesztésnek van szüksége, noha az általános rendezés sem nélkülözheti.

Az általános településrendezés azonban az alapfunkciók térbeli elhelyezésére hivatott, ezért szükségképpen nemcsak általános „településismeretre” van szüksége, hanem a településre mint horizontális, funkcionális térszerveződésre is. Bármilyen településfejlesztés e struktúra módosításával is együtt jár, ami azután a lokális társadalom ilyen vagy olyan reakcióit váltja ki. Mivel a célunk az, hogy e reakció a fejlesztést és a rendezést elősegítse, ezért elengedhetetlen a települések belső horizontális struktúrájának ismerete.

Az elmúlt évek gyakorlata e struktúra művi elemeinek megismerésére törekedett, és háttérbe szorult a társadalmi szituáció elemzése, aminek következtében a tervek kivitelezése gyakran jelentős társadalmi ellenállásba ütközött. Mindez elkerülhető, ha funkcionális térszerkezet-vizsgálataink társadalmi struktúraelemzéssel is párosulnak.

Például Szilvásvárad lakófunkciójának megújulása, a település horizontális terjeszkedése az üdülés és idegenforgalom fejlesztésének volt köszönhető. Az új funkció elsősorban a képzett munkaerőt kötötte le, vonzotta magához kétféle módon. Egyrészt azzal, hogy munkalehetőséget teremtett, másrészt azzal, hogy megnövelte a település lakóhely-presztízsét. Ez utóbbi hatására a Bélapátfalván munkát vállaló és lakáshoz juttatott „idegenek” (nem bélapátfalviak), akik a helyi iparban dolgoznak (cementgyár), Szilvásváradon vásárolnak telket, építkeznek és odaköltöznek. Felvetődik tehát egy általános településfejlesztési dilemma is: folytassuk-e Bélapátfalván a szervezett lakásépítést, hogy a lakóhely–munkahely egységét megteremtjük, vagy Szilvásvárad lakófunkcióját és ezzel a két település funkcionális összekapcsolódását erősítsük? Ez utóbbi megoldás Szilvásvárad esetében, ha megfelelő családirházas beépítéssel párosulna, az idegenforgalom, a fizetővendég-szolgálat növelését is eredményezné.

Szilvásvárads belső szerkezetének elemzése és a jelenségekben megmutatkozó társadalmi magatartás alapján az utóbbi fejlesztési, ill. rendezési alternatívát támogatjuk, ami egybeesett mindkét település közvéleményével, és amit a tervezés is elfogadott.

A *kisebbségi települések* belső szerkezet-elemzésének látszólag nem sok értelme van. Meglepő azonban, hogy a munkajelleg-csoportoknak milyen határozott horizontális struktúráról van szó. Talán ez az információ is segítheti egy-egy funkció (pl. ellátás—szolgáltatás) racionálisabb térbeli elhelyezését vagy fejlesztését.

A *lokális társadalom* „közösségi életének” jellemzőit, a lokális közösségi lét jelenségeit sok szempontból vizsgálhatjuk, amelyek többsége a szociológia tárgyköréhez tartozik. E problémakörből a szociálgeográfia azt ragadja ki, ami a közösségnek vagy egyes csoportjainak az alapfunkciók „működésével” összefüggő magatartására vonatkozik. Számunkra e magatartás településrendezési konzekvenciái az érdekesek, nem pedig társadalmi okai vagy hatásai, noha ezek ismeretére is szükség van. E kérdéskör fontosságára utalunk Belpátfalva, Szilvásvárads és Nagyvisnyó példáján.

Belpátfalvának viszonylag differenciált falusi társadalma van. A legszélesebb réteget alkotó *ipari munkásság* mintegy fele a környező falvakból települt be, s nagyobb hányaduk szakképzetlen. E társadalmi csoport a tudatos munkásréteggé szerveződés kezdeti szintjén áll, egyes csoportjai még nem szabadultak meg a falusi lumpenmagatartás örökölt vagy átvett életforma-elemeitől. Az „*öslakosság*” a lokális társadalom alaprétege, amelynek magját az agrárfoglalkozásuk vagy ahhoz közel állók alkotják, távol tartja magát a munkásság asszimilálódni képtelen csoportjától. Annak ellenére, hogy a lokalitás alaprétege különböző foglalkozású, mégis felismerhető lokálpatriotizmussal rendelkezik, ami közös cselekvésben is megnyilvánul. Az öslakosságon belül a két világháború között még kis létszámú *értelmiségi—alkalmazotti csoport* élt. A helyi ipar fejlődésével és a település funkcionális gazdagodásával szélesedett ez a réteg, de munka- és részben lakóhelyi (lakótelep) kapcsolatai révén inkább a munkásréteghez áll közelebb. Alapmagatartását azonban a sehová sem tartozás, következképpen az elvagyodás vagy elzárkózás jellemzi, és ma még gyenge közösségszervező, -teremtő erő. Ebből a társadalmi szituációból fakad az erős munkaerő-mozgás, a betöltetlen állások viszonylag magas aránya, vagy a Szilvásváradra való kiköltözés szándéka, amire már korábban utaltunk.

Belpátfalva méreténél, forgalmi helyzeténél és kiépített funkcióinál fogva a településcsoport nyilvánvaló központja, de lakóhely- és az általánosabban vett társadalmi presztízse nehezen lesz megteremthető. Ehhez a település eddigiekénél „nagyvonalúbb” rendezésére, esztétikusabb „kisvárosi” jelleg kiépítésére lenne szükség, ami egyébként, különösen a tágabb településkörnyezetet figyelembe véve, adott.

Szilvásvárads közösségi magatartását az önbecsülés, sőt büszkeség, „összeszedettség”, nyitottság, önálló elhatározáson alapuló aktivitás és határozott „urbanizáltságot” felidéző benyomás jellemzi. A turizmus révén nemcsak megszokták az idegent, hanem tudatosult, hogy a velük való foglalkozás, a vendéglátás haszonnal jár, ezért a lokalitás „igazodik” a vendég igényeihez. Ez a magatartás látható a település külső megjelenésében, a házak, porták tisztaságában, növény-

zetében stb. Mivel a lakosság tapasztalta a tervezés által támogatott új funkció közvetlen hasznát, ezért a településfejlesztési politikának, a „központnak” is nagyobb presztízse van, mint a szomszéd településekben. Ezért a lokalitás nyitott az új kezdeményezésekkel szemben. Ez a közösségi magatartás — bármilyen furcsa — „történelmi fejlődés” eredménye, mert Szilvásvárad a múltban is élvezte a „központi akarat” előnyeit (uradalmi központ volt), amihez a lakosság igazodott. Az uradalmi központ presztízsből maga a falu is kamatoztatott, a „fent és lent” szituációhoz pozitív élmény kapcsolódott. Valójában ez a sajátos helyzet, társadalmi funkció a település számára az elmúlt évtizedekben csak erősödött, ami viszont már a lokalitás felszabadult vállalkozásában, aktivitásában is kifejezésre juthatott.*

Ezzel szemben *Nagyvisnyón* majdnem ellentétes közösségi magatartás alakult ki. Az eredetileg református (szemben a katolikus nagybirtokkal), zárt kismemesi munka- és lakóhelyi „hadrend” belső fegyelmével és tartásával évszázados védelmet jelentett a nagybirtokkal szemben. Ugyanakkor a kapitalizálódással ez a közösségi magatartás az elszigetelődéshez, a lokalitás bezárulásához vezetett. Szinte biztosra vehető, hogy ez a sajátos társadalmi szituáció kedvezett pl. a Jehova tanok elterjedésének is, ami azután erkölcsi alapot, s egyben magyarázatot adott (és ad ma is) a közösség szigorú belső normáihoz.

Tény, hogy ezek a szigorú erkölcsi normák olyan belső tartást adtak a közösségnek, hogy az elmúlt négy évtized gazdasági-társadalmi átalakulása sem tudta a lokalitást felbomlasztani. Sőt, belső szervezettsége révén olyan régi közösségi munkaszervezeti formákat tudtak felújítani, mint a summáskodás, amit a háztájítás és a második gazdaság szolgálatába állítottak, így ezzel a közösségnek igen tisztességes gazdasági egzisztenciát tudtak teremteni (CSÉFALVAY 1985).

Míndez bármennyire is tiszteletre méltó, tény, hogy a közösség legfiatalabb tagjai a szigorú közösségi magatartás elől ma már a szomszéd településekben keresnek szórakozást, de mind többen munka- és lakóhelyet is.

Bélapátfalva és településcsoportja fenti társadalmi struktúra-elemzése némileg érzékelteti azt a szociálgeográfiai megközelítést, amellyel az egyes alapfunkciókat értékeltük.

Ez esetben azonban tervezési okokból már nem lehetett a szűkebben értelmezett ökonomiai problémáktól eltekinteni, ezért e fejezetek módszere erősen hasonlított a szokásos ágazati szemléletű feldolgozásokhoz; különösen a termelő-funkció értékelése.

4.2.2. *A szociálgeográfiai téranalízis és a településrendezés munkakapcsolatának főbb tapasztalatai*

A tervezést

— azok a folyamatok érdekelték, amelyeket az össztársadalmi-gazdasági változások a kis térségben előidéztek, amelyekben az egyes közösségek, társadalmi

* Az igazsághoz tartozik, hogy a fentiekben jelentős szerepet játszott a lovas VB megrendezése is.

csoportok sajátos reakciói visszatükröznek. Az elemzés során ezért azokból a globális gazdasági-társadalmi folyamatokból indultunk ki, amelyek a tágabb térséget érintették, és azt kerestük, hogy erre a lokális társadalmak milyen választ adtak.

– A kistérség általános társadalmi sajátosságait egyrészt a hivatalos statisztikai adatbázis alapján kellett megadni, hogy a tervező számára a jelenségek az országos vagy nagytérségi stb. adatokkal is összevethetők legyenek.

– Ugyanakkor a tervező számára is fontos volt e jelenségek okának, de még inkább helyi sajátosságainak, tér- és időbeli tendenciáinak ismerete. A tervezés felfigyelt a jelenségek csoportspecifikus összefüggéseire.

– Ebből adódott, hogy az elkészített tanulmánynak azok a fejezetei „jöttek be”, amelyek az egyes alapfunkciók és a társadalmi struktúra kapcsolatát elemezték *egyrészt* térségi szinten, ami alapján az egyes funkcionális tereket bizonyos mértékben minősítettük is. *A minősítés nem a funkciók ökonomiai helyzetére, hanem az ezzel kapcsolatos társadalmi magatartásra vonatkozott. Másrészt a településszintű, a háztartások adataira épülő (a kérdőíves felmérés a háztartások 1/4-ét érintette) térszerkezeti elemzés volt hatásos. A társadalmi struktúra és az egyes alapfunkciók területi kapcsolatának elemzését 1 : 5000-es telekhatáros térképeken végeztük, amely alapján bizonyos területi típusokat határoltunk el. A tervezés különösen méltányolta a belső funkcionális térszerkezet átalakulásának feltárását és ezek társadalmi jellegének elemzését.*

– Összességében a tervezés abban volt érdekelt, hogy minél több szociál-geográfiai tartalmú, értékelő jellegű tematikus térképet kapjon, hogy „ránézésre” gyorsan informálódjon a településrendezés problémáiról. A szöveges analízis, a jelenségek ok-okozati kapcsolatának tisztázása másodrendű volt. Ez érthető, hiszen nem a folyamatok lényegével kapcsolatban kellett döntést hozni, hanem a folyamatok racionális térbeli elhelyezésére vonatkozóan.

A lokális társadalmak oldaláról a tudománnyal szembeni elvárás két „végletben” jelentkezett:

– vagy nagyon konkrét esetekben kértek a tudománytól „támogatást” (üzlet-hálózat fejlesztése, útépités, csatornázás);

– vagy az egyes funkciók általános fejlesztésével kapcsolatban érkeztek észrevételek, amelyek már a terület- és településfejlesztési politika témaköréhez (pl. iskola-körzetesítés, önálló községi tanács visszaállítása stb.) tartoztak, jelezvén, hogy e kettő nem választható el egymástól.

A tudomány oldaláról kétségtelenül hasznos volt a különböző szakemberekkel, mindenekelőtt a tervezőkkel való eszmecsere és a társadalmi vitában való részvétel. Mindez csak akkor lehet eredményes, ha a kutatást tényleges helyismeretre, empirikus vizsgálatra építjük úgy, hogy eközben képesek maradunk a jelenségeket általánosabb gazdasági-társadalmi folyamatok szempontjából is értékelni.

Kettős veszélyt kell tehát elhárítani, egyrészt nem lehet elveszni a részletekben, mert az végül is megakadályozhat abban, hogy a kistérségek fejlődési lehetőségeit reálisan megítéljük, másrészt nem is oldódhatunk fel az általános nagytérségi folyamatokban, megállapításokban, amelyek gyakran evidensek, s azokban a lokális társadalmak érdekei „eltűnnek”, ezért vitára alig alkalmasak, hiszen érdekeiken „kívül állnak”.

Változatlanul probléma maradt a társadalmi struktúra és az egyes alapfunkciók térszerkezetének elemzésével nyert információk szintézise, a viszonylag sajátos karakterű társadalmi tértípusok egzakt elhatárolása. Tény, hogy a tervezésnek is alig van ilyen szempontú érdeklődése, mert általában nem komplex társadalmi tereket tervezünk, hanem funkciókat, ágazatokat, amelyek érdekeit egy-egy minisztérium képviseli, és ezeket a tervezés mintegy „egyezteti”. A kialakítandó tér tehát egy kompromisszum eredménye és nem egy „ideális” funkcionális társadalmi területi egység. Ezért kérdés, van-e értelme új és új kísérletet tenni arra, hogy a szociálgeográfiai térelemeket valamiféle szintézisbe foglaljuk? Vagy az egész tervezési mechanizmust kellene talpára állítani, s mielőbb komplex funkcionális rendszerben gondolkodni és tervezni?

4.3. *A településen belüli funkcionális kapcsolatok szociálökológiai vizsgálata Tiszakécske példáján*

Az előzőekben utaltunk arra, hogy a településen és a településcsoporton belüli „egyszerű funkcionális” kapcsolatok a hagyományos módszerekkel feltárhatóak, és nagy előnyük, hogy a településrendezési viták során az alapvető területi összefüggéseket az „átlagember” számára is érthetővé teszik.

Ez a módszer még nagyobb települések esetében is használható, ha a társadalmi struktúra és az alapfunkciók kapcsolatát külön-külön értékeljük, pl. a társadalmi státusz és a lakásfunkció területi összefüggéséről térképsort készítünk. Viszont, ha tisztázni akarjuk, hogy az így lehatárolt területi típusok nem csupán két változó egyszerű területi „egybeesését” jelentik, hanem az ott élőknél sajátos magatartásuk van valamennyi alapfunkcióval kapcsolatban, tehát társadalmi „élettér-típusok”, akkor matematikai-statisztikai módszerek alkalmazása eredményesebb.

4.3.1. *Tiszakécske általános társadalomföldrajzi jellemzése*

Szükség van e település jellemzésére, mert bizonyos funkciókkal kapcsolatos magatartás csak így értelmezhető (munkavállalás, képzés, szabadidő-eltöltés stb.). Tiszakécske a Közép-Tiszavidék Szolnok és Csongrád közötti jobb parti területének valamivel több, mint 12 ezer lakosú települése. A Kormány 1007/1971. (III. 16.) határozata távlatban kiemelt alsófokú szerepkörrel vette számba. Az ÉVM 00145/1980. előterjesztése, amely az Országos Településfejlesztési Konceptió módosítását tartalmazza, Tiszakécskét középfokú társközpontnak javasolta (Határozati javaslat, 6.).

Tiszakécske jelentős szerepet játszik a Tisza jobb parti kb. 70 km-es vonalán, amelynek mintegy a felezőjén fekszik, megközelítően egyenlő távolságra Szolnoktól és Csongrádtól. A tőle Ny-ra levő Kecskemét is hasonló távolságra (35 km) terül el, Cegléd pedig már távolabbra esik Tiszakécskétől, vonzása jelentéktelen. Nagykőrös (15 km-re) lehetne csak a településkategóriában Tiszakécske vetélytársa, vonzása azonban Kecskemét és Cegléd „árnyékában” alig érvényesül a térségben. Csupán Kocsér helyezkedik el Nagykőrös és Tiszakécske vonzás-

területének határán, és mindkét településtől közel azonos távolságra van. Ez esetben Nagykőrös hatása városiasabb jellege, történelmi múltja, tradicionális kapcsolatai révén feltehetően erősebb. Mivel a Tisza bal partján sorakozó települések közúton csak Lakitelken keresztül érhetnék el Tiszakécskét, ezért ezek valószínűleg centruma Tiszaföldvár vagy Kunszentmárton, amelyek hasonló helyzetben vannak a településhálózatban.

Tiszakécske tehát egészében egy viszonylag jelentős térségnek, mintegy 20–25 ezer lakosnak központja. A település történeti fejlődése sajátos. A török megszállás után az 1700-as évek elején épült újjá, mint az Alföld többi hasonló nagyságú települése. Az újratelepülők az árpádhalmi településrészt építették ki, ez a református községmag: Ókécske. Majd Nógrád megyéből 30 nemesi család telepedett le az egykori templom helyén, létrehozva Újkécskét. Így a török hódoltság előtti egységes település ketté szakadt, amit az 1867-es törvény közigazgatásilag is szentesített. Az újraegyesítés csak 1950-ben következett be. Ez az egyesítés Ókécskét — a helybeliek szerint — több szempontból hátrányosan érintette. A községfejlesztés fő területe Újkécske lett, ami fokozta a korábban is meglévő belső társadalmi ellentéteket. Ehhez kapcsolódott a külterületen élők sajátos társadalmi helyzete.

Tiszakécskén nagybirtok — pontosabban uradalmi központ — nem volt, csak néhány száz hektár, ami ma az állami gazdasághoz tartozik. A települést viszonylag erős kis- és középbirtokosi réteg lakta. Ebben közrejátszott az, hogy a török hódoltság után kialakult birtokok még nem aprózódtak fel drasztikusan, és nem alakult ki a Tiszántúlra jellemző széles földnélküli réteg. Az ármentesítés is új területhez juttatta a birtokból kiszorulókat egy részét a XIX. század második felében.

A település történetileg kialakult térbeli tagolódásának — Ókécske, Újkécske, külső lakóterület (Kerekdomb, Tiszabög, Sárhalom) és a tanyák — ma is sajátos társadalmi szerkezete és életmódja van, amelyet általános településrendezési szempontból eltérő módon kell megítélni.

A helyi társadalom átalakulását a népességszám változása is jelzi. 1870-től 1949-ig egyenletesen emelkedett (13 590 fő). A fenti időszakban az egész térségre jellemző volt a népességszám megkétszereződése. A terület és egyben Tiszakécske népességszámának csökkenése az 50-es évekkel kezdődött, de településnagyságtól függően erősen eltérő intenzitással alakult. Míg 1960–1970 között Lászlófalva, Jászkarajenő vagy Kocsér népessége több mint 15%-kal, Tiszakécskéé csak 6,3%-kal, sőt 1970–1980 között már alig változott (a csökkenés mindössze 12 fő); ennél kedvezőbb demográfiai folyamat a térségben csak Lakitelekre jellemző. A Tiszakécske környékén levő kisebb népességű falvak lakossága ugyanakkor 4–5%-kal fogyott (kb. 1200 fő vándorolt el), sőt pl. Lászlófalva lakónépessége 25%-kal, Kőröstetétlené 15%-kal, Kocséré 14%-kal csökkent. Közülük Kocséron már a természetes szaporodás egyenlege is negatív volt.

A vizsgált térség három megye — Pest, Szolnok és Bács-Kiskun — közigazgatási területére, egyúttal valamennyi megye periferiájára esik. Különösen Pest megye három települése — Jászkarajenő, Kőröstetétlen és Kocsér — van kedvezőtlen helyzetben.

Tiszakécske népességének stabilizálódása kétségtelenül azt jelzi, hogy gazdasági funkciói megerősödtek, és a térségnek is bizonyos centrumává vált; több

funkciójú településsé alakult. Joggal feltételezhető, hogy térségének „innovációs” központja lehet.

Tiszakécske társadalmi szerkezetének átalakulási iránya 1970 óta lényegesen nem módosult, csak intenzitásában gyengült. A 70-es évek közepétől az ipari munkások száma 1539-ről 2250-re nőtt, s ezen belül nőtt a szakmunkások aránya is, ami a helyi ipar termelési színvonalának emelkedésére is utal. Az ipar elsősorban a környező településekből kapott munkaerőt, főleg fiatalokat.

A szövetkezeti parasztság létszáma 1979-ben 1903 volt, ami 2–3%-kal kevesebb, mint 1975-ben. A tendencia azóta változatlan, de a csökkenés mérséklődött. Az agrárfoglalkoztatottakon belül is nőtt a szakképzettek aránya, de változatlanul magas a 8. osztályt be nem fejezettek részesedése. Tiszakécskén 1979-ben 840 értelmiségi dolgozott, 40%-uk műszaki és agrár értelmiségi. Ide tartozik az alkalmazotti csoport. Számuk mérsékelten ugyan, de 1975 után is emelkedett. A kisárutermelők létszáma a településben 170 fő, öt év alatt 41-gyel nőtt. Főként a lakossági szolgáltatásban dolgoznak. A kiskereskedők száma 16 fő, ugyanakkor tovább csökkent a mezőgazdasági önállók száma (28 fő 1979-ben).

A „tisztá” munkás vagy paraszt család már kisebbségben van. Az értelmiségi család viszonylag egységesebb foglalkozási összetételű, a kombináció ez esetben: értelmiségi – alkalmazott. A családok többsége tehát vegyes foglalkozású. A háztáji és kiegészítő gazdaságok révén az ipari munkásság is erősen kötődik az agrártevékenység bizonyos formáihoz. A helyi társadalmi differenciák, érdekülönbségek nem a klasszikus osztály-, ill. rétegtagozódás szintjén fogalmazódnak meg. Talán csak az értelmiség egyes csoportjainak – pedagógusok, orvosok, agrárértelmiségiek – van határozottabban körvonalazható társadalmi helyzete és ebből adódóan „érdekközössége”.

Tiszakécske népességének korösszetétele a hasonló településkategóriákhoz mérten kedvező. A népesség negyede 14 éven aluli, a korösszetétel 1970 óta lényegesen nem változott.

A helyben történő foglalkoztatás lehetősége és hatása a népességre, a munka mint társadalmi alapfunkció alapvető szociálgeográfiai vizsgálati témakör.

A helyi iparban foglalkoztatottak száma mintegy 2500 fő, amelynek 70%-át a Vegyépszer és a Remix foglalkoztatja. Az ipari üzemek fejlődése 1976–1980 között nagyobb volt, mint a hasonló kategóriájú településekben.

A termelés Ft-ban kifejezett nagysága alapján is a Vegyépszer áll az első helyen, a Remix csak a negyedik. A termelékenység az üzemekben 1975–1980 között gyorsan nőtt, és ennek tulajdonítható, hogy pl. a gépgyártó ágazatok átlagos bérszínvonala 40 ezer Ft/fő volt. Ez azt jelentette, hogy a dolgozók jövedelme 40–45%-kal, évente 8–9%-kal emelkedett 1975–1979 között.

Az ipari foglalkoztatottak sorában a férfi szakmunkások száma 1975–1980 között 10–15%-kal nőtt. A női foglalkoztatottak száma viszont ugyan megduplázódott, de szakképzettségük lényegesen nem javult. Az iparfejlesztés tehát főként a még szabad női munkaerőre alapozott. Az 1975–1980 közötti évek munkaerő felhasználása két jelenségre világít rá: egyrészt a munkaerő-tartalék kimerülésére, másrészt a férfi munkaerő-igény szerkezeti átalakulására.

Általános tapasztalat, hogy a helyi iparban dolgozó ipari szakmunkások (lakatos, hegesztő stb.) kedvezőbb helyzetben vannak, mint azok, akik ugyanezt a

munkát a mezőgazdasági üzemekben végzik. Az iparban dolgozók munkaideje ugyanis 8 óra, ami lehetővé teszi az intenzív (piacra termelő) második gazdaság fenntartását. Valamennyi helyben dolgozó ipari munkásnak van valamilyen jellegű kiegészítő tevékenysége. Viszont a hasonló jellegű ipari munkát végző termelőszoövetkezeti tagok (pl. a gépműhelyben) 10–12 órát dolgoznak. Ezek órábéra alacsonyabb, ugyanakkor a második gazdaságra is kevesebb időt tudnak fordítani. Kiegészítő tevékenységük a hétvégekre és a szabadság idejére esik. Ennek következtében az ipari szakmunkát végző tsz-tagokat nehéz a mezőgazdasági üzemekben tartani. Emellett a falusi társadalom is másként ítéli meg a tsz-ben dolgozót, más a társadalmi presztízse.

A mezőgazdaság halmozott termelési értéke 1976–1980 között 32%-kal nőtt, lassabban, mint az iparé. Az egy főre jutó termelékenység is közel 50%-kal volt kisebb, mint az iparban.

Tizsakécske három mezőgazdasági üzemében a foglalkoztatottak létszáma 1975–1980 között 1947-ről 1903-ra csökkent, ami nem számottevő. A mezőgazdaságban dolgozó szakmunkások férfi–nő aránya 9 : 1. A szakmunkások létszáma az elmúlt években nem emelkedett lényegesen. A betanított és segédmunkások száma 1975 után csökkent, a műszaki és adminisztratív dolgozóké viszont némileg a mezőgazdaságban is emelkedett, mégpedig a férfiaké erősebben. A férfidolgozók létszáma kb. 30%-kal magasabb ebben a kategóriában, mint a nőké.

A termelőszoövetkezetekben dolgozók évi átlagbére 20–25%-kal kevesebb, mint az iparban. A termelőszoövetkezetek által elért átlagbér és termelékenység között van összefüggés, de az nem lineáris.

Az agrártevékenység a foglalkoztatottak száma alapján is meghatározó jellegű a településben. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az iparban foglalkoztatottak túlnyomó többsége is bekapcsolódik az agrártermelésbe.

Tizsakécske lakóhelyfunkcióját vizsgálva hangsúlyozzuk: a település fejlődéstörténetéből következik, hogy mint lakóhely, szerkezetileg nem egységes. Ókéske és Újkéske, a külterületek zárt lakóterületei és a szórvány együttesen adja a településtestet. A külsőségi lakóhely nem választható el a zárt, beépített lakótértől. Abból, hogy valaki a település mely részén lakik, számtalan előny, ill. hátrány származik. A családok életkörülményeit, életmódját közvetlenül befolyásolja a lakás, a családi ház településen belüli helyzete.

A KSH 1970. évi felmérése szerint a térség lakásállományának közel a fele a századfordulótól a második világháborúig épült. 1945 után a legnagyobb arányú lakásépítkezés a tanyás településekben erősödött. Jellemző, hogy Lakitelken, Nyárlőrincen, Kőröstetétlenen a lakásoknak több mint fele épült ebben az időszakban. A lakásállomány változása egyébként sem jelzi azt a nagy népességmobilitást, főként az elvándorlást, amiről korábban szoltunk. Még azokban a falvakban is több mint 10%-kal nőtt a lakásállomány 1960 után, amelyekből a népességelvándorlás erős volt (Kocsér, Jászkarajenő, Vezseny stb.). Tizsakécske közvetlen környékének lakásépítése tehát némileg jelzi a népességstabilizálódás erősödését.

1970-ben Tizsakécske mintegy 4 és félezer lakóegységének 70%-ában vertföldes szoba volt. A lakóházak 65%-a egyszobás volt. Igaz, a villannyal ellátott

lakások aránya már 70%, gázzal 44% rendelkezett, de a teljes komfortos lakások aránya nem érte el a 10%-ot. Ennek ellenére Tiszakécske átlagos lakásállománya még mindig jobb, mint a környező falvaké, a felszereltség átlagszintje magasabb. A település azonban megítélésünk szerint csak most érkezett el az általános lakásépítés időszakához. A lakóházak több mint 60%-a ötven évnél idősebb, tradicionálisan belső tagolású, ami nehezen teszi lehetővé a mai igényeknek megfelelő átalakítást. A társadalmi átrétegződés következtében megnőtt az igény a telepszerű lakásépítéssel szemben is. Az ipari munkás, alkalmazotti és értelmiségi csoport nem idegenkedik a „városias” jellegű lakótömböktől. Feltételezhető, hogy ebben elsősorban a teljes komfort a csábító, másrészt állami, tanácsi lakáshoz eleve csak így juthatnak.

A térség települései közül 1960–1970 között Tiszakécskén építették a legtöbb lakást (288), ami arányaiban alig nagyobb, mint a fogyó népességű településeké, viszont 1975–1980 között már 743 lakás épült.

Az ellátási – szolgáltatási funkciót jelzi, hogy a közeli szolgáltatásban dolgozók létszáma 1980-ban 60 fő volt, ennél viszont nagyobb a kisiparban dolgozók száma (170 fő), ami a „központi” szerepkörre utal.

A Tiszakécske gazdasági egységeiben dolgozók súlyozott átlagbére 1975–1980 között 32%-kal emelkedett. A lakossági betétállomány 75%-kal nőtt. Ez utóbbi persze nem sokat mond az életszínvonal valóságos alakulásáról. Ha figyelembe vesszük, hogy ez időszak alatt a kiskereskedelmi forgalom 42%-kal (a vendéglátó egységek forgalma 45%-kal) nőtt, akkor változatlan ár esetén a valóságos növekedés nem jelentős. Sőt, a kiskereskedelmi forgalmon belül, a tartós fogyasztási cikkek forgalma 6,7%-kal csökkent.

A kereskedelem legnagyobb szervezete az ÁFÉSZ. A település kiskereskedelmi egységeinek száma 1975 óta – beleszámítva a magánkereskedelmet is – 15 üzlettel és 5 vendéglátó egységgel nőtt. A kapacitás növekedése a kereskedelem esetében 1142 m², a vendéglátásban 2470 m² volt. Az új üzletek a fogyasztó területhez közelebb kerültek, pl. az újbögi településrész ABC-t, Ókécske bisztrót és húsboltot kapott, a ZÖLDÉRT pedig három üzletet nyitott a község területén.

Mivel több kisebb egység létesült, a foglalkoztatottak száma is emelkedett. A kereskedelmi dolgozók éves átlagbére megközelítette az ipari, ill. a mezőgazdasági foglalkoztatottak átlagbérét.

A közületi szolgáltatásokban dolgozó 60 fön kívül a javító, karbantartó és egyes szolgáltatást végző kisiparosok száma 1975-ben 129 (főállásban 75, mellékállásban 49, nyugdíjas 5), 1979-ben 170 (főállásban 106, mellékállásban 56, nyugdíjas 8).

A kommunális ellátás színvonala a falusi térségekre jellemzően alacsony, ami kedvezőtlenül befolyásolja a lakásfelszereltség javulását, a tartós fogyasztási cikkek egyes árufajtáinak vásárlását.

1975 és 1979 között 1,5 km csatorna, 22,1 km vízvezeték, 16,5 km villanyvezeték épült. A szilárd burkolatú útvonal 15,5 km-rel bővült (Újbög–Lászlófalva).

Az egészségügyi és szociális ellátottságra jellemző, hogy 5 körzeti orvos (egy külterületen), két gyermekorvos és egy fogorvos kb. 44 ezer betegforgalommal dolgozik. A településnek 60 férőhelyes bölcsődéje és 30 fős szociális otthona van.

Az oktatás általános helyzetének kedvező vonása, hogy 6 tanyai és 16 belterületi óvodai csoportban 504 gyermeket tudnak elhelyezni, 34 óvónő felügyelete alatt, vagyis gyakorlatilag az óvodai ellátás teljes.

Az általános iskolai tanulók száma 1258 (I. sz. ált. isk. 723 tanuló és 49 pedagógus, II. sz. ált. isk. 535 tanuló és 40 pedagógus), és a tantermi ellátottság is megfelelő, nincs váltakozó tanítás (1980).

A szakos ellátottság az I. sz. általános iskolában 92%-os, a II. sz. iskolában viszont csak 73%-os.

Az I. sz. általános iskolához gimnázium is kapcsolódik 143 tanulóval és 5 középiskolai tanárral. Ugyancsak itt kapott helyet az Ipari Szakmunkásképző Iskola kihelyezett tagozata 64 tanulóval.

Az iskolai körzetesítés miatt diákotthon is működik 113 általános iskolai, 24 gimnáziumi és 7 szakmunkás tanulóval. A tanulók nagy része a külterületen élő családokból kerül ki. Az iskolaköteles tanulók 99,6%-a végezte el a 8. osztályt is. Az igazsághoz tartozik, hogy csupán 15 iskolaköteles cigánytanuló van a településben.

A közművelődést szolgálja a Művelődési Központ, amely a kulturális tevékenységnek az egyik fő színhelye 14 szakkörével, irodalmi estjeivel és az ORI által szervezett hangversenyeivel. A nagyközségben két mozi működik. Az egyik legjobban kiépített kulturális intézmény a könyvtár és hálózata (1980). A városi könyvtárban 24 ezer, az iskolai könyvtárban 15 ezer kötet könyv van. A központi könyvtár mintegy 200 folyóiratot járát. A könyvtárba beiratkozottak száma háromezer fő. A központi könyvtárnak 13 fiókkönyvtára van; hét külterületen.

1975–1980 között 40%-kal nőtt a televízió-előfizetők száma és a 2660 készülék azt jelenti, hogy minden családban van televízió. Az újságelőfizetők száma 5500.

Az üdülésnek és pihenésnek, mint szabadidő-eltöltési formának erősödő szerepe van a népesség térbeli aktivitásában. Ennek feltétele természetesen a kielégítő életszínvonal és a jó közlekedési lehetőségek (megfelelő járatszámú tömegközlekedési eszköz, magángépjármű, korszerű úthálózat stb.).

A falusi keresők átlag reálbére elmarad a városlakókéétól, ezért szabadidejük döntő részét a második gazdaságban kénytelenek eltölteni, ha a városlakókéhoz hasonló életkörülményeket akarnak családjuknak megteremteni. Így érthető, hogy a falusi térségekben kialakult üdülő-pihenő területek nagyobb hányada a városi népesség tulajdonában van. Tiszakécskén az értékesített telkek 55%-a van „városiak” (Kecskemét, Budapest, Nagykőrös) tulajdonában.

Tiszakécskének két gyorsan fejlődő üdülőterülete van: a Tisza-parti és a kerekdombi. A településfejlesztési terv szerint e két üdülőterületnek fontos szerepet kell játszania a dél-magyarországi régióban és kb. 600–700 ezer ember üdülőterületévé kell válnia. Mindez megítélésünk szerint a település további gazdasági megerősödését és társadalmi fejlődését eredményezi, és elősegíti egy sokfunkciójú település kialakulását.

Az üdülési-pihenési lehetőség alapjai Tiszakécskén a Tisza jobb partjához kapcsolódó galériaerdő, valamint az 1962/63-ban feltárt 42–63 °C-os termálvíz.

A nagyközségi tanács 1974-ben kezdte a parcellázást a Tisza-parti területen [868 üdülőtelket mértek ki 50 négyszögöles (!) nagyságban]. A parcellázás csábította az egyéni és szövetkezeti beruházást. Az 1,2 hektár kiterjedésű területen

két, egyenként 257 m²-es medencét építettek, amely 900 fő befogadására alkalmas. A kihasználás természetesen idény jellegű. Az üdülőterület a „Szabadság” mgtsz tulajdonába került, és a termálvizet az év nagy részében a melegházak fűtésére használták.

A kerekdombi üdülőterület Tiszakécske központjától 4 km-re D-re helyezkedik el, és az „Új élet” mgtsz kezelésébe került. Itt az üdülőterület 4 hektáros, két medencéjét három kút látja el (200 l/perc). A termálvízzel a téli és tavaszi idényben szintén melegházakat fűtenek. Valójában a fürdő a víz másodlagos hasznosítását jelenti. Évente kb. százezer fő keresi fel. A telkek 69%-a kecskeméti, 4,1%-a nagykőrösi, 2,3%-a (!) budapesti lakosok tulajdonában van. Tehát Kecskemét városközeli hétvégi üdülőterületeként fogható fel.

Az üdülőterületet a Szolnok – Kiskunfélegyháza vasútvonala kapcsolja be a forgalomba; Kerekdombon és Tiszabögön is van megálló. Lakitelken keresztül pedig Kecskemét érhető el gyorsan.

4.3.2. A változók kiválasztása és feldolgozása

A Társadalomtudományi Intézet által Tiszakécskén végzett felmérés (SIMÓ T.) anyaga lehetőséget kínált arra, hogy az 1724 megkérdezetre vonatkozó 50 kiemelt változó (1. melléklet) alapján olyan társadalmi tértípusokat határoljunk le, amelyekben az ott élő népességnek az egyes alapfunkciókkal kapcsolatos magatartása hasonló.

Az előzőekben utaltunk arra, hogy a kérdőív összeállítását nem a szociálgeográfia és még kevésbé egy faktorökológiai vizsgálat szempontjai határozták meg. A kérdőív azonban igen részletes információt tartalmazott a társadalmi struktúrára és néhány funkcióra vonatkozóan, ezért feltételeztük, hogy bizonyos funkciókkal kapcsolatos társadalmi magatartás és ennek területi különbsége módszertani kísérlet szintjén feltárható. A rendelkezésre álló változók szociálgeográfiai értelemben a közösségi élet elemzéséhez adtak megbízható információt. De néhány változó alapján a fogyasztással és a közlekedéssel kapcsolatos magatartásról is kaptunk képet.

A változókat mint indikátorokat fogtuk fel, amelyek mintegy jelzik az illető funkcióval kapcsolatos társadalmi magatartást, de az összefüggés teljes bonyolultságát valószínűleg nem adják vissza. Ezért a faktoranalízisbe már be sem vontuk azokat a változókat, amelyek megítélésünk szerint túl kevés információt tartalmaznak az illető funkcióval kapcsolatos társadalmi magatartásról, pl. az ellátás – szolgáltatással vagy a térbeli mozgással kapcsolatban. Ugyanakkor ezzel erősítettük az elemzésnek azt az irányát, amely a közösségi magatartás jobb megismerését célozta.

Az elméleti bevezetésben utaltunk arra, hogy az eddigi faktorökológiai vizsgálatok valamilyen területi egység (népszámlálási körzet, lakótömb, közigazgatási terület, tervezési körzet stb.) társadalmára, társadalmi struktúrájára vonatkozó adatokra épültek.

Vizsgálatunk a szubjektum által közvetlenül adott információkat dolgozta fel, tehát a jelenségek közötti korrelációt nem a területre, hanem a megkérdezettekre vonatkozó adatok alapján kerestük.

A nemzetközi, de a számunkra fontosabb hazai szociológiai vizsgálatok is azt igazolták, hogy az egyén társadalmi magatartása – szociálgeográfiai értelemben az alapfunkcióhoz fűződő aktivitása – a foglalkoztatástól, a végzett munka jellegétől, a szakképzettségtől, az iskolai végzettségtől függ. Ezért a 12.–17. változók a megkérdezettek *társadalmi státusára* vonatkoznak, ami hasonlít a SHEVKI–BELL-féle modell faktorára, de eltér abban, hogy más a vonatkoztatás és nincs faji vagy nemzeti megkülönböztetés. E változó helyett mi a *korcsoport*hoz való tartozást szerepeltetjük, ami hazai viszonyaink között sokkal inkább behatárolja az egyén társadalmi mozgáslehetőségeit (lásd királyhegyesi vizsgálat), mint az, hogy mely etnikai csoportba tartozik.

A változók másik csoportja a megkérdezettek *családi státusára* vonatkozott (3.–11. változók), amelyre az eddigi faktorökológiai vizsgálatok szintén mérsékelt figyelmet fordítottak. Érthetően, ugyanis azokban az országokban, ahol ilyen típusú vizsgálatokat lefolytattak – kivétel Lengyelország –, a férfi, a családfő társadalmi státusa határozza meg a család egzisztenciáját, hiszen a munkaképes korú nők kevesebb mint 20%-a dolgozik.

Más a helyzet nálunk, ahol szinte egzisztenciális kérdés, hogy a nő dolgozik vagy sem, s ha igen, akkor az általános magatartást éppen úgy formálja a foglalkozás, a végzett munka jellege stb., mint a férfi esetében. Ugyancsak a királyhegyesi vizsgálat (BERÉNYI 1983b) igazolta, hogy a vegyes foglalkozású háztartásokban, ha a nőnek „urbánusabb” foglalkozása van, mint a férfinak, akkor minden esetben a nő véleménye dönt a család egészét érintő olyan kérdésekben, mint az elköltözés, lakáscsere, a gyerek továbbtanulása vagy a szakmaválasztása stb.

A kérdőívben a „változók” nagy száma a *közösségi magatartás* különféle formáira és módjára vonatkozott. Ez a változócsoporthoz egyrészt vonatkozott a szociálgeográfiai értelemben vett alapfunkcióra: „közösségben élni”, másrészt az ún. szabadidő-magatartásra.

Kitérőleg itt jegyezzük meg, hogy a „közösségben élni” funkció értelmezése a szociálgeográfiában vitatott. Értelmezhetjük egyrészt mint alapfunkciókkal kapcsolatos általános társadalmi magatartást, másrészt, mint a társadalmi kapcsolatok módját, minőségét.

E vizsgálat során a funkciót szűkebben értelmeztem, tartalmát a munkahelyi, baráti, szomszédsági és családi kapcsolatokra redukáltam.

A vizsgálatban nagy súlyt helyeztünk a *lakófunkcióval* kapcsolatos társadalmi magatartás jellemzésére (18.–19. változók), mert Tiszakécskén a városodás egy lényeges problémaköre volt körüljárható, nevezetesen, hogy a foglalkozásváltásnak, a beköltözésnek és az „idegenek” letelepedésének milyen konzekvenciái vannak a lakásépítésben, -használatban, kultúrában stb.

A változók egy része érintette a szabadidő-felhasználás (31.–41. változók) és a munkavégzésből adódó kapcsolatok formáit is (32.–33.).

A *képzés és kultúrával kapcsolatos* magatartást a 15., 34., 42.–44. változókkal jellemezhetjük. Ezek közül egyet-egyét más-más csoportosításban, más alapfunkciók jellemzésére is használhatunk. A 15. változót például a 12.–17. változókkal együtt a társadalmi státus meghatározására is alkalmaztuk.

A 45.–50. változókkal kísérletet tettünk arra is, hogy az egyes társadalmi csoportok térbeli aktivitását értelmezzük. Ez nyilvánvalóan kevésbé lehetett sikeres,

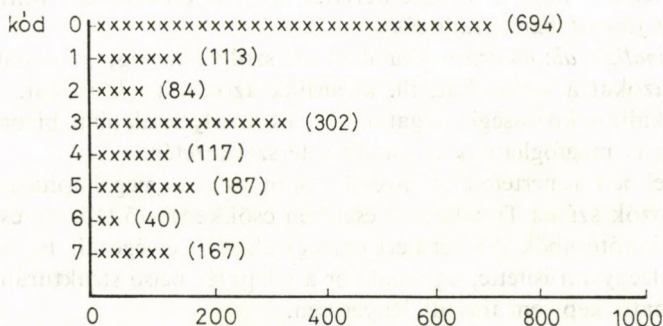
és nemcsak a település nagysága miatt, hanem sokkal inkább azért, mert a lokalitásnak nincs választási lehetősége az alapfunkciók többségével kapcsolatban.

A probléma lokalitáson belüli vizsgálatának mégis azért van jelentősége, mert a népesség 30%-a él külterületen.

A feldolgozás során az 1726 megkérdezett által adott információtömegből tehát azt a 63 változót emeltük ki, amelyekről feltételeztük, hogy Tiszakécske társadalmi magatartását néhány alapfunkcióval kapcsolatban visszatükrözik. Az információ hiányosságai miatt nem lehetett célul kitűzni, hogy valamennyi társadalmi alapfunkcióhoz kapcsolódó magatartást feltárjuk (2. melléklet).*

Az első elemzések azt mutatták, hogy a népesség településen belüli mozgására, utazási idejére vonatkozó változók nem használhatóak, ezért a későbbi elemzés során elhagytuk. Az 52 változóra csökkentett adatbázissal végeztünk további elemzést P. LINTNER és R. BORSCH közreműködésével (Wirtschaftsgeographisches Institut, Univ. München). Első lépésben 22 változó gyakorisági eloszlására vonatkozó automatikus térképsort készítettük el, amely előre jelezte bizonyos tényezők területi kapcsolatát, majd regresszió- és faktoranalízissel tártuk fel a belső kapcsolatokat, és képeztünk területi típusokat (Leibnitz-Rechnenzentrum, Bayerische Akademie der Wissenschaften).**

A változók gyakorisági eloszlásának vizsgálatakor célszerű a belső struktúrából kiindulni; pl. a társadalmi struktúra elemzésekor első lépésben munkajelleg-csoportokat képeztünk:

0 = mezőgazdaságban dolgozó fizikai állomány (nyugdíjasokkal)

1 = szakképzetlen fizikai munkás

2 = betanított fizikai munkás

3 = szakképzett fizikai munkás

} iparban dolgozó

4 = a munka irányításában részt vevő középkáder és közigazgatásban dolgozó

5 = vezető állású értelmiségiek + főiskolát és egyetemet végzettek

6 = magánkereskedő és egyéni paraszt (vállalkozói csoport)

7 = nem mezőgazdasági nyugdíjas

* A teljes adattömeg számítástechnikai előkészítését, gépre vitelét KULCSÁR T. (KSH) végezte, valamint ő készítette a csoportosítást, korrelációs számítást és kontingencia-analízist (MTA SZTAKI).

** A Számítástechnikai költségeket a Humboldt Alapítvány fedezte.

Korábbi elemzéseink ugyanis arra figyelmeztettek, hogy az egyes alapfunkciókkal kapcsolatos „társadalmi magatartás” a KSH foglalkozási csoportjai alapján nem differenciálható, viszont a fenti csoportok a falusi lokalitáson belül sajátos életformát képviselnek (pl. tardi, királyhegyesi vizsgálat).

Második lépésben az egyes csoportok területi eloszlását vizsgáltuk. Az előző példához visszatérve: sorra szedtük az egyes munkajelleg-csoportokat, s a digitalizált településszerkezeti térkép alapján kartogramokat készítettünk. Elvileg arra is lehetőség volt, hogy a megkérdezetteket a házszám szerint egyenként rögzítsük, s pontkartogramon ábrázoljuk. Szociálgeográfiai szempontból azonban fontosabb, hogy az egyes csoportok milyen aránnyal szerepelnek a társadalmi struktúrában, tehát mennyiben meghatározói a településrésztársadalmának. Ezért a munkajelleg-csoport arányát a megkérdezettek %-ában vittük kartogramra.

Mivel a társadalmi struktúra, ill. annak jellemzői (munkajelleg-csoport, szak-képzettség, korösszetétel stb.) és az alapfunkciók közötti kapcsolatok elemzése volt az egyik fő cél, amellyel a *belső funkcionális kapcsolatok* feltárását kívántuk elérni, nagy szerepet kapott a *kétdimenziós korrelációs számítás*. Ez azonban esetenként más típusú csoportosítást is kívánt. Az előző példából kiindulva, a társadalmi csoportképzést a szakképzettség alapján is elvégeztük, s akkor határozottabb összefüggést kaptunk a társadalmi aktivitást illetően, mint a munkajelleg-csoportok alapján.

A *kontingencia analízissel* pl. a megkérdezettek szabadidő-felhasználását elemeztük. Jellemző, hogy a megkérdezettek 61%-a családjában tölti el szabadidejét, de ez jórészt baráti italozás (34,4%).

A *faktoranalízis alkalmazása* általában azt szolgálja, hogy pontosabban körülhatároljuk azokat a változókat, ill. kiemeljük azokat a faktorokat, amelyek jellemzik a lokalitás közösségi magatartását, és amelyek alapján bizonyos területi különbségek is megfoghatóak a lokalitás térszerkezetében.

Az előzőekben ismertetett elemzések során arra a megállapításra jutottunk, hogy a változók száma Tiszakécske esetében csökkenthető (15-re), és az analízist elegendő a lakótömbök (85 területi egység) alapján elvégezni. Ez gyakorlatilag a számítást leegyszerűsítette, ugyanakkor a település belső strukturális viszonyairól kialakítható kép sem torzult lényegesen.

Az egyszerűsítés után az alábbi változók maradtak (3. melléklet): az összes megkérdezett %-ában

- a 35 évesnél fiatalabbak aránya,
- az iparban foglalkoztatottak aránya,
- a terciér szektorban foglalkoztatottak aránya,
- a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya,
- a vezető állásban dolgozók aránya,
- a bérlakásban élők aránya,
- a saját földterülettel rendelkezők aránya,
- a 4 és ennél több tagból álló családok aránya,
- autóval rendelkezők aránya,
- három és ennél több társadalmi szervezethez tartozók aránya,
- barátaival hetente egy alkalommal találkozóak aránya,
- rokonaival hetente egy alkalommal találkozóak aránya,

- szomszédaival hetente egy alkalommal találkozők aránya,
- 100 és ennél több könyvvel rendelkezők aránya,
- a megkérdezettek havi átlagjövedelme.

Úgy véljük, hogy az eddigi halmazból kiemelt 15 változó olyan közösségi magatartásra utal, amelyben visszatükröződik a lokalitás mai strukturális problémája, átmenet a falusi közösségből a városiba, s ennek esetleg településen belüli területi konzekvenciái is megfoghatóak.

A regresszióanalízist a 38 változó 85 lakótömbre vonatkozó adatbázisa alapján végeztük el. Az egyszerű és többtényezős analízist egyaránt kipróbáltuk, hogy véleményt alkothassunk szociálgeográfiai alkalmazásának lehetőségeiről.

A korrelációs mátrix alapján tudtuk kiválasztani azt a változó-csoportot, amely befolyásolja a vizsgált tényező területi szóródását (4–5. mellékletek). Mivel a faktoranalízis esetében a társadalmi, közösségi magatartás elemzése volt a fő cél, azért pl. abból kiemeltük azt a problémát, hogy a társadalmi szervezetekkel kapcsolatos magatartást milyen tényezők befolyásolják, s ezzel kapcsolatosan milyen az „elvárt értéktől” való szóródás (6. melléklet).

A társadalmi szervezetekben való részvétel elsősorban az általános kulturális-kommunikációs magatartástól és az iskolázottsági szinttől függ.

E társadalmi csoportokhoz tartozók nem mutatnak valamiféle területi koncentrációt.

Ugyanakkor azok a csoportok, amelyek tagjai egymás között szoros baráti, szomszédsági és rokon kapcsolatokat tartanak fenn, jól elhatárolható két településrészben koncentrálnak, s ez az egykori Ókécske és Újkécske, az a két település, amelyet 1949-ben Tiszakécske néven egyesítettek. A két lokalitás tehát közel negyven év után is fenntartotta korábbi közösségi kapcsolatait, s a közös munka (mgtsz, állami gazdaság, ipari telephelyek) sem borította fel azokat.

Úgy tűnik, e módszerrel is lehetőség kínálkozik a jelenségek közötti kapcsolatok jobb megismerésére, és a területi struktúra vizsgálatára.

Talán éppen e két utóbbi módszer hívja fel leginkább a figyelmet az elemzések területi alapegységének kérdésére. Ezért az alábbiakban még röviden kitérünk az alkalmazott szociálgeográfiai elemzések lehetséges területi kategóriáira.

4.3.3. *A vizsgálatba vont társadalmi csoport szerkezete és területi elhelyezkedése*

A Tiszakécskéről adott társadalomföldrajzi áttekintés nemcsak azért fontos, hogy a szociálgeográfiai téranalízis gazdasági-társadalmi helyzetét megismerjük, hanem azért is, hogy az általános információkat a vizsgálatba vont népességcsoportra vonatkozó adatokkal egybevevessük.

Három szempont különösen fontosnak látszik. Egyrészt azt kell tudnunk, hogy az általunk „megszólaltatott” társadalmi csoport az egésznek milyen tömegét jelenti (a mintavétel nagysága). Ennek kevésbé van jelentősége akkor, ha egy település kapcsán valamely általánosabb érvényű társadalmi problémára kívánunk rámutatni, mint ahogy ezt általában a szociográfia teszi. Viszont más a helyzet, ha a kutatás eredményét a gyakorlatban, pl. az általános településrendszerben kívánjuk felhasználni. Harmadszor az információk alapvető területi

strukturálódását kell rögzíteni. Az alábbiakban ezért első lépésben a település és a megkérdezettek csoportjára vonatkozó főbb jellemzőket hasonlítjuk össze, hogy a felmérés realitásáról képet alkothassunk.

A megkérdezettek és a lokalitás társadalmi szerkezetének összevetése során ki-tűnt, hogy a település és a felvételezésbe vont aktív népesség foglalkozási szerke-zete között alig mutatkozik különbség:

	Az 1726 megkérdezett		Összes aktív népesség (KSH)	
	% -os megoszlása			
	1979	1970	1980	
Ipar/építőipar	30,2	30,5	43,3	
Mezőgazdaság	39,4	52,7	31,2	
Közlekedés/kereskedelem	8,9	9,0	11,1	
Oktatás/egészségügy	11,2	—	—	
Háztartásbeli	6,1	—	—	
Egyéb	4,2	7,8	14,4	

Az eltérés abból adódik, hogy a KSH adatai az aktív keresőkre vonatkoznak, míg a megkérdezettek között nyugdíjasok is szerepelnek.

Mivel a nyugdíjas népesség nagyobb hányada volt eredetileg agrárfoglalkozású, ezért a „minta” foglalkozási szerkezte erősebben agrárjellegű. Vizsgálatunk szempontjából azonban a nyugdíjasok csoportja nem volt leválasztható, hiszen azok magatartása — ahogyan ezt a szociológia igazolta — elsősorban az eredeti foglalkozástól függ.

A *kormegoszlás* összehasonlítása a fenti megállapítást támasztja alá:

A megkérdezettek			A település népességének (KSH)		
kormegoszlása (%) , 1979			kormegoszlása (%) , 1980		
19 év és alatta	0,2	28,7*	15–39	33,7	
20–29	8,7				
30–39	19,8				
40–49	17,6	37,6*	40–59	25,7	
50–59	20,0				
60–	33,7	33,7*	60–	19,5	

* A KSH 1980. évi csoportosítása szerint.

A felmérés az aktív és erősen a nyugdíjas népességre terjedt ki. Elemzésünk tehát két irányban torzít, egyrészt a nyugdíjasokra vonatkozó információk nagyobb súllyal szerepelnek a valóságosnál, másrészt hiányoznak a 15 évesnél fiatalabb népesség magatartására vonatkozó adatok.

A vizsgálat általánosíthatóságát mindez nem kérdőjelezi meg, mert a 15 évesnél fiatalabb népesség még iskolás korosztály, ezért társadalmi szükségletei és azok kielégítésének módja a család függvénye. Másrészt az egyes korcsoportok alapfunkciókhoz való viszonyát külön-külön elemeztük, ezért a nyugdíjasok valóságosnál nagyobb száma az elemzésben csupán azt jelenti, hogy társadalmi csoportjukra vonatkoztatott magatartás közelebb áll a valósághoz, mint más korcsoportok esetében.

De még ebben az esetben is az aktív keresők 20%-ára terjedt ki a felmérés, tehát több, mint egyszerű reprezentáció.

Ennek ellenére az elemzés során mindig figyelemmel kell lenni a felvételezés említett eltolódására. Ez jelentkezik abban is, hogy a megkérdezettek *szakképzettsége* gyengébb, mint a településátlagé. A megkérdezettek 53,7%-a ugyanis 50 éves és idősebb népesség volt, s erre vezethető vissza, hogy a megkérdezettek 48%-ának nincs szakképzettsége. Ennél jobb az iskolai végzettségre vonatkozó adatsor:

	Iskolai végzettség		
	a megkérdezettek %-ában	a település összes népessége %-ában (KSH)	
	1979	1970	1980
Nincs	1,9	2,9	1,9
8 osztálynál kevesebb	42,7	63,6	54,0
Ált. iskola	15,6	24,2	26,8
Szakiskola	16,8	} 6,7	4,3
Középiskola/gimnázium	10,1		10,4
Főiskola/egyetem	12,9	2,6	2,6

Az 50 évesnél idősebb népesség esetében még 6 osztály volt a kötelező, tehát szükségképpen következik a fenti kormegoszlásból. Ugyanakkor a főiskolát és egyetemet végzettek nagyobb arányban szerepelnek a megkérdezettek között, mint amilyen a tényleges arányuk az aktív népességben.

A *családi helyzetre* vonatkozó változók közül szükségképpen szerepelt, hogy a megkérdezett házas vagy sem (26,5% nem házas) és a gyermekek száma aszerint, hogy azok dolgoznak vagy eltartottak. Ez utóbbi alapján a megkérdezettek a következő oldalon levő táblázat szerint oszlottak meg.

A két csoport között nyilvánvaló „átfedés” is van, hiszen a családok 15%-ában van dolgozó és nem dolgozó gyerek is.

A családi állapot alapvetően befolyásolja az egyén alapfunkciókkal kapcsolatos magatartását. Különösen a családi jövedelemnek van nagy szerepe bizonyos

	A megkérdezettek megoszlása	
	a családban nem dolgozó	és dolgozó
	gyermek szám szerint (%) , 1979	
Nincs	61,1	45,5
Egy	17,3	24,8
Kettő	17,2	18,0
Három	3,6	5,9
Négy	0,3	2,6

funkciók „működtetésében”. Ezért az alábbiakban utalunk a *megkérdezettek jövedelmi helyzetére*, ami ugyan több szempontból csak tájékoztató jellegű lehet:

3 000 Ft alatt	27,2%
3 001 – 5 000	16,2
5 001 – 7 000	21,7
7 001 – 10 000	23,9
10 001 – 15 000	9,6
15 001 Ft felett	1,2

Ha torz is ma már ez a struktúra az abszolút értékek tekintetében, nem az a belső arányokat illetően, s az elhangzott interjúk alapján ma is megfelel a valóságnak. Talán valamelyest nőtt a magasabb jövedelmi kategóriájúak aránya, de az alsó csoport is, tehát polarizálódás tétélezhető fel.

A *munkavégzéssel kapcsolatos magatartásra* jellemző, hogy a megkérdezettek kb. 1/3-ának nincs házhoz kötődő tevékenysége.

Az agrárjellegű ház körüli tevékenység az alábbiak szerint volt tipizálható a kérdőív alapján:

A megkérdezett háztartások agrártevékenység-típusai			
növénytermesztés		állattenyésztés	
az összes háztartás %-ában, 1979			
Nem termel	35,0	nincs	30,0
Takarmányféle	2,4	szárnyas	23,4
Zöldségféle	14,6	sertés	2,1
Szőlő/gyümölcs	2,9	tehén	0,1
Takarmány/zöldségféle	8,2	szárnyas/sertés	39,2
Takarmány/szőlő/gyümölcs	0,7	szárnyas/tehén	0,2
Zöldségféle/szőlő/gyümölcs	23,5	sertés/tehén	0,1
Takarmány/zöldségféle/szőlő/gyümölcs	12,7	szárnyas/sertés/tehén	4,9

A növénytermesztés alapján erősen agrárjellegű háztartásnak a takarmánytermesztő tételezhető fel. Ilyen a megkérdezett háztartások 46,5%-a.

Állattenyésztés esetében ez az arány 44–45% lehet, s ha ezt egybevetjük az aktív keresők foglalkozási szerkezetével, akkor megállapítható, hogy mintánk visszatükrözi a tényleges társadalmi struktúrát.

Az, hogy a megkérdezettek 1/3-ának nincs háztáji jellegű tevékenysége, mutatja a település kezdődő urbánus fejlődését. Kialakulóban van az az értelmiségi, alkalmazotti réteg, amelynek a szabadidő eltöltése már a fentitől eltér. Ezt látszik alátámasztani az is, hogy a megkérdezettek 38,2%-ának nincs művelhető földje.

A lakófunkció kiépítettségére az urbanizálódó falusias vonások a jellemzőek, ami elsősorban a lakások jellegében mutatkozik meg:

A megkérdezettek

1,9%-a	állami bérlakásban,
3,7%-a	szolgálati lakásban,
1,0%-a	magánbérlakásban,
0,6%-a	albérletben,
82,6%-a	családi házban,
5,5%-a	OTP társasházban,
3,8%-a	szülőknél,
0,9%-a	gyermekeinél lakik.

Az állami bérlakások, szolgálati és OTP lakások a megkérdezettek lakásállományának együttesen 11%-át teszik ki, amely jelzi a település központi funkcióinak erősödését, bizonyos intézményeknek azt az igényét, hogy a kvalifikált munkaerőt lehetőség szerint helyhez kössék.

A fenti lakások felszereltségére a viszonylag magas komfortfokozat jellemző, magasabb, mint a településátlag. Villany, víz és pb-gáz a lakások 60,9%-ában van, villany és pb-gáz pedig 21%-ában. Csupán a 20% körüli csatornázottság utal a falusias beépítésre.

A megkérdezettek mintegy 60%-a fél órán belül eléri a munkahelyét és a legfontosabb ellátó-szolgáltató intézményeket, tehát nincs jelentősebb térbeli mozgásra kényszerítve. Egy órán belül a külterületen élők is elérik a központot.

A megkérdezettek kevesebb mint 5%-ának több mint egy óra az utazási ideje.

A gyenge térbeli mozgáskényszer a munka- és lakóhelyegységből, az alapellátás jó színvonalából és persze a falusias életvitelből egyaránt következik. Mindezzel magyarázható a megkérdezettek közlekedési eszközökkel való felszereltsége. A megkérdezettek közül

nincs közlekedési eszköze	8,1%,
csak autóval rendelkezik	2,3%,
csak motorral	0,9%,
csak kerékpárral	46,8%,
autóval és motorral	0,3%,
autóval és kerékpárral	14,0%,
motorral és kerékpárral	14,6%,
autóval/motorral/kerékpárral	13,0%.

Tehát a megkérdezett családok 1/3-ának van autója, ami nem városi, de már nem is falusi ellátottsági szint. Ez esetben is figyelembe kell azonban venni, hogy az idősebb generáció magas aránnyal szerepelt a felvételezésben.

Összegezve megállapítható, hogy a megkérdezettek foglalkozási szerkezete, megoszlása, szakképzettsége, iskolai végzettsége, családi helyzete, munka- és lakóhely-szituációja lényegesen nem tér el a település egészének jellemzőitől (KSH), tehát a minta a valós társadalmi funkcionális kapcsolatokat tükrözi vissza.

A lokális társadalom településszerkezetből adódó területi különbségei is számottevők lehetnek, ezért a szociálgeográfiai felvételezés szempontjából alapvető fontosságú a mintavétel településszerkezetnek megfelelő szervezése. Tiszakécske népességének több mint egyharmada külterületen él, ezért szerencsés, hogy az összinformáció 44,4%-a a zárt településen kívüli terület népességére vonatkozik.

Az alábbiakban arra utalunk, hogy a további elemzés során milyen alapvető területi strukturális különbségekre kell tekintettel lenni, ha a jelenségek (változók) közötti kölcsönkapcsolatot az összinformáció alapján végezzük.

A vizsgálatba vont bel- és külterületi népesség foglalkozási szerkezetében mutatkozó különbség jelzi, hogy Tiszakécske zárt településrésze nyilvánvalóan urbánusabb, mint a külterület.

A megkérdezettek foglalkozás szerint, %, 1979

	Belterületen	Külterületen
Ipar	36,5	22,2
Mezőgazdaság	26,8	55,2
Közlekedés/kereskedelem	10,3	7,3
Oktatás/egészségügy	15,3	6,0
Egyéb	5,2	3,0
Háztartásbeli	5,9	6,3
	100,0	100,0

A zárt település és a külsőség társadalmának alapvető strukturális különbségét különösen a megkérdezettek munkajelleg-csoportok szerinti megoszlása mutatja. Például a vezető állású és magasan kvalifikált értelmiség aránya 16% Tiszakécskén és csupán 4,4% a külterületen. Vagy a mezőgazdaságban dolgozók 26,6%-a foglalkozik növénytermesztéssel a külterületen és csupán 8,7%-a belterületen.

A felvételezés az egyes korcsoportokból mindkét területen közel azonos aránnyal emelt ki, ezért ez alapján lényeges torzulással nem kell számolni. A külterületi népesség természetesen valamivel idősebb, ami a fenti adatokból egyértelműen következik. Ez a különbség a két terület között valós helyzetet tükröz, megfelel a KSH népszámlálási adatainak, tehát a részletesebb elemzés elvégezhető.

A nem mezőgazdaságban dolgozók megoszlása munkajelleg-csoportok szerint az összes megkérdezett %-ában, 1979

	Belterületen	Külterületen
Segédmunkás	7,5	8,0
Betanított fizikai munkás	4,2	5,7
Szakképzett fizikai munkás	21,1	13,1
Alkalmazott	9,0	4,0
Vezető állású értelmiség	16,0	4,4
Egyéb	3,0	1,4
Nyugdíjas	11,7	7,2
Nem agrárszektor	72,5	43,8

A mezőgazdaságban dolgozók megoszlása munkajelleg-csoportok szerint az összes megkérdezett %-ában, 1979

	Belterületen	Külterületen
Növénytermesztés	7,7	26,6
Állattenyésztés	2,5	5,0
Melléküzem	5,0	10,4
Alkalmazotti munkakör	1,5	1,8
Vezető állás	4,1	1,4
Nyugdíjas	5,7	11,0
	26,5	56,2

A foglalkozási szerkezettel és a munkajelleg-csoportokkal egybevág az *iskolázottsági szintben* mutatkozó területi különbség is, mert

	Belterületen	Külterületen
Nincs iskolája a megkérdezettek	1,4%-ának	2,6%-ának
Kevesebb mint 8 általános	33,5	54,1
8 általános	13,0	18,7
Szakiskola	20,6	12,0
Középiskola/gimnázium	13,2	6,3
Főiskola/egyetem	18,3	6,3
	100,0	100,0

Ugyanez mondható el a megkérdezettek családi állapotára vonatkozó adatok területi különbségéről is:

	Belterületen	Külterületen
Megkérdezettek közül		
Nőtlen/hajadon	4,4	4,1
Házias	73,3	72,1
Özvegy	16,5	19,7
Elvált	5,8	4,1

A bel- és külterület társadalmi struktúrájának a megkérdezettek adataira épülő egybevetése alapján eldönthető volt, hogy

– az adatbázis lehetőséget ad a kül- és belterület eltérő társadalmi magatartásának vizsgálatára. A felvételezés reprezentálja az egyes lokalitásokat.

– Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a felvételezés teljes anyaga alkalmas ugyan a település – Tiszakécske – egészének tervezett vizsgálatára, de a társadalmi struktúrában olyan jelentős területi különbségek vannak, hogy a település nem fogható fel homogén, együtt élő közösségként, még akkor sem, ha a központi település nyilvánvaló funkcionális centruma a kistérségnek.

Ilyen megfontolások alapján a társadalmi struktúra és az alapfunkciók összefüggésének elemzését a település egészére és a bel- és külterületre külön-külön is elvégeztük. A részletesebb térszerkezeti vizsgálatot viszont csak a belterületre készítettük, s azt is csak olyan tényezőkre, amelyek megítélésünk szerint befolyásolhatják a településrendezési koncepciót.

4.3.4. A lokalitás közösségi magatartása

A társadalmi magatartás általános jellemzése során először a társadalmi szervezetekben való részvételt vettük figyelembe. Kitűnt, hogy a megkérdezettek társadalmi aktivitása gyenge, hiszen 29,6%-uk egyetlen szervezetnek sem tagja, 40%-uk pedig csak a szakszervezetnek, ami közismerten formális. Tehát a megkérdezettek kb. 1/3-a tekinthető közösségi szempontból aktívnak, akik elsősorban a falusi értelmiségből és a szakképzett fizikai állományból kerültek ki.

Az emberi kapcsolatok ezzel szemben erősebbek, mint a városi társadalmi környezetben. A megkérdezettek csupán 18%-a ítélte helyzetét úgy, hogy nincs megfelelő emberi kapcsolata és erősen elszigetelten él. Ezek elsősorban a nyugdíjasok, különösen az egyedül élők, akiknek általános társadalmi helyzetére a királyhegyesi feldolgozás kapcsán utaltunk. Ezzel szemben az emberek 1/3-a él igen aktív munkahelyi–szomszédi–rokon kapcsolatban. Ha e kapcsolatok alapján típusba sorolnánk a megkérdezetteket, akkor

- erős kommunikatív készség jellemzi a megkérdezettek 29,2%-át,
- közepes kapcsolat 27,5%-át,
- laza emberi kapcsolata van 25%-nak és
- közösségi, emberi szempontból izolált 18,4%.

A megkérdezettek fele a *munkahely* révén tudott szorosabb emberi kapcsolatokat kiépíteni. Ennek feltétele viszont a zártabb munkakapcsolat, ezért érthető, hogy az értelmiségi/alkalmazotti, ipari munkahelyeken dolgozóknak van nagyobb esélyük közvetlenebb emberi, baráti kapcsolatok kiépítésére. Ez a lehetőség ugyan a mezőgazdasági nagyüzemekben dolgozóknál is adott és van is erre példa, mégis ez esetben a szomszédsági és rokoni kapcsolatoknak van nagyobb jelentősége.

A *baráti kapcsolatok* intenzívek; a megkérdezettek fele hetente egy alkalommal rendszeresen találkozik barátaival, általában otthon (61%) és ritkán szórakozóhelyen (5%). A *baráti találkozások* általában *beszélgetések* (55%), csak ritkább esetben kifejezett *vendéglátás* (16%), és még ritkább esetben valamiféle aktív kikapcsolódás (kulturális, sport, kirándulás: 4–5%).

Hogy a baráti kapcsolatok jellege (otthoni beszélgetések) ma még hagyományosan falusi jellegű, az nem csupán a régi közösségi magatartás továbbélését jelenti, hanem sokkal inkább a családon kívüli szabadidő-eltöltés lehetőségeinek hiányát. Baráti találkozókra a túlméretezett kultúrházak, kocsmák, hodályszerű vendéglátó „üzemegységek” stb. alkalmatlanok. A fordulat évével pedig eltűntek a különböző társadalmi csoportok igényét szolgáló „körök”, „klubok”, amelyek közös baráti szórakozásra is alkalmasak voltak (biliárd, kártya, teke stb.).

A „*lazuló*” *családi kapcsolatok* (40,2% havonta egyszer látogatja meg rokonait) valójában nem azt jelentik, hogy a fiatalabb generációhoz tartozó családok tagjai ma már kevésbé ápolják rokoni kapcsolataikat, mint a korábbiak, hanem azt, hogy vagy a beköltözés vagy az elvándorlás miatt jelentős a családtól távolköltözötték aránya. A megkérdezettek több mint 1/3-ának él rokona ilyen okok miatt a településtől távol, akiknek meglátogatása térben és időben korlátozott. Következésképpen a jelenségnek nem volt kimutatható csoportspecifikus vonása abban az értelemben, hogy bizonyos társadalmi státusú emberek kevésbé tartanak a rokoni kapcsolatokat.

A *szomszédsági kapcsolatok* különösen erősek; a megkérdezettek 67%-a hetente találkozik, beszélget, segítséget ad vagy kér a szomszédaitól. A kapcsolatok 40%-a kifejezetten a segítségadásra irányul, és közel ugyanilyen aránnyal szerepel a kapcsolatokban a beszélgetés. A szórakozási célú találkozás elenyésző a szomszédok között. Ez is jelzi, miért könnyebb falusi viszonylatban a különböző típusú közműtársulások (víz, csatorna, gáz stb.) megszervezése, mint a városokban. Szoros összefüggés volt kimutatható a szomszédsági kapcsolatok és a TEHO-val kapcsolatos magatartás között is.

A háztartások 45,7%-a intenzív szomszédsági kapcsolatban él; 40%-ának kapcsolata esetleges és mindössze 11%-ának gyenge a szomszédokkal. Ez utóbbiak nagyobb hányada társasházakban vagy többlakásos állami bérházakban él.

A megkérdezettek *szabadidő-magatartása* is jellemzi a lokalitás egészének közösségi szokásait. Az, hogy az emberek 61%-a családon belül tv-nézéssel, rádióhallgatással, ill. több mint 80%-a „házon belül” tölti el szabadidejét, utal a nagyon is falusias életmódra. Ami ugyanakkor általánosabban vett közösségi szempontból nem jelent olyan mérvű izolálódást, „elidegenedést” a közösség más tagjaitól, mint ezt a városi lakótelepi életmóddal kapcsolatban oly sokszor leírták.

A *szabadidő-felhasználás a megkérdezettek körében* egyébként az alábbiak szerint alakult:

Barátokkal	2,0%
Családdal	61,2%
Továbbképzés	14,7%
Háztáji/kerti munka	12,3%
Mellék munka	1,2%
Szórakozóhelyen	0,2%
Sport/vadászat	1,5%
Nem csinál semmit	6,9%

A közösségi magatartást befolyásoló jövedelmi tényezők szerepe különösen a szabadidő-felhasználás fenti módjának megváltoztatásában jut kifejezésre.

A megkérdezettek 27%-ának az egy főre jutó jövedelme a létminimum körül volt a felmérés időpontjában, s ez az arány aligha csökkent azóta. Ugyanakkor negyedük jó és kb. 10%-uk igen jó jövedelmi viszonyok között élt. A legalacsonyabb jövedelmi csoporthoz tartozók 54%-a volt *agrárfoglalkozású*, míg ez az arány a magasabb jövedelmi kategóriákban csak 30% körüli. Nyilván a tényleges jövedelmek a háztáji miatt magasabbak, és úgy tűnik, az agrárkeresők háztartásának kb. 30%-ában az egy főre jutó jövedelem magasabb, mint az iparban foglalkoztattottak átlagjövedelme. Ez azonban az agrárkeresőknek csupán a középgenerációjára vonatkozik, elsősorban azokra a háztartásokra, amelyekben több kereső van. Ugyanakkor a „rendszerellenes” jövedelem (mgtsz-nyereség, háztáji) nem tesz lehetővé olyan „fogyasztói magatartást” és szabadidő-tevékenységet, mint ami más, esetleg kisebb jövedelműek esetében természetes.

Alacsony jövedelmi kategóriába tartozik az ipari segéd munkások 61%-a, de még a betanított fizikai dolgozók 42%-a is csak a második jövedelmi csoporthoz sorolható. Ez utóbbi kategóriába esett a *szakmunkások* harmada is, bár e csoport eléggé egyenletesen oszlik meg az átlag körüli jövedelmi csoportok között, attól függően, hogy mely ágazatban dolgozik.

A középkáderek és középvezetői réteg fele közepes jövedelmű, míg harmada átlag feletti jövedelemhez jut. Ugyanakkor a *magasan képzett értelmiségi és részben vezető réteg* is e jövedelmi csoporthoz tartozott az adott időszakban.

A magas jövedelmű csoport nem volt sem foglalkozáshoz, sem munkajelleghez, de még szakképzettséghez vagy iskolai végzettséghez sem köthető. E csoporthoz éppen úgy tartozott egy-egy jól kereső orvos vagy vállalatigazgató, mint fuvarozó vagy magánkereskedő. Az anyagi értékrend tehát a lokális tudatban semmi olyan társadalmi státushoz nem kötődött, amely a fiatal generációt orientálná pl. a pályaválasztásban, foglalkozásváltásban, képzésben stb. Ez a teljes értékzavar közismerten nem tiszakécskei jelenség, ezért el is tekintünk a probléma részletezésétől.

Számunkra ez a kérdés csupán annyiban fontos, hogy a foglalkozás–szakképzés–iskolai végzettség alapján elkülöníthető társadalmi csoportokhoz kapcsolható-e jelentős jövedelmi különbség, olyan, amely társadalmi státusképző tényező, s mindennek vannak-e lehetnek-e településrendezési konzekvenciái? A kérdésre nemmel kell válaszolnunk. A meglévő jövedelmi különbségek bizonyos összefüggést mutatnak ugyan a társadalmi struktúrával, de egy-egy jövedelmi kategória egyetlen homogén társadalmi csoporthoz sem köthető, s nem is lokalizálható.

Az egyes társadalmi csoportok életmódja, életkörülményei (pl. lakáskörülmények) között mégis fellelhető különbségek megítélésük szerint az alábbiakkal magyarázhatóak:

- az egyes csoportok a rendelkezésre álló jövedelmet eltérően élik fel, más értékrend alapján hasznosítják;
- megnőtt a láthatatlan jövedelmek differenciáló szerepe és ehhez kapcsolódik, hogy
- bizonyos kisebb csoportok egyéb, nem pénzbeli jövedelemhez, anyagi előnyhöz juthatnak legálisan,
- végül, a felhalmozás a településen belül marad, tehát láthatóvá válik, míg a nagyváros lakói közismerten a településen kívül (hétfégyi ház, telek stb.) használják fel jövedelmük egy részét.

4.3.5. A társadalom tértagozódása

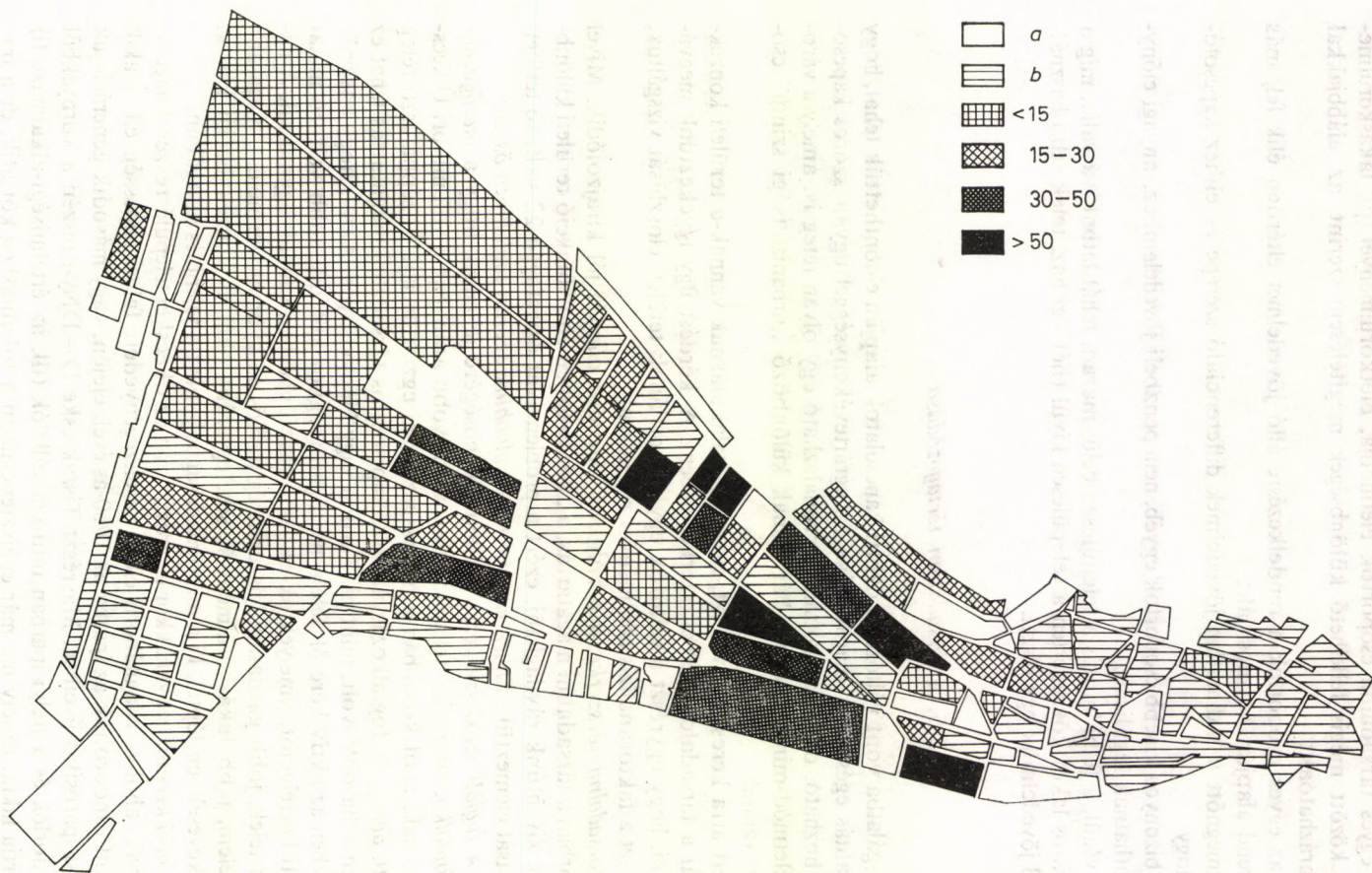
A vizsgálatba vont változók közötti kapcsolatok alapján eldönthettük tehát, hogy a lokalitás egészének magatartása az agrártevékenységgel ugyan szoros kapcsolatba hozható, de határozottan körvonalazható egy olyan réteg is, amely a városias életmód-mintát követi, bár annak különböző „urbanizáltsági szintű” csoportjai vannak.

Ezért arra kerestünk választ, hogy az átalakulásnak vannak-e területi konzekvenciái a társadalom térbeli szerkezetében? A kérdést úgy igyekeztünk megválaszolni, hogy egyrészt a változók egy csoportjának területi eloszlását vizsgáltuk, másrészt a faktoranalízis eredményét rögzítettük.

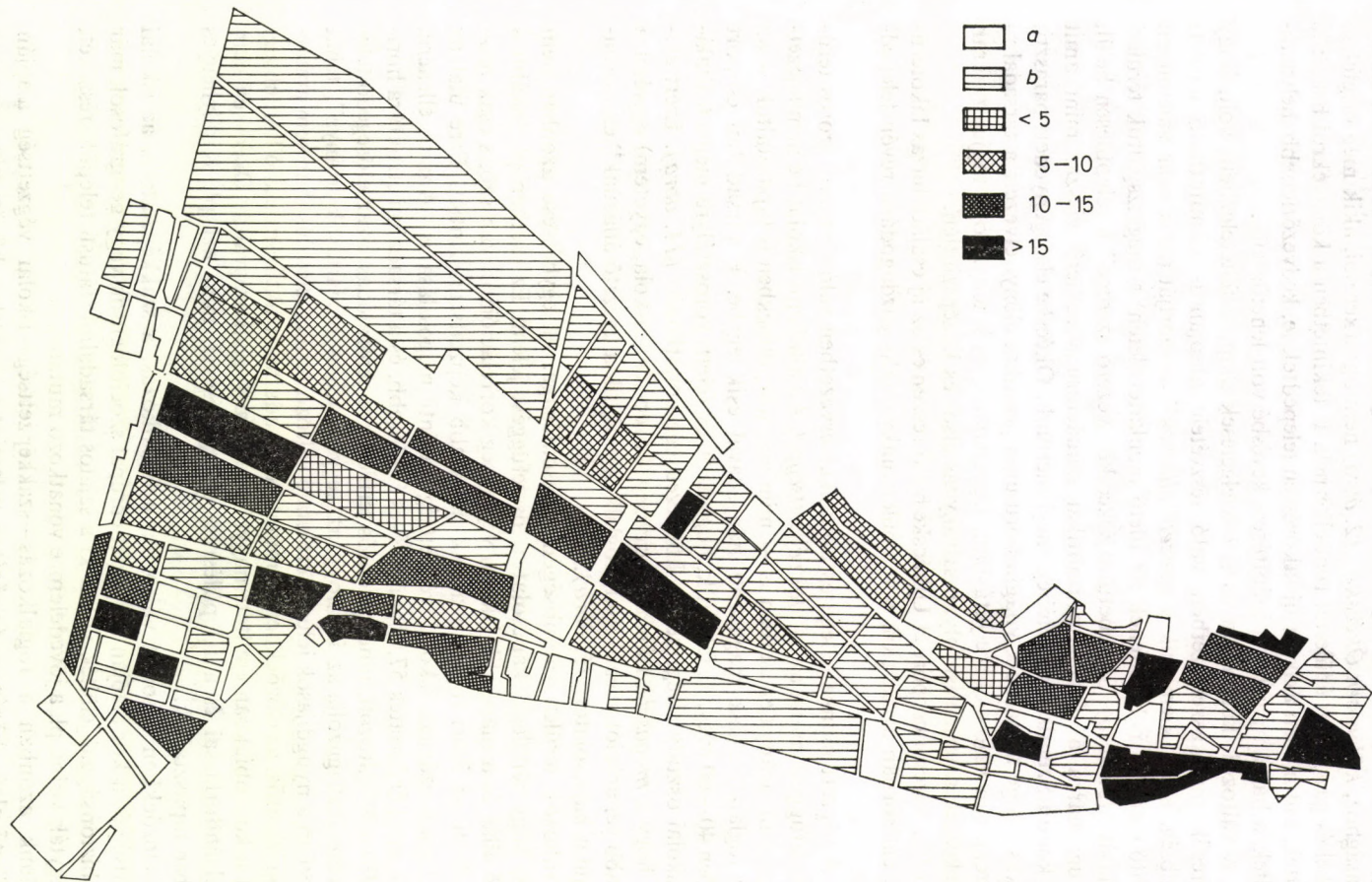
A társadalmi térszerkezet a változók eloszlása alapján jól kirajzolódik. Mivel elsősorban a társadalmi magatartás, a „közösségben élni” funkció területi különbségeire kívántunk rávilágítani, ezért a problémával összefüggő 22 változó területi eloszlását elemeztük. Ennek eredménye az alábbiak szerint foglalható össze:

– A foglalkozási szerkezet területi különbségére jellemző, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottak a településátlagnál nagyobb arányban a valamikori Újkécskén laknak, ahol korábban a biztos gazdasági egzisztenciájú középparaszti réteg élt (10. ábra). A foglalkozásváltással kapcsolatos társadalmi magatartás tehát ez esetben is hasonló volt, mint pl. Tardon vagy Nagyvisnyón. Azzal, hogy e településrészben az aktív keresők fele a mezőgazdasághoz kötődik, több változó mutat területi korrelációt, amelyek ok-okozati összefüggésben vannak egymással. A nagyobb telek, jobb gazdasági felszereltség (szőlő- és gyümölcsstermelés), magasabb jövedelem, jobb lakáskörülmények stb. egyaránt okai és konzekvenciái annak, hogy kevesebben léptek ki a mezőgazdaságból, mint a település átlagában.

Az ipari keresők ugyanakkor egyrészt azon az ókéskei településrészen koncentrálnak, ahol a világháború előtt az elszegényedett falusi népesség élt, s akik elsőként vándoroltak az iparba az 1960-as évek elején, vagy második generációjuk a falusi iparosítás éveiben. Másrészt Tizsakécske D–DNY-i részén a környékből bevándorlók és a helyi iparban munkát vállalók (ill. az értelmiségi-alkalmazotti) csoportja lakik, amely ma már egzisztenciálisan a lokalitáshoz kötődik, de a tradicionális két közösségen – Ó- és Újkécskén – kívül él (11. ábra).

10. ábra. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak százalékos aránya a megkérdezettekből (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
 a = nincs adat; b = nincs részeseés

11. ábra. Az iparban foglalkoztatottak százalékos aránya a megkérdezettekből (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
a = nincs adat; *b* = nincs részeseés

Ugyanakkor mindkét településrész ipari foglalkoztatottjai kötődnek a mezőgazdasághoz, *különösen Ókéscke (12. ábra)* nem agrárkeresői, akik még megfelelő telekkel és gazdasági épülettel rendelkeznek. E tekintetben a környékről beköltözöttök, különösen akik az új lakórészen telepedtek le, kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek, a háztáji gazdaság kiépítésére kevésbé volt lehetőségük.

— A változók kapcsolata és a beszélgetések alapján feltételezhető volt, hogy a keresők munkaszervezetben való részvétele alapján is kimutatható területi különbség. Ezért kiemeltük a „vezető állásúak” csoportját (akik már valamilyen irányító szerepet is betöltenek az illető munkaterületen) s megvizsgáltuk területi eloszlását (13. ábra). Szembetűnő Ókéscke „vezető szerepe” a településen belül, ami ugyanarra a társadalmi-politikai szituációra vezethető vissza, mint amit Tard kontra Szentistván esetében megismertünk. Ókéscke elszegényedett paraszti, kubikus rétege a második világháború után politikai előnyt élvezett a társadalmi hierarchiában való előbbre jutásban. Ugyanakkor az is tény, hogy tagjai gyakran megrekedtek a termelési folyamatirányítás alsó- és középszintjén.

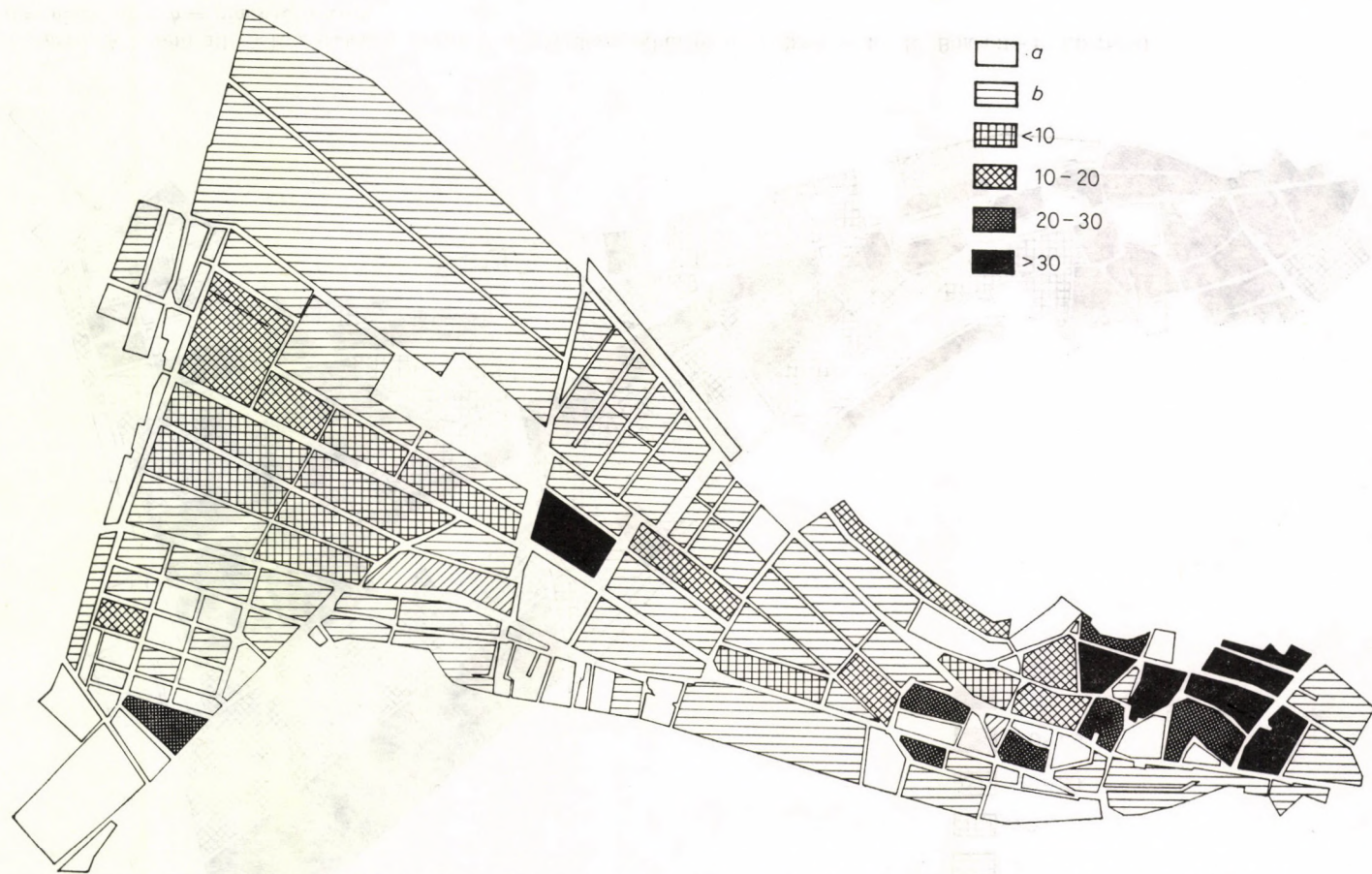
Másféle vezetői csoport él Újkéscke belső részén és az új családi házas lakóterületen, elsősorban azok, akik a település funkcionális gazdagodása révén telepedtek le.

— A végzett munka jellege és a munkaszervezetben való részvétel szoros területi összefüggést mutat az *iskolai végzettséggel*. Az általános iskolát be nem fejezettek nagyobb aránya ez esetben is — mint más településekben is tapasztaltuk — az agrár foglalkozásúak magasabb hányadával esik egybe. E társadalmi csoport döntően 40–60 éves; ne feledjük, hogy az 50 év feletti korosztályra még a 6 általános iskolai osztály elvégzésének kötelezettsége vonatkozott (14. ábra). Ezért evidens, hogy a *magasabb iskolai végzettség* (közép- és főiskola, egyetem) egyrészt a fiatalabb generációt jelentő ipari foglalkozással, ill. a „vezető állásúak” csoportjával mutat kapcsolatot (15. ábra).

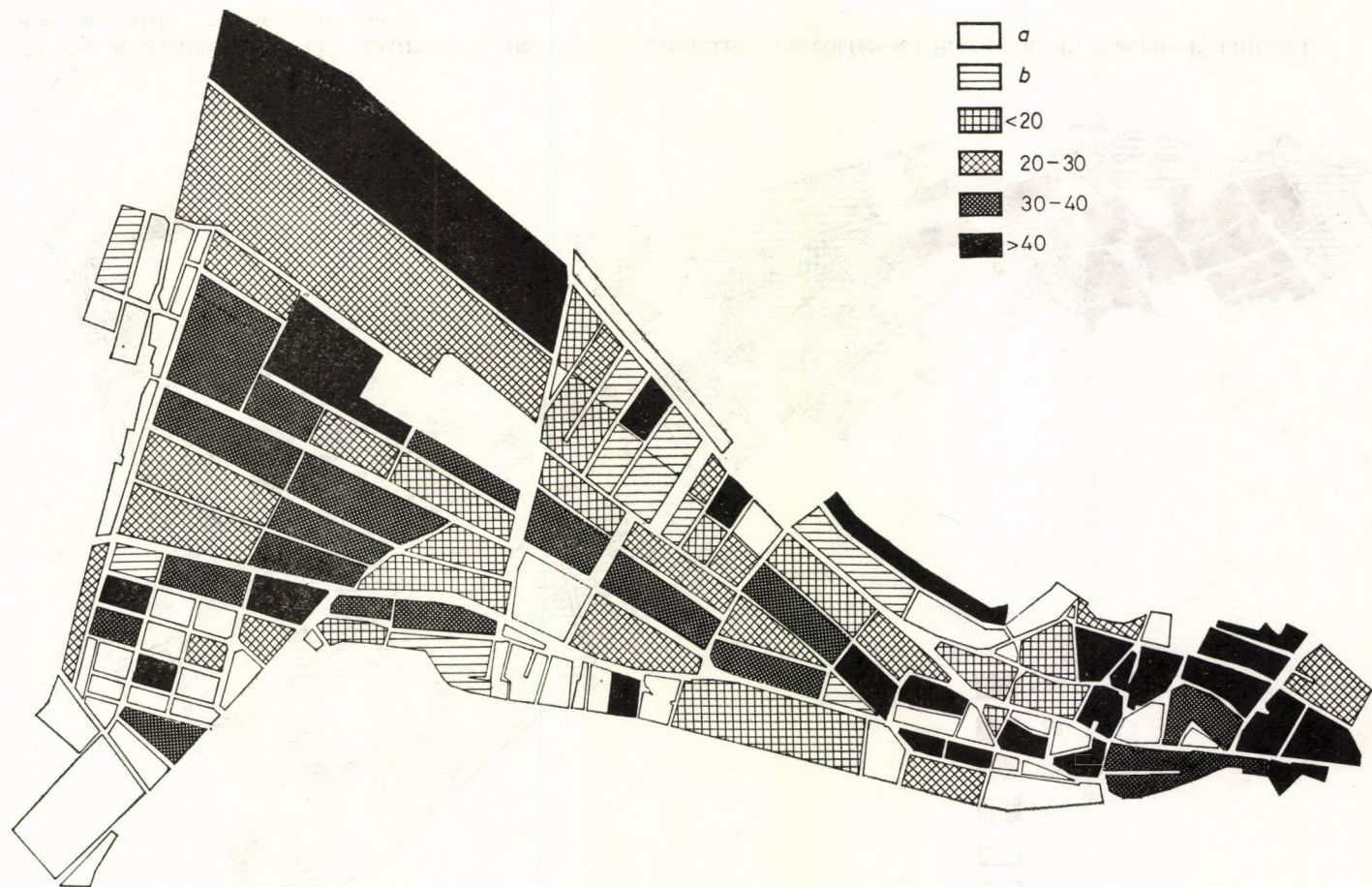
A változók területi különbségének hasonlósága, ill. egybeesése azonban nem biztos, hogy tényleges kapcsolatot, összefüggést jelent. Ez esetben pl. inkább a vezető állás és a magasabb iskolai végzettség korrelációjáról van szó, s csak részben jelenti az ipari foglalkozásúak magasabb képzettségi szintjét. Erre utal az ipari foglalkozásúak iskolai végzettség szerinti megoszlása is. Annak ellenére, hogy a megkérdezettek 57,7%-a 50 éves és idősebb, és a társadalmi struktúra horizontálisan is változott, nincs jelentős területi koncentráció, azaz előregedő településrész. Ezt igazolja az is, hogy az „egyszemélyes háztartások aránya”, tehát elsősorban a nyugdíjasok jelenlétére utaló változó területi eloszlásában sem mutatható ki jelentős, az előzőekben bemutatott társadalmi struktúrára utaló különbség. Tehát a korábbiakban említett nagyobb arányú foglalkozásváltás Ókésckén nem járt elvándorlással és a településrész előregedésével, mint azt pl. Királyhegyes esetében tapasztaltuk.

Az előzőekben felsorolt változók, a foglalkozás, a szakképzettség, az iskolai végzettség és a kor alapján a nyugat-európai szociológusok vagy geográfusok már nagy biztonsággal jelölték volna ki a sajátos társadalmi státusú településrészeket, s elhagyták volna pl. a jövedelemre vonatkozó mutatót.

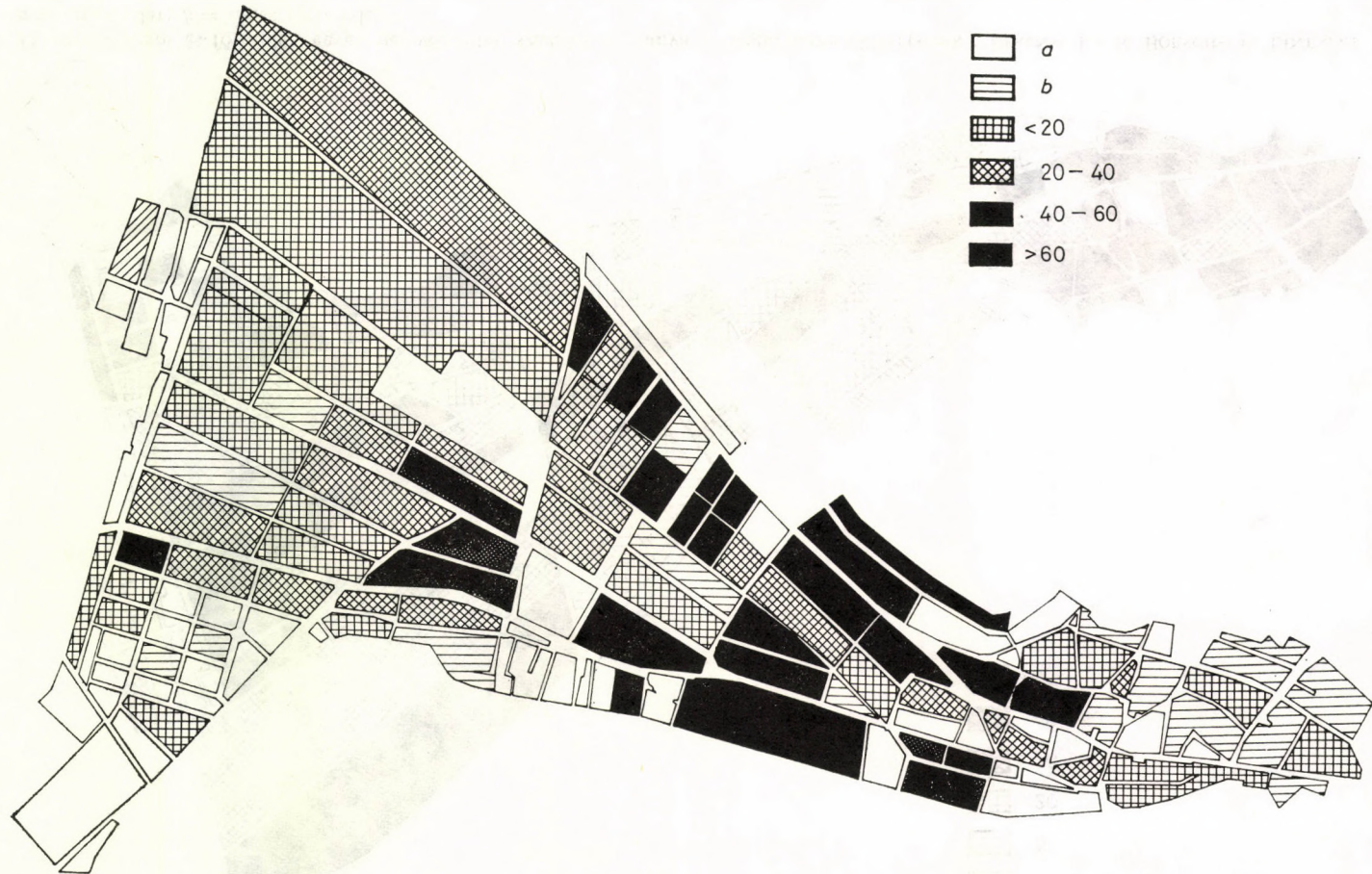
Nálunk azonban a foglalkozás—szakképzettség—iskolai végzettség alapján kijelölhető alsó-, közép- és felsőréteg, valamint a jövedelem között nincs egyenes

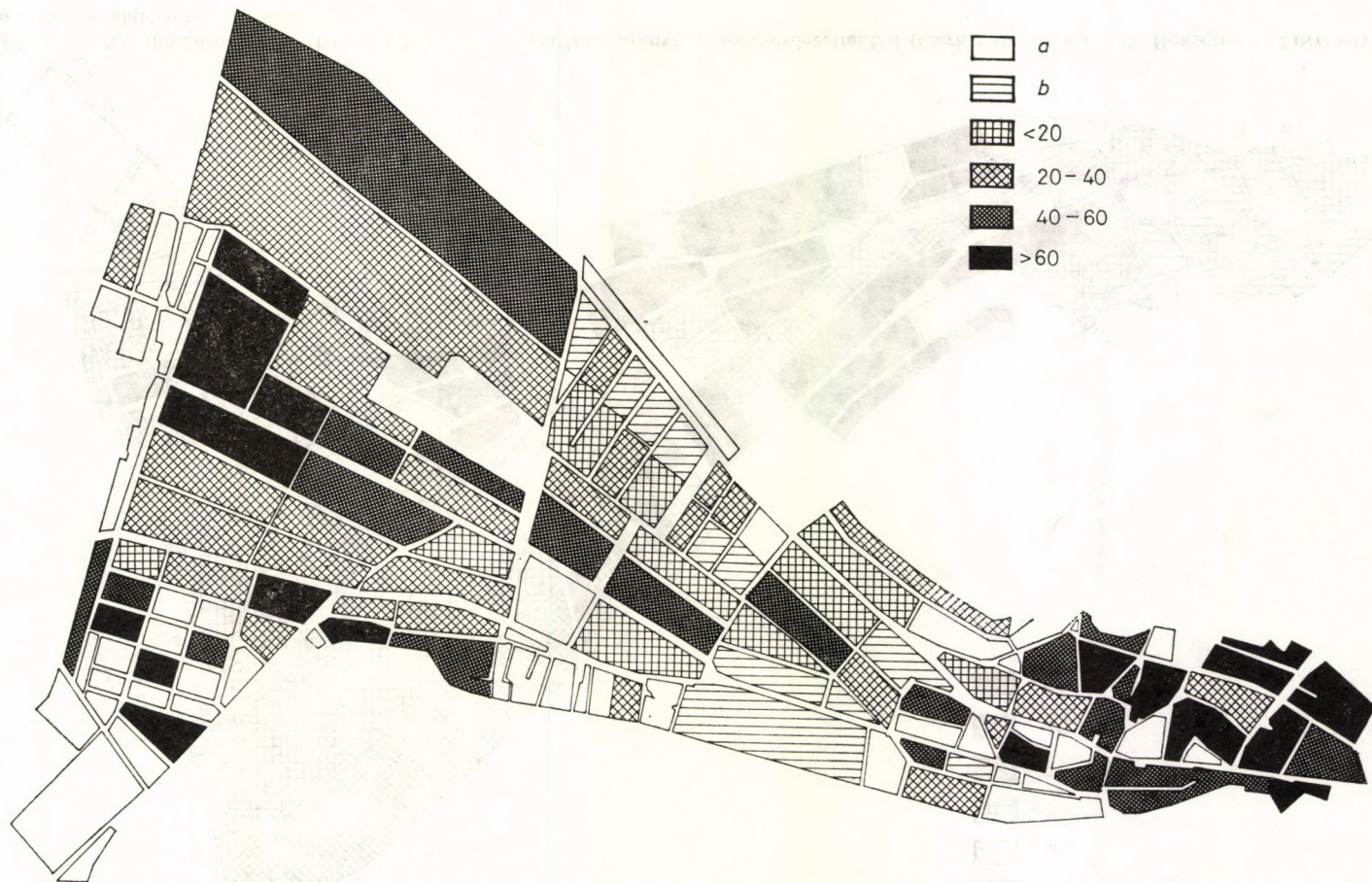
12. ábra. A háztájival rendelkező háztartások százalékos aránya a megkérdezettek közül (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
 a = nincs adat; b = nincs részesedés

13. ábra. A vezető állásúak százalékos aránya a megkérdezettek közül (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
a = nincs adat; *b* = nincs részesezés

14. ábra. Az általános iskolát be nem fejezettek százalékos aránya a megkérdezettek közül (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
 a = nincs adat; b = nincs részesezés

15. ábra. Közép- és főiskolát, egyetemet végzettek százalékos aránya a megkérdezettek közül (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
 a = nincs adat; b = nincs részesezés

korreláció. Az egyén, ill. a csoport tényleges társadalmi helyzete ezért csupán a jövedelem ismeretében ítélhető meg biztonsággal.

– A kérdőíveken *bevallott jövedelem* persze csak tájékoztató jellegű, különösen a háztájival foglalkozó háztartások esetében, de úgy vélem, az itt példaként kiemelt változóink elég jól rávilágítanak egy általánosabb társadalmi problémára és természetesen Tiszakécske társadalmi struktúrájának területi különbségeire:

– *Az egy háztartásra jutó havi átlagjövedelem* alapján a társadalmi struktúravizsgálatban lehatárolt Újkécske az átlagnál *erősebben agrár jellegű* településrész és az 1970-es évektől beköltöző *szakképzett ipari-alkalmazotti, ill. értelmiségi és vezető állásúak csoportjának* lakóterülete ugrik ki (16. ábra). Mindez megfelel az „elvárásnak”, a területi különbség társadalmi-gazdasági okait nem szükséges felsorolni.

– Ha ugyanezt az információt regresszióanalízissel is kiértékeljük, s a háztartások átlagjövedelmének relatív eltérését a középértéktől feltérképeztük, akkor élesen lehatárolhatóvá vált Ókéske közép-vezetői és értelmiségi csoportja, amelynek az átlagnál nagyobb a jövedelme, de nem éri el az előzőben említett csoportét (17. ábra).

– Ezt a strukturális különbséget erősíti meg az *autóval rendelkező háztartások aránya* (18. ábra), sőt kiemeli a város új lakóövezetét, ahol a legdinamikusabb fiatal lakosságcsoporthoz tartoznak. A jövedelem alapján ugyan nem ez a „vezető csoport”, de a „legurbánusabb”, kisvárosi „fogyasztói” réteg.

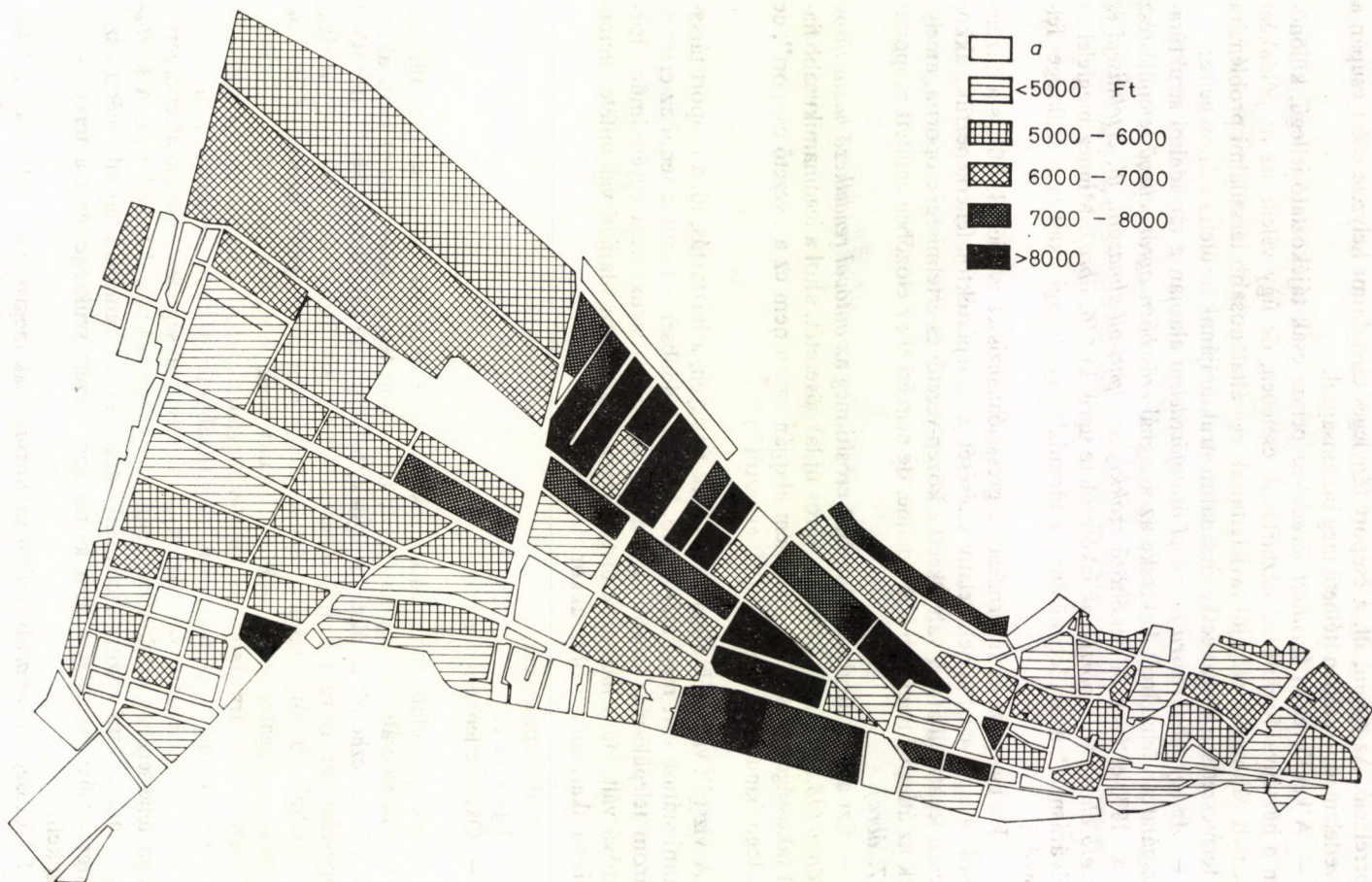
A vizsgált változók alapján nemcsak az egyén, a háztartás, ill. a csoport társadalmi státusa volt meghatározható, hanem különbséget tudtunk tenni az említett három településrész között is, s azok társadalmi struktúrája egyértelműen leírhatóvá vált. Ha a három területet társadalmi státusa alapján valamiféle hierarchiába akarnánk sorolni, akkor

- az új településrész,
- Újkécske és
- Ókéske lenne a sorrend.

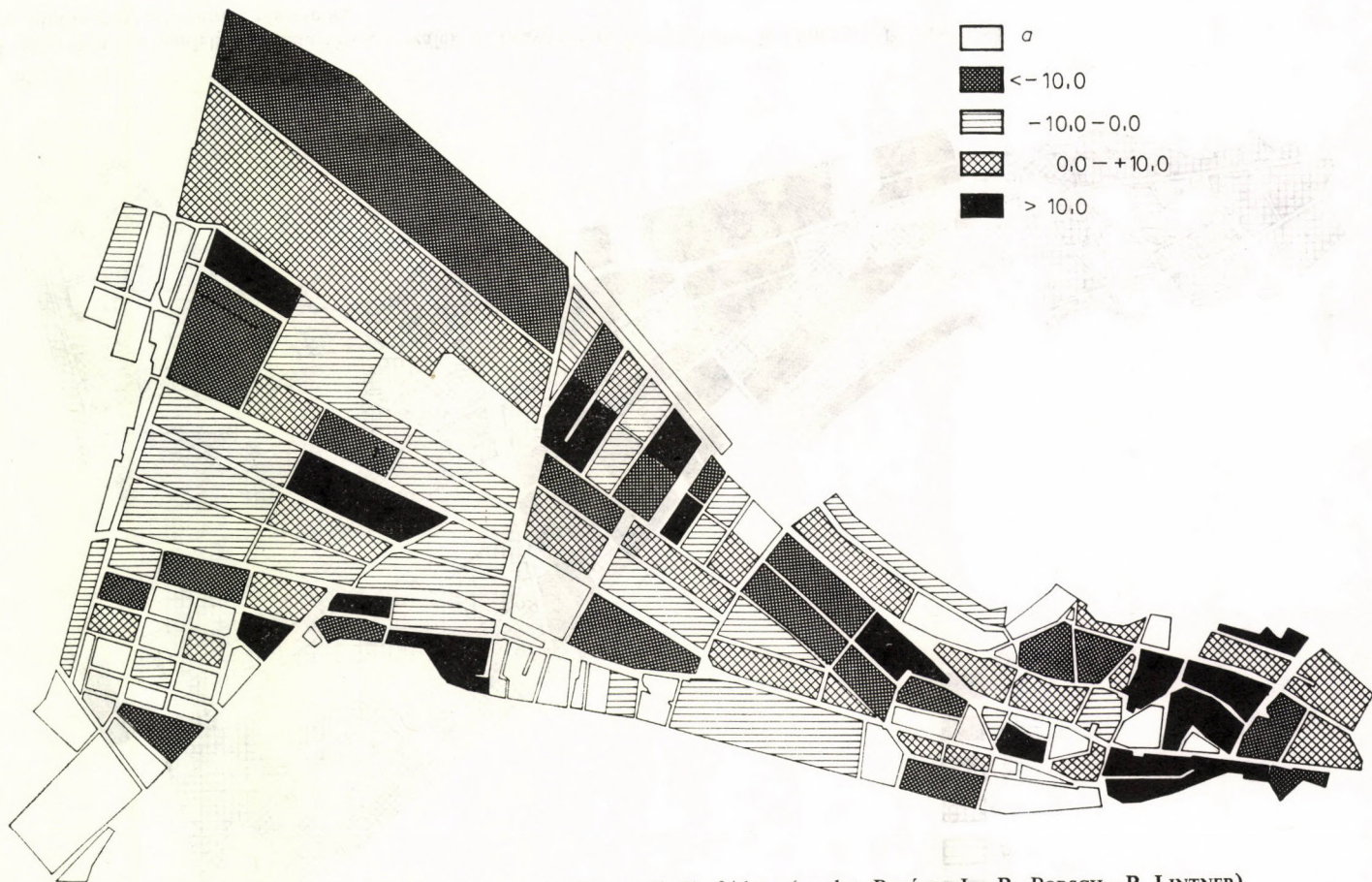
Ennek gyakorlati, tervezési konzekvenciái „első olvasásra” evidensnek tűnnek. A szociálgeográfia az így lehatárolt társadalmi tértípusokat viszont csak akkor tekinti „tervezhető” területi egységnek, ha az ott élő lokalitás az alapfunkciókkal kapcsolatosan is rá jellemző magatartást tanúsít. Tehát nemcsak a statisztikai társadalmi struktúra-vizsgálat alapján kell legyen „homogén”, hanem az ott élők társadalmi magatartása is sajátos, a struktúrájának megfelelő legyen.

Ezért a fenti társadalmi struktúra-vizsgálatot csupán a társadalmi térszerkezet-elemzés kiindulásának tekintettük, s a további lépésekben elemeztük a struktúrájának az alapfunkcióhoz való viszonyát. E helyt szükségtelen e kapcsolatrendszerrel a maga teljességében áttekinteni, valamennyi alapfunkcióval foglalkozni. A közösségi magatartásra viszont szeretnénk utalni, mert e témában hasonló méretű szociálgeográfiai vizsgálatra nem került sor, s ezért szükségességét a tervezés alig érzékeli.

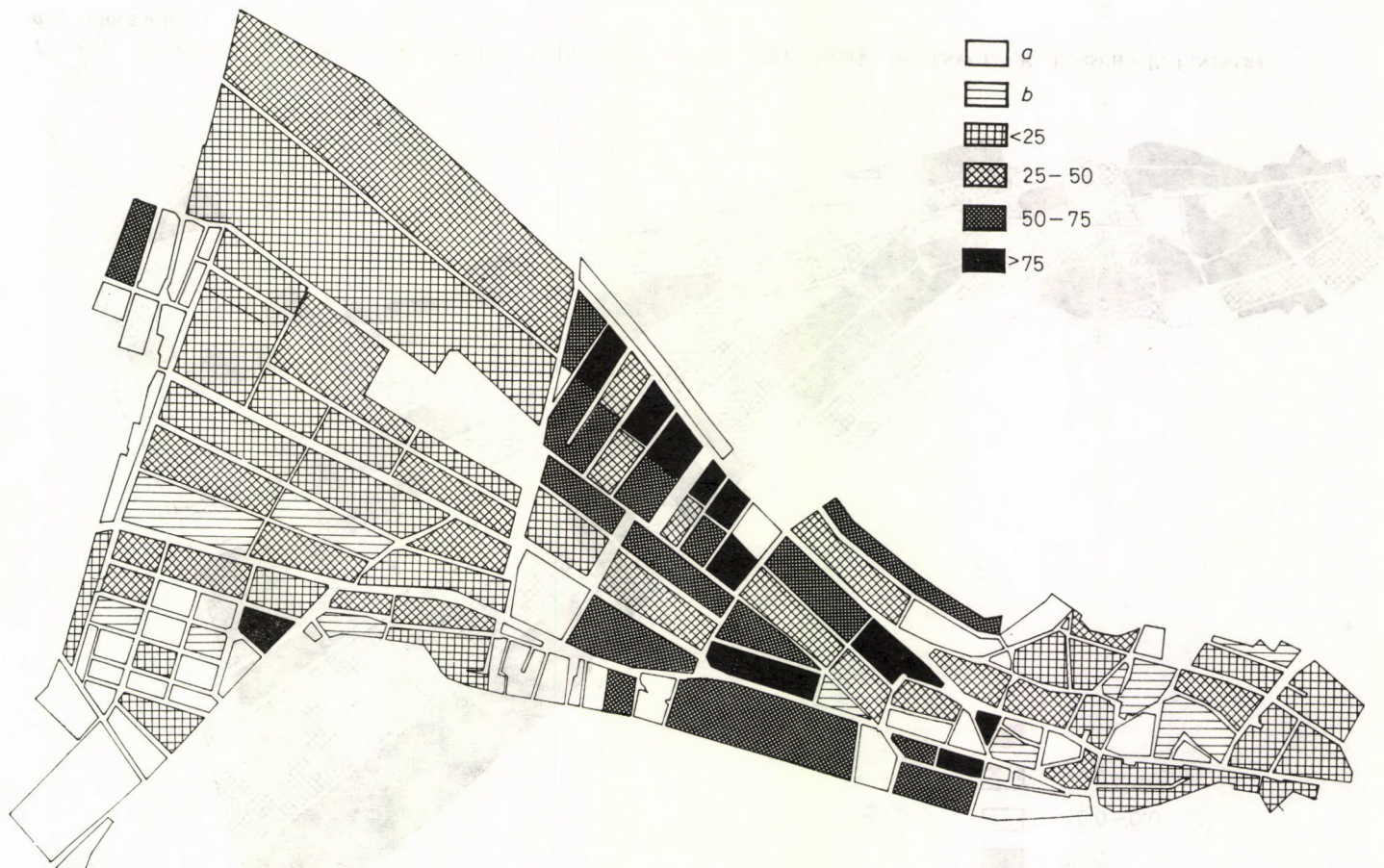
A közösségi magatartás területi sajátosságainak megismerése érdekében a lokalitás közösségi magatartását két szempontból vizsgáltuk; egyrészt a társadalmi

16. ábra. A megkérdezettek jövedelme 1979-ben (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
 a = nincs adat

17. ábra. A háztartások jövedelmének szóródása a számított értéktől, %-ban (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
a = nincs adat

18. ábra. Autóval rendelkező háztartások százalékos aránya (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
a = nincs adat; *b* = nincs részeseés

szervezetekben való részvétel mértékét elemeztük, ami a társadalom hivatalos, „kifelé” irányuló aktivitását mutatja. Másrészt megvizsgáltuk a munkahelyi, szomszédsági kapcsolatok révén kialakuló kontaktusok intenzitását és a rokoni kapcsolattartás erősségét, ami a közösségi élet belső viszonyaira utal.

Ezeknek az indikátoroknak az alapján következtetni lehet a lokális közösségi lét állapotára és többek között arra, hogy a tervezéssel kapcsolatban milyen eltérő reakciókra számíthatunk. A lokalitás árnyaltabb jellemzésére nyílik így lehetőség, mint amire BÉlapátfalva – Szilvásvár – Nagyvisnyó esetében tettünk kísérletet.

Az első lépésben a társadalmi szervezetekkel kapcsolatos csoportspecifikus magatartást vizsgáltuk. A társadalmi szervezeti tagsággal nem rendelkező háztartások aránya a település agrárosult részén magasabb. Itt kevesebb a „szervezett dolgozó” stb., és kisebb mértékű a részvétel a képzés és továbbképzés különböző formáiban is (19. ábra).

Ugyanakkor Ókécskén, ahol a középszintű vezetőréteg nagyobb számmal lakik, magas a két és ennél több társadalmi szervezeti tagsággal rendelkező háztartások aránya (20. ábra).

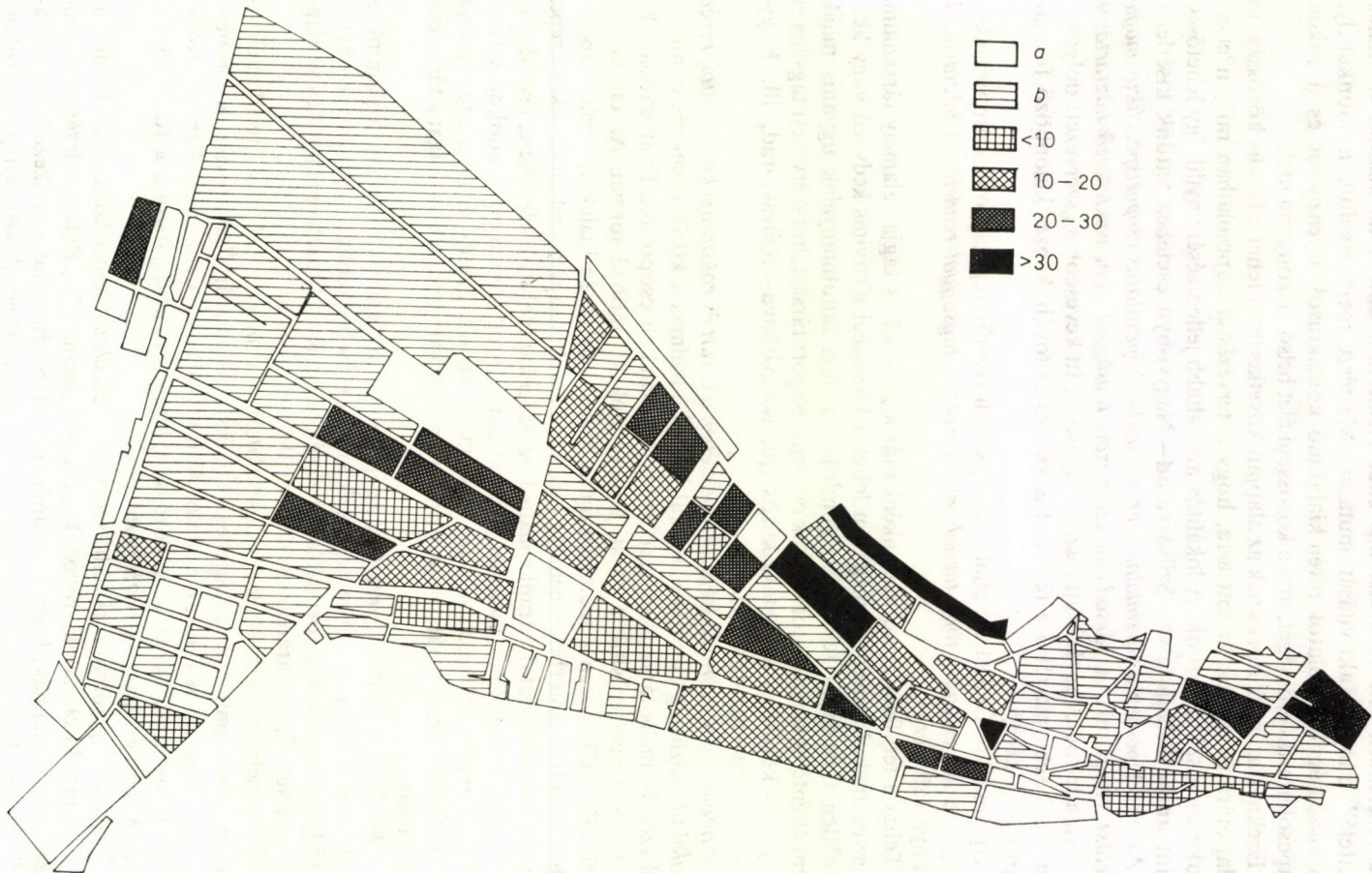
Tehát a férj-feleség, sőt esetenként már a gyermek is tagja valamely társadalmi szervezetnek. Mindebből még nem lehet a közösségi aktivitás kedvező vagy kedvezőtlen társadalmi feltételeire gondolni. Eddigi tanulmányaink ugyanis majdnem ellentétes kapcsolatot találtak egy-egy csoport társadalmi szervezeti tagsága és tényleges közösségi aktivitása között (pl. BÉlapátfalva – Szilvásvár, ill. Nagyvisnyó, Tard – Szentistván).

A munkahelyi, szomszédsági, ill. egészében a baráti és rokonsági kapcsolatok révén kialakult közösség úgy tűnik, sokkal inkább alkalmas a közös cselekvésre, mint a sokszor formális társadalmi szerveződéssel kialakult csoportok. Pontosabban, ha ez utóbbit nem erősítik a baráti kapcsolatok különböző formái. Az elmúlt két évtizedben különösen a szomszédság és munkahely révén kialakult baráti kapcsolatok kerültek előtérbe, s némileg csökkent a rokonsági összefonódások szerepe. Ez utóbbi viszont utal a tradicionális közösségi kapcsolatok jelenlétére, erősségére, ami a falusi települések esetében változatlanul fontos, hiszen évszázadokon keresztül ez jelentette a közös cselekvés társadalmi bázisát. Ennek megléte vagy hiánya ma is fontos szerepet játszik pl. az alapfunkciókkal kapcsolatos magatartás motíválásában.

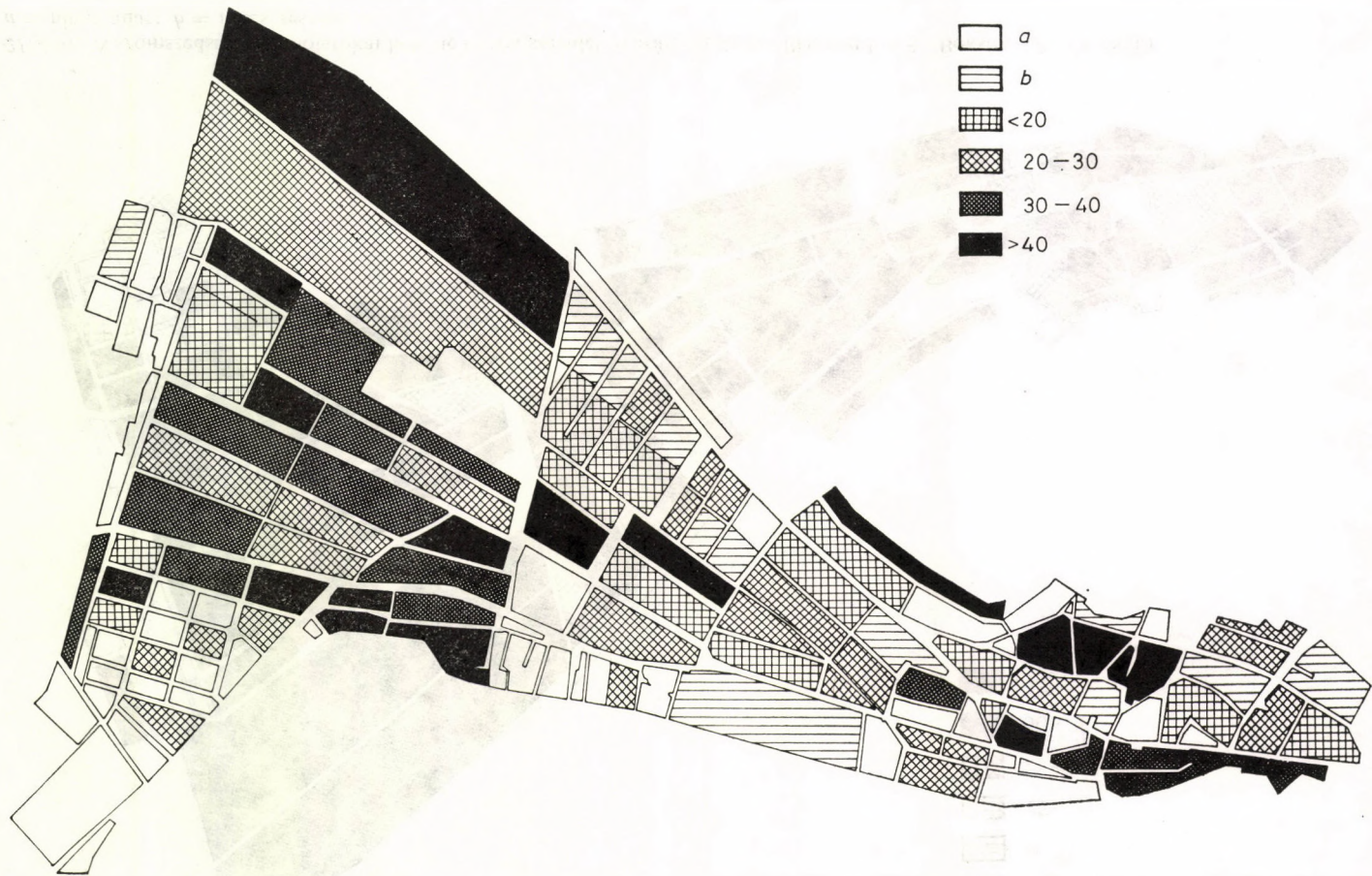
A baráti kapcsolatok intenzitása az iparban és a tercier szektorban, valamint az értelmiségi munkakörökben dolgozók között erősebb, tehát a munkahelyen kialakuló barátság közösségformáló ereje lép előtérbe. Következésképpen nincs ez alapján egyértelműen elhatárolható típusterülete a városnak.

Más a helyzet a szomszédsági kapcsolatok változójának (21. ábra) területi eloszlása esetében, amikor az agrárjellegű Újkécske jól elhatárolhatóvá vált. Közismert, hogy a tradicionális falusi társadalomban a természetes rokonsági kapcsolatokon kívül a szomszédság, az utcai-közösségi kommunikáció játszotta a fő közösség-összetartó és gyakran aktivizáló szerepet.

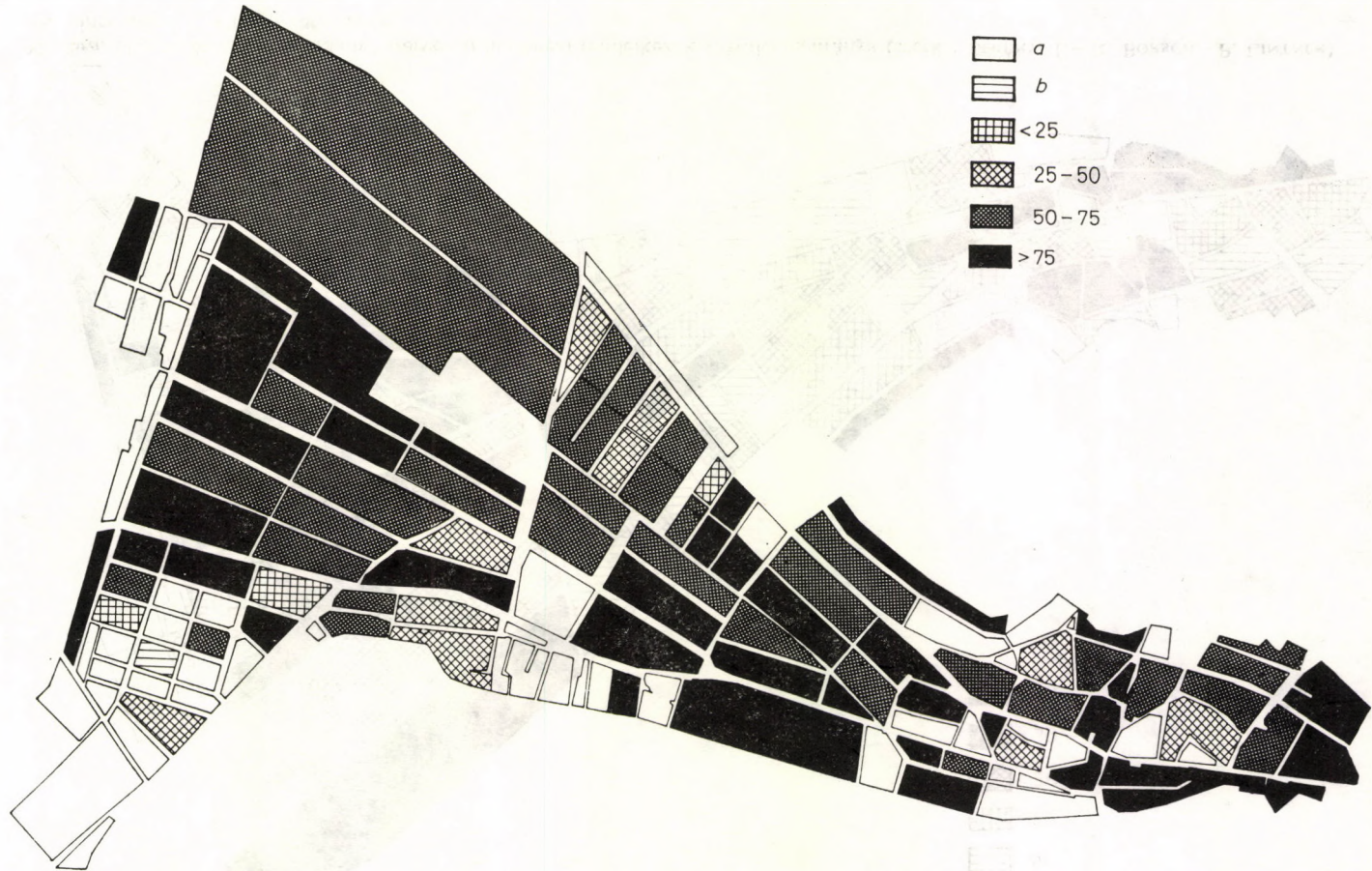
A rokoni kapcsolatok háttérbe szorítása (22. ábra) nem a közösségen belül maradt és ott élő családok, rokonok „eltávolodásának”, „elidegenedésének” eredménye, hanem annak, hogy az elvándorlás, ill. bevándorlás következtében a családok mintegy harmada él rokonok nélkül a településben. A viszonylag laza rokoni

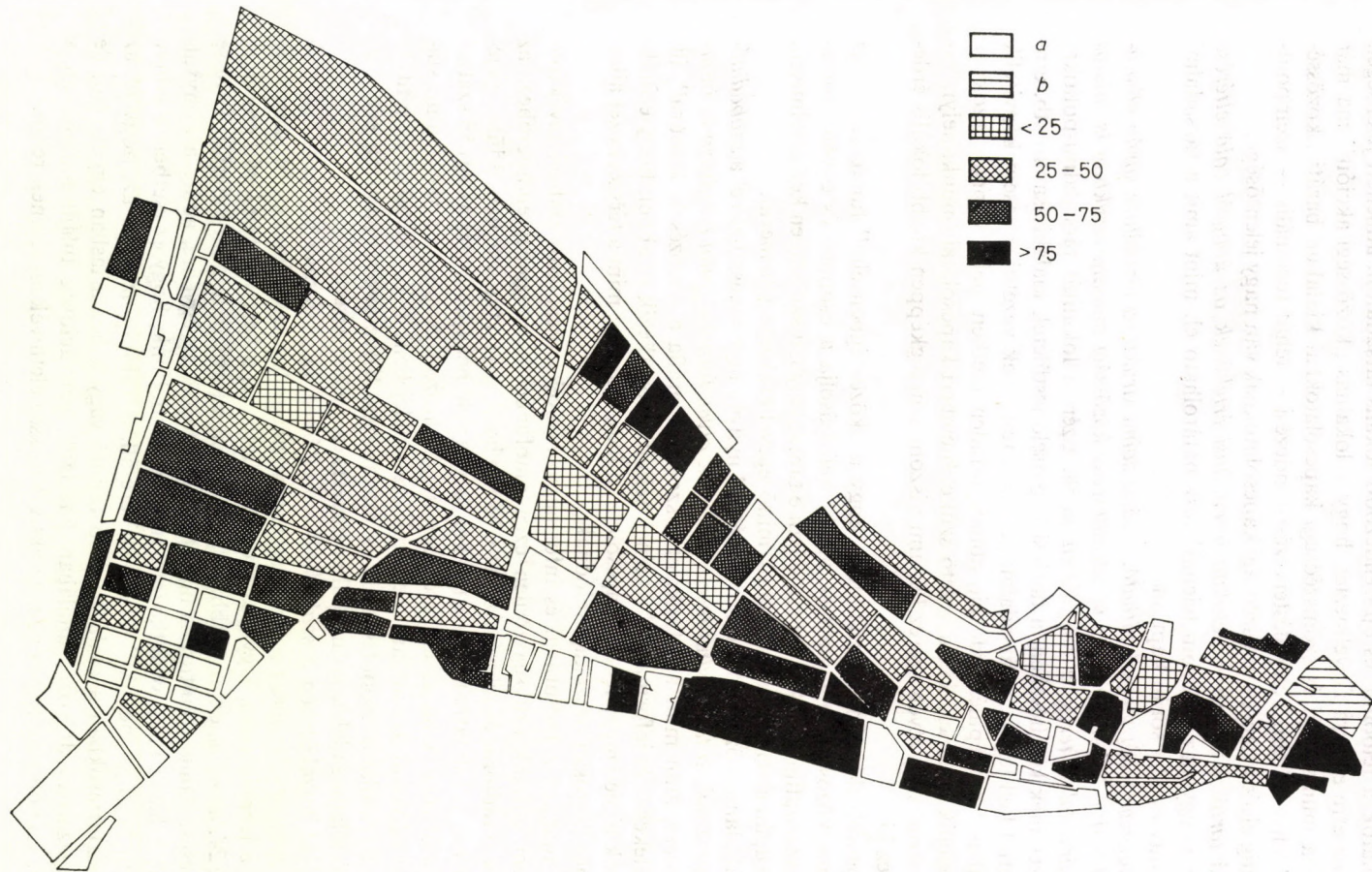
19. ábra. A társadalmi szervezetekben részt nem vevők százalékos aránya (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
 a = nincs adat; b = nincs részesedés

20. ábra. Három és több társadalmi szervezeti tagsággal rendelkezők százalékos aránya (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
a = nincs adat; *b* = nincs részese

21. ábra. A szomszédsági kapcsolatokat hetente tartók százalékos aránya (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
 a = nincs adat; b = nincs részesedés

22. ábra. A rokonsági kapcsolatokat hetente tartók százalékos aránya (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
 a = nincs adat; b = nincs részeseés

kapcsolatok a felbomló és újrarendeződő lokális társadalom átmeneti jelenségei. Mindenesetre ez arra figyelmeztet, hogy a lokalitás „közösségi akcióit” ma már inkább a munkahelyi és szomszédsági kapcsolatokkal kialakult baráti „közösségekre” lehet építeni. Településtervezési-rendezési — tehát regionális — szempontból pedig elsősorban a szomszédsági kapcsolatoknak van nagy jelentősége.

A háztartások baráti kapcsolata intenzitási értékének az átlagtól való eltérése alapján is ugyanaz a három településrész határolható el, mint amit a társadalmi struktúravizsgálat során kaptunk.

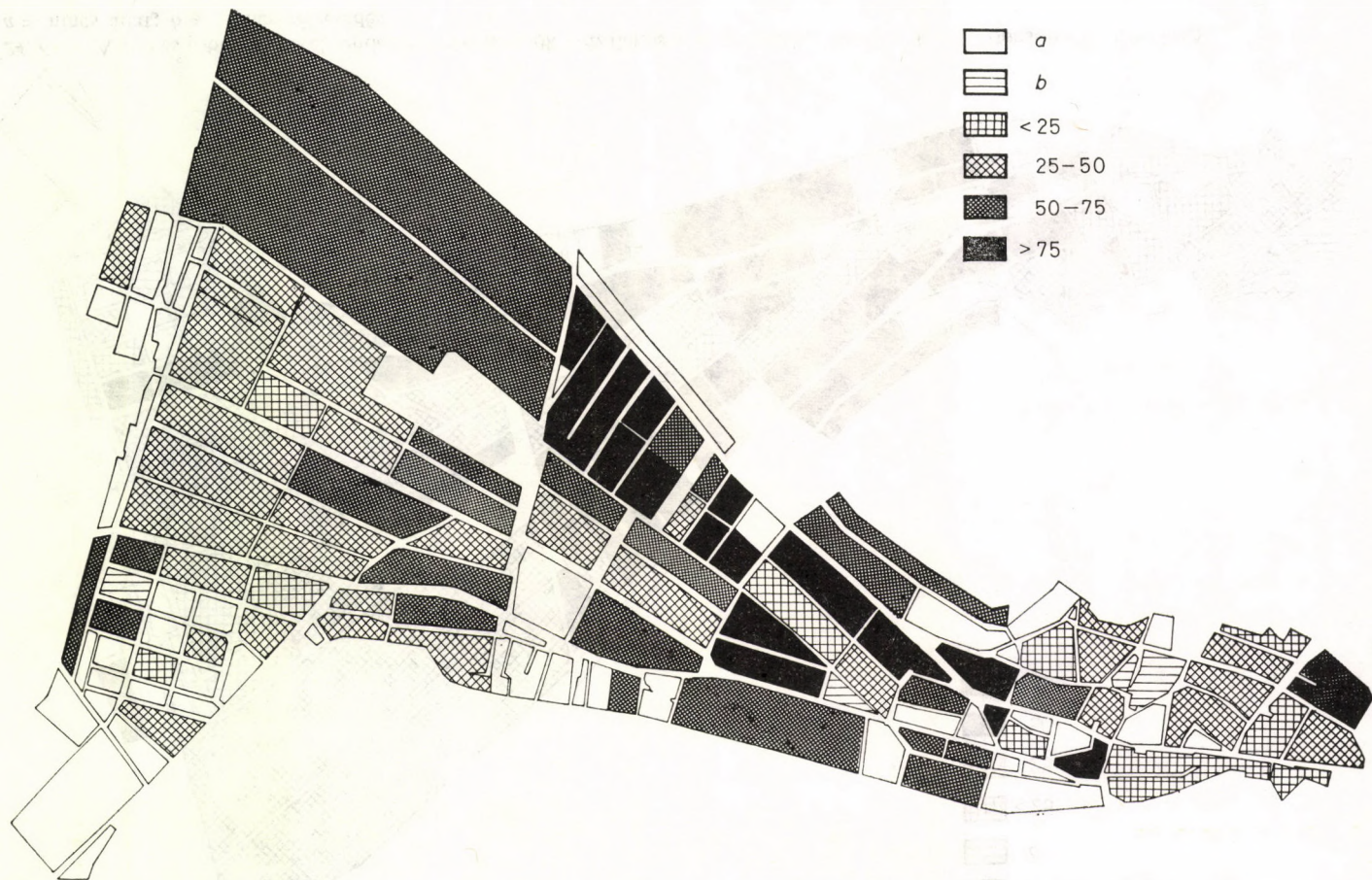
Összegezve tehát megállapítható, a társadalmi struktúra vizsgálata során elhatárolt Ókéscke, Újkéscke és az új településrész közösségi magatartásukban is sajátos mikrotársadalmi terek a településen belül. Ezért a lokalitás társadalmi-politikai szervezeteinek kiépítésében, a tanácsi képviselő testületek kialakításában stb. erre tekintettel kell lenni. A társadalmi-politikai testületek vezetői sohasem képviselik „általában” a település érdekeit, abban minden esetben helyt kapnak azok az információk is, amelyeket a vezető szűkebb emberi kapcsolatai (munkahelyi, baráti, rokonai stb.) révén szerez be, ami viszont szükségképpen kisebb lokális érdeket fejez ki.

A korábbiakban már említettem, hogy a „közösségben élni” funkciót, azt az általános közösségi magatartást, amely befolyásolja a csoport- és egyéni döntéseket, az alapfunkciókkal kapcsolatban e tanulmányban szűkebben kell értelmezni, s azt csupán az emberi kapcsolatok minőségével kívánom jellemezni.

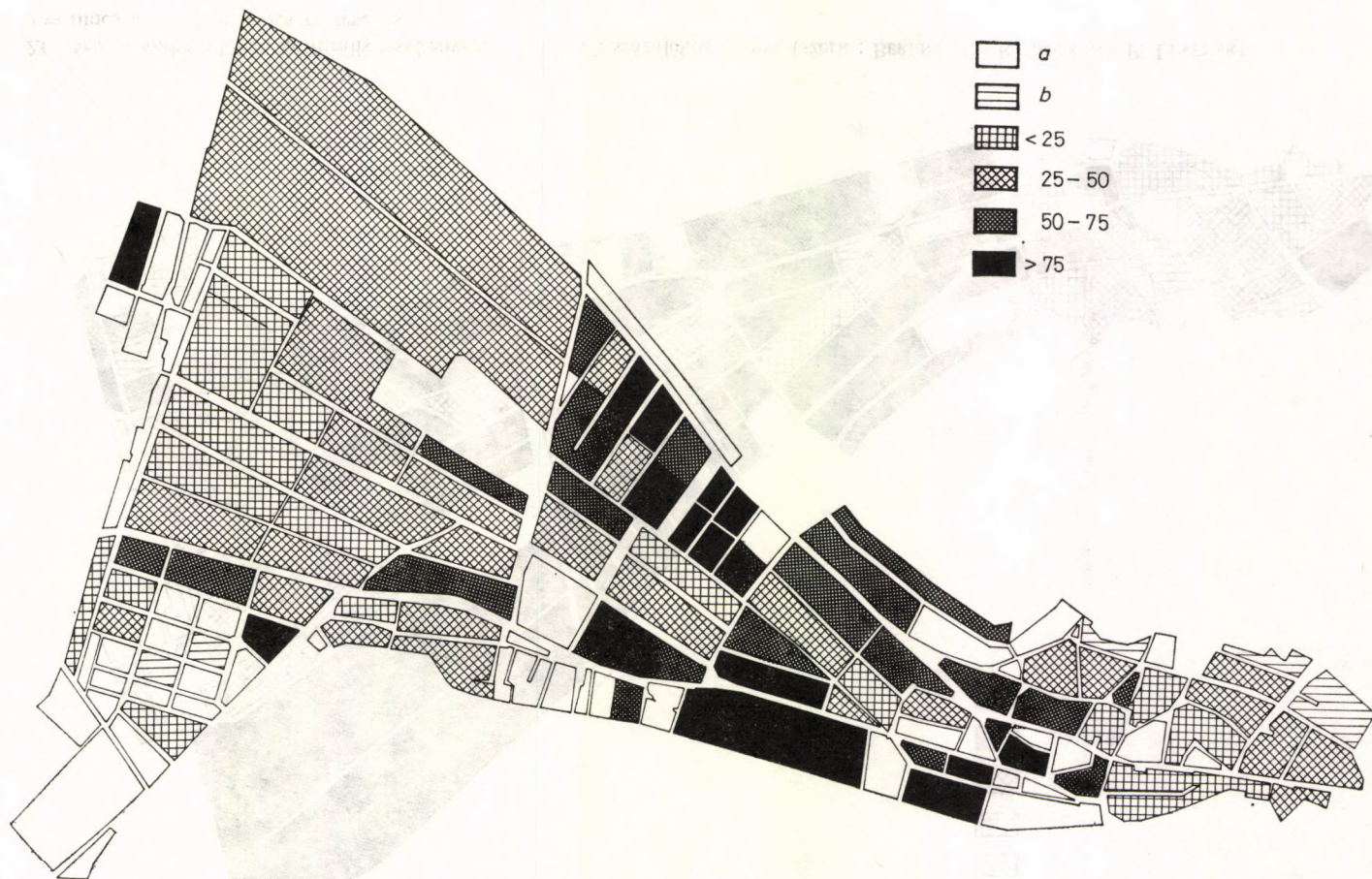
Az általános közösségi lét „tartalmától” nyilván nem választható el a *szabadidő-magatartásnak, a társadalmi tevékenységnek olyan formája, mint a kultúra és információcsere*, amit mint alapfunkciót a szociálgeográfia a „képzés és kultúra”, ill. a „közlekedés és információ” részének tekinti. Következik ez abból, hogy e funkciópárok térbeli megjelenése, kapcsolata, működése, azaz mint a térszerkezet alkotóelemei szorosan összekapcsolódnak.

Ugyanakkor a kultúrával és információcserevel kapcsolatos emberi tevékenység nem kötődik szükségszerűen ezen alapfunkciók intézményrendszeréhez; az olvasás, a rádiózás és televíziózás stb. házon belül, baráti társaságban, üdülés, pihenés közben is folytatható. Az e tevékenységbe való bekapcsolódás az egyén szabad akaratától függ, s ha az emberek egy meghatározott csoportja a társadalmi státusából adódóan hasonlóan viselkedik szabadidejében, akkor kialakul az e funkcióval kapcsolatos csoportspecifikus magatartás. Következésképpen az ezt jelző változó alkalmas lehet a társadalmi térszerkezet jellemzésére is.

Például Tiszakécskén a *szabadidőben kultúrával és „információcserevel” foglalkozók aránya (23. ábra)* a gazdaságilag-társadalmilag legdinamikusabb településrészen a legmagasabb. Ugyancsak ezt támasztja alá a *háztartásban lévő könyvállomány (24. ábra)* is, de ez utóbbi változó ebben a formában, mint kiderült, kevésbé szerencsés. Amíg a kulturális magatartás változója az egyénre, addig a könyvállomány a háztartásra vonatkozott. Itt arra gondoltunk, hogy ez esetben a könyv a házon belül „mindenki” rendelkezésére áll. A valóság azonban az, hogy pl. az agrárháztartásokban a családban élő tanuló vagy a háztartásban együtt élő, de más ágazatban dolgozó, általában fiatalabb generációtag tulajdonában van a könyv, s az olvasás éppen nem az aktív népesség élettevékenységének része.

23. ábra. A szabadidőben kulturális tevékenységet is végzők százalékos aránya (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
a = nincs adat; *b* = nincs részesedés

24. ábra. A 100 és több könyvvel rendelkező háztartások százalékos aránya (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)
 a = nincs adat; b = nincs részeseés

Ennek ellenére mindkét változó megerősíti a korábban elhatárolt társadalmi társzerkezeti egységeket, noha az a tényleges társadalmi magatartással csak feltételesen azonosítható.

Tehát a társadalmi struktúra és a közösségi magatartás területi különbségeinek felvázolása után nyílik igazán lehetőség a munkához, lakáshoz, ellátás-szolgáltatás stb. funkciókhoz fűződő kapcsolatok megértésére és megítélésére. A német szociálgeográfia a „közösségben élni” funkció tartalmát mintegy az alapfunkciókkal kialakult kapcsolatok „összességének” tekinti, s ezért tematikailag a funkciókatalógus végére helyezi. Az eddigi vizsgálatok arról győztek meg, hogy a „közösségben élni” situációt az alapfunkciókhoz fűződő viszonytal jellemezni nem elengedő. A közösségi létben ugyanis jelen vannak olyan történeti, etnikai, vallási stb. tradíciók, értékracionális motivációk (WEBER 1987), amelyek éppen az alapfunkciók működésének adnak sajátos jelleget, ami egy-egy alapfunkció elemzésekor nem biztos hogy felszínre kerül, holott a tervezésnek éppen a lokális sajátosságok feltárásával mondhatnánk többet az eddigieknél.

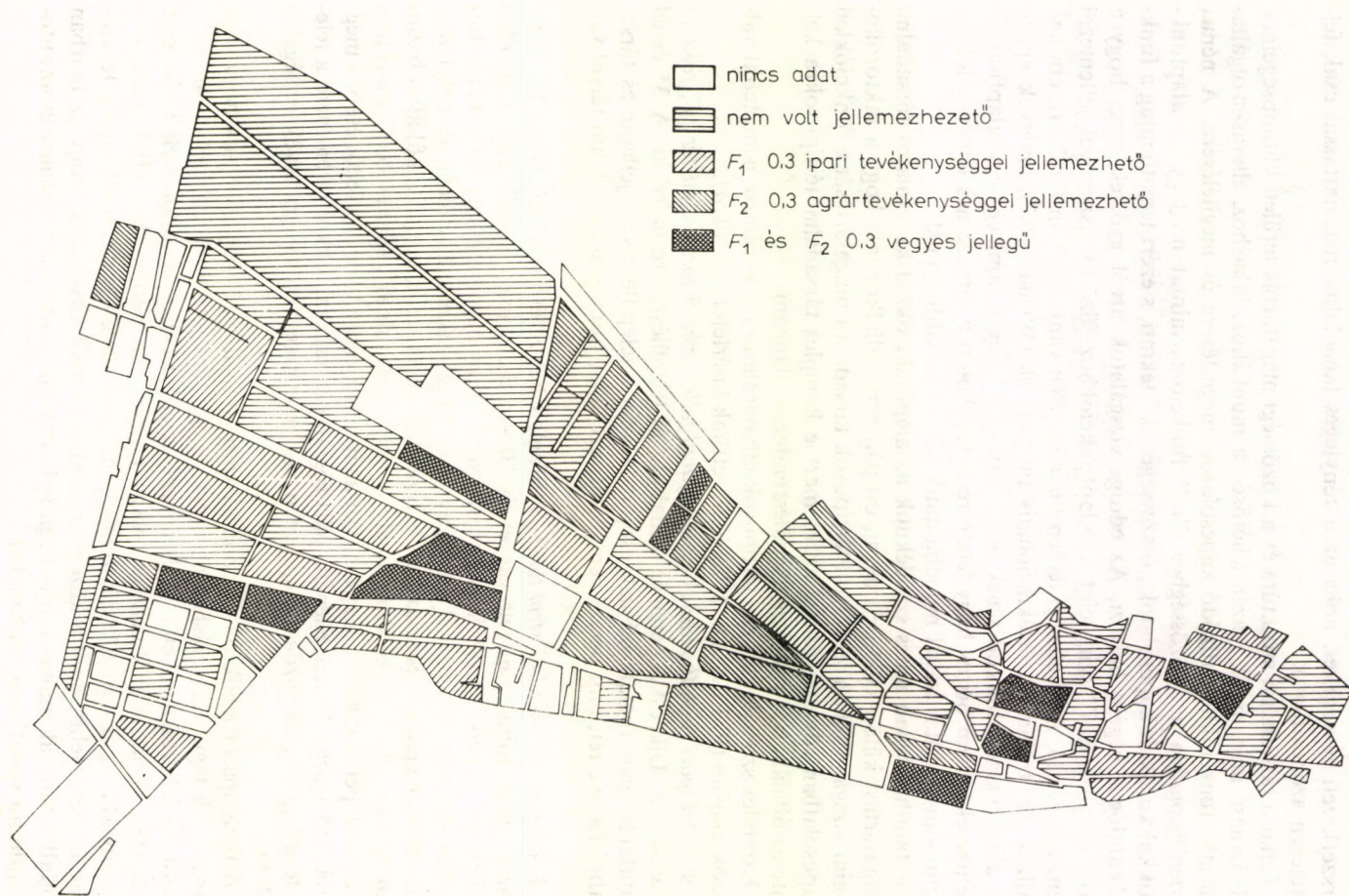
E tanulmányban nincs szándékunk az alapfunkciókkal kapcsolatos társadalmi magatartást külön-külön elemezni, csupán arra vállalkozunk, hogy a faktorökológiai vizsgálatokban lehatárolt tértípusok társadalmi magatartását e funkciókkal kapcsolatban röviden összegezzük, mert e komplex társadalmi tértípusokra kellene az általános és részletes településrendezést alapozni.

Komplex szociálökológiai tértípusok elhatárolására a korábban ismertetett változók alapján (P. LINTNER, München) tettünk kísérletet (25. ábra).

A fiatal ipari foglalkozásúak csoportjával jellemezhető társadalmi tér (F₁ faktor) Ókéske és Újkéske peremén kialakuló új településrészsre terjed ki. A 35 évnél fiatalabb, ipari foglalkozásúak csoportja adja e településrészek jellegzetes társadalmi karakterét, ami persze nem jelenti azt, hogy homogén társadalmi térről van szó.

E csoport *társadalmi struktúrában* elfoglalt helyzetére jellemző, hogy kb. 1/3-a tiszta agrár, több mint fele vegyes és 20%-a tiszta ipari foglalkozású családból került ki. *A szakképzettség* eléggé alacsony színvonalú; mintegy 40% betanított fizikai munkás, és közel ilyen arányt tesz ki a szakmunkás réteg. A helyi ipar jellegéből, méretéből és szervezeti helyzetéből következik, hogy kvalifikáltabb csoportja nem jelent olyan erőt, amely a helyi társadalom „vezetésében” meghatározó szerepet játszhatna. Ugyanakkor az ipar ma már a település fejlődésében meghatározó ágazat. Ennek ellenére ipari foglalkozással csak akkor teremthető a településátlagnál jobb gazdasági egzisztencia, ha az ipari kereső agrártevékenységet is folytat.

A fiatal ipari foglalkozásúak *családi státusára* jellemző, hogy 60%-uk négy vagy ennél több tagú háztartásban él, ezért az egy főre jutó jövedelem elmarad pl. a tiszta agrárháztartásokétól. A környező településekből beköltözöttek lehetősége a háztáji kiépítésére átmenetileg vagy teljesen (ha bérlakásban él) korlátozott. Ugyanakkor a szakmunkások számára az ipari jellegű melléktevékenység lehetősége is szerényebb, mint a középvárosokban. Ebből következik, hogy az iparban foglalkoztatottak magas aránya negatív korrelációt mutat a jövedelemre és az autótulajdonra vonatkozó változókkal.

25. ábra. Tiszakécske szociálökológiai térszerkezete (szerk.: BERÉNYI I.—R. BORSCH—P. LINTNER)

A társadalmi csoportra az *aktív közösségi magatartás* a jellemző; magas a három és ennél több társadalmi szervezeti tagsággal rendelkezők, a továbbtanulók, továbbképzésben részt vevők aránya. Különösen a munkavégzés során kialakult *baráti kapcsolatok intenzitása erős*, de Ókéske területén a szomszédsági kapcsolatok száma is magas.

Csupán a szakképzetlen fizikai állomány kisebb csoportjára jellemző a passzivitás, akik kissé a falusi társadalom perifériájára kerültek.

Ezzel szemben a fiatal ipari foglalkozásúak képzettebb, „vezető rétege” a lokalitás fontos dinamikus eleme. Viszont mintegy harmada „idegen”, mert az ipartelepítés időszakában került a településbe és a közösségi magatartás tekintetében még nem szerves része a helyi struktúrának.

Az F_1 faktorral meghatározott csoport társadalmi differenciáltsága mutatkozik meg a *munkával kapcsolatos magatartásban is*, noha arra alapvetően egyféle megelégedettség jellemző. Ennek alapja feltehetően az, hogy a csoport 70%-a első alkalommal dolgozik az iparban, és a háztájizással biztos gazdasági egzisztenciában él. Ez az egyszerű manuális tevékenység nagyon is megfelel az egyébként többségében szakképzetlen ipari munkavállalónak.

Ugyanakkor a helyi ipar színvonala sem igényel sokkal képzettebb munkaerőt. Mindez végül is a település fejlődésének fontos tényezője és a lokalitás konszolidálódásának az alapja. Hosszú távon viszont magában hordja azt a veszélyt, hogy a társadalmi struktúra megmerevedik, és konzerválódik a „kvázi szakismereteken” alapuló termelési kultúra. Ez a veszély már ma is jelen van a szakképzetlen fizikai állomány alacsony igényű „fogyasztói magatartásában”. Ez ugyan a fiatal ipari foglalkoztatottak csoportjának ma még kisebb hányadát jelenti, de a „lum-penesedés” továbbélésének, ill. szélesedésének jegei felismerhetők.

Élesen körvonalazható a szakképzett, ill. magasán kvalifikált ipari foglalkoztatottak mintát adó csoportja is, amely a lokalitás legdinamikusabb része. A fiatal ipari foglalkoztatottak csoportja és a *lakófunkció* összefüggésére jellemző:

– A 20–25 év közötti önálló keresők 1/3-a nem rendelkezik önálló lakással, szülőknél vagy bérleményben lakik.

– Összefüggés van a szakképzettségi szint és a lakáskörülmények között: a szakképzetlen fizikai állomány 55,6%-a, a betanított munkások 60,0%-a, a szakmunkások 79,1%-a, az ipari „vezető rétegnek” pedig 83%-a lakik teljes komfortú lakásban.

– Ugyancsak szoros összefüggés mutatható ki a lakásminőség és az ipari foglalkoztatottak iskolai végzettsége között. Ez azonban nem magyarázható a jövedelmi különbségekkel, ami ugyan létezik, de nem akkora, hogy azzal indokolható lenne a lakáskultúrában és környezetben meglévő különbség.

Az ellátással és szolgáltatással kapcsolatban két csoport különíthető el:

– a bérlakásban vagy OTP városias jellegű lakásban élők csoportjának fogyasztása magasabb és városias életformát követ,

– míg a családi házban élő, háztájizással foglalkozó ipari keresők magatartása közelebb áll a mérsékelt fogyasztó falusias életvitelhez.

– *A képzéssel és közművelődéssel* kapcsolatban is elkülöníthető a fentiek megfelelő kétféle magatartás:

— A fiatal szakképzett, ill. vezető csoport aktív szerepet játszik a képzésben és önképzésben, közművelődésben.

— Ugyanakkor az ipari keresők szakképzetlenebb csoportja érdektelenséget mutat e funkcióval kapcsolatban. Szabadidejét a háztájiban tölti, hiszen magasabb kiegészítő jövedelemhez jut, mint az esetleges továbbtanulás vagy szakképzés révén. Emellett magasabb kvalifikáltság esetén szűkülne a munkavállalás lehetőségei is! Következésképpen a szak- és továbbképzésben csak az vesz részt, akinek betöltött munkahelye teszi szükségessé a magasabb szakképzettséget. *A közlekedéssel* kapcsolatos „magatartás” elsősorban a jövedelem függvényében alakul. Az utazási költségek emelkedésével mérséklődött az ingázási kedv is és az azzal járó kényelmetlen életvitelt valóban csak a legszükségesebb esetben vállalják.

Mivel a lakásszerzés feltételei a városokban szűkültek — csökkenő állami bérlakás építés, magasabb árak stb. —, ezért a fiatal ipari keresők a helyi lakáskörülmenyek megteremtésére kényszerülnek. Ebből adódik, hogy a csoportban az autótulajdonosok száma alacsony. *A szabadidő felhasználására* jellemző, hogy a fiatal ipari keresők betanított és szakmunkás csoportja a háztájizással jelentős pluszmunkát végez. Ez azonban — bármilyen anakronisztikus is — nem társadalmi felemelkedésével, hanem csak anyagi gyarapodásával jár.

Az agrárfoglalkozásúak csoportjával (F₂) jellemezhető településrészként határoltuk el az egykori Újkécskét, ahol a megkérdezettek 43%-a volt sorolható az alábbiakkal meghatározott magatartás-csoporthoz.

Az agrárfoglalkozásúak társadalmi helyzetét elsősorban a *végzett munka jellege* határozza meg. A réteg 16,6%-a dolgozik a növénytermesztésben, aminek fő irányát a szőlő- és gyümölcsstermelés, valamint a zöldségtermesztés jelenti. Az ezzel összefonódó háztáji végül is olyan jövedelmet biztosít, ami magasabb a környező falvak átlagánál. Ebből adódik, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek melléküzemága sem jelent olyan vonzerőt, mint ez általában ismert, s az agrárfoglalkoztatottaknak mindössze 8,4%-a dolgozik ebben az üzemágban.

A szakképzettség alacsony színvonalú, mert a népesség előregedett és a 40–55 év közötti középgeneráció adja a foglalkoztatottak több mint 70%-át. E csoportból alig emelkedett ki vezető „réteg”, inkább a föld nélküliek csoportjából verbuválódott, mert annak idején fontosabb volt a politikai megbízhatóság a vezetők kiválasztásában, mint a szakmai hozzáértés. Ezért az aktív középgenerációnak általában, és itt is, fiatalabb, szakmailag jól képzett vezető „rétege” van. Ugyanakkor ez a fiatal agrárértelmiségi csoport már viszonylag távol áll a falusi közösségi életmódtól, amelyben a vezetők csoportja él. A fiatalabb generáció felvett valamiféle „irányító-funkcionáriusi” magatartást, s egy csoportjuk inkább a politikai-közigazgatási funkcionáriusok életvitelét követi, mint a mezőgazdasági-falusi életformát.

Ebből adódik a közösségi magatartásban mutatkozó jelentős különbség; amíg a többség számára a tradicionális rokon és szomszédági kapcsolatok jelentik a fő emberi kapcsolatot, addig az agrárvezető-csoport inkább a helyi és a vezetői funkcióból adódó kapcsolatok révén szerveződő barátságokat ápolja. Ez utóbbi aktív tagja a különböző társadalmi szervezeteknek, míg az idősebb generáció — óvatosságból, csalódottságból és „hózzá nem értésből” — távol tartja magát.

Az agrárfoglalkoztatottak *munkával* kapcsolatos magatartása az 1960-as évek elejéhez viszonyítva pozitív irányba változott. A háztáji tevékenység beépítése a nagyüzemi gazdaságba stabilizálta a csoportot.

A mezőgazdaságban dolgozók 70%-ának van háztáji gazdasága: a *növénytermelők* negyede a piacra termelő zöldség- és szőlőtermelésben, negyede pedig az állattenyésztésben érdekelt. Az agrárháztartások harmada csupán önellátásra termel, főleg a nyugdíjasok és a magasan kvalifikált agrárértelmiség. Az *állattenyésztésben* érdekelt foglalkoztatottak harmadának nincs háztáji gazdasága, 25%-a csak önellátásra termel és csupán 41%-a dolgozik piacra, aminek fő iránya a sertéstartás.

A piacra termelő háztáji gazdálkodás a 45–55 éves korcsoportban a legáltalánosabb, de „vállalkozói jellegű” háztáji tevékenységben csak a fiatalabb korosztály kisebb csoportja van jelen.

Az aktív, háztájival is foglalkozó agrárnépesség – az összes agrárkereső 1/3-a – a szabadidő szinte teljes felhasználásával éri el a településátlagnál magasabb jövedelmet, ami azután megjelenik a lakásminőségben és felszereltségben, a gyerekek ellátásában stb. Ugyanakkor az agrárnyugdíjasok rétege nagyon szerény körülmények között él. E vizsgálattal is igazolódott, hogy téves az az eléggé általános nézet, hogy a falusi aktív agrárnépesség „könnyebben él”, mint a városi ipari-alkalmazotti réteg. A viszonylag jó falusi életkörülményeket átlagosan napi 4 órával több munkával, s az éves szabadság teljes feláldozásával lehet elérni.

Ebből következik, hogy a fiatal generáció már csak időlegesen, az elemi egzisztencia megteremtéséig (lakás) vállalja ezt az életformát. Társadalmi szempontból eléggé labilnak érzem a gazdasági vezetésnek a háztájizáshoz fűzött hosszú távú optimista reményeit.

Az agrárfoglalkozású csoport életmódjához kapcsolódó *lakófunkció* nem jelenik meg „tisztán” formában, hiszen a lakó- és munkahely összefonódik, különösen a háztájizók esetében. A mezőgazdasági nagyüzem megalakulásával nem vált el olyan élesen a lakó- és munkahely funkció, mint ez az ipar esetében természetes. E kettős funkciónak ma is a családi házas forma felel meg a legjobban.

A jövedelemmel kapcsolatos megjegyzésemet támasztja alá, hogy az agrárfoglalkoztatottak mindössze 47,5%-a él teljes komfortos lakásban, míg más foglalkozási csoport esetében ez az arány több mint 70%.

A csoport igénye *az ellátással és szolgáltatással* kapcsolatban alapvetően más, mint az ipari-alkalmazotti csoporté. Amíg az utóbbi jövedelmének több mint 40%-át közvetlen fogyasztásra költi, addig az agrárkeresők vásárlási szokásaiban a tartós fogyasztási cikkek jelentik a fő irányt.

Az agrárkeresők *képzéssel és művelődéssel* kapcsolatos magatartására bizonyos kettősség jellemző; egyrészt ez a generáció önmagával szemben szükségképpen igénytelen, mert kimaradt a kulturális felemelkedési hullámból, ugyanakkor gyermekeivel szemben igényesebb, mint a fizikai ipari munkáscsoport. Az agrárkeresők nagy anyagi áldozatot vállalva, a szabadidő feláldozásával támogatják a gyerekek továbbtanulását.

Az agrárnépesség *közlekedési* szokásaira jellemző, hogy a térbeli aktivitás megnőtt. Ennek alapja, hogy az autóval rendelkező háztartások száma magas. Igaz,

hogy ez részben gazdasági célokat szolgál, de megnőtt az autó szabadidő célú felhasználása is.

A szabadidő pihenésre, üdülésre való felhasználása korlátozott és a korosztálytól függően erősen különböző.

Az üdülőterület kialakulása a településben, a városi lakosság megjelenése és a szabadidő-eltöltés másféle szokásainak megismerése elsősorban a fiatalabb agrár-foglalkoztatottak szabadidő-eltöltési szokásait változtatta meg. Egyrészt több időt használnak fel pihenésre, másrészt kísérletet tesznek a turizmus gazdasági előnyeinek kihasználására.

5. Az alkalmazott szociálgeográfia gyakorlati jelentősége

Azzal, hogy vázoltuk a szociálgeográfiai kutatás főbb nemzetközi irányait, és néhány esettanulmány alapján bemutattuk a hazai alkalmazás tartalmi és módszertani lehetőségeit, talán sikerült rávilágítani az alkalmazott szociálgeográfia másságára és gyakorlati jelentőségére. Az alkalmazott irányzat lényegét az alapfunkciókkal összefüggő társadalmi érdekkülönbségek feltárásában, azok feloldási lehetőségeinek keresésében és a meghozott intézkedések konzekvenciáinak felmérésében látom. Ez azt jelenti, hogy a konfliktuskezelés módját a társadalmi-politikai berendezkedés függvényében a központi vagy lokális intézmények határozzák meg, figyelembe véve azonban a szociálgeográfiai szempontú vizsgálatok eredményét is.

A racionálisan szervezett társadalom abban érdekelt, hogy a gyakorlat és a tudomány egymástól „független” valóságelemzést végezzen, mert a gyakorlat hatalmi központjai (országos, regionális, lokális) cselekvését főként célracionális, a tudományét pedig értékracionális alapelvek mozgatják. A társadalmi cselekvés pedig akkor igazán értékteremtő, ha abban a cél- és értékracionalizmus, sőt az emocionális és tradicionális elemek is jelen vannak.

A szociálgeográfiai szempontú kutatás segítségünkre van a *regionális tudat* jellegének és csoportspecifikus sajátosságainak meghatározásában, amelyek hosszú távon befolyásolják a terület- és településfejlesztést. Tévesnek bizonyultak azok a nézetek, amelyek a regionális tudat feloldódását, elmosódását feltételezték az általános társadalomfejlődési folyamatban, például az urbanizáció konzekvenciájaként. Úgy tűnik, hogy az általános, homogenizáló társadalmi folyamatok elindítanak egy ellentétes társadalmi cselekvést, amely a lokális identitás megőrzésére irányul, aminek hatására egyre határozottabban jelenik meg a regionális tudat, amelyben elsősorban emocionális és tradicionális elemek vannak, és amelyet erős értékracionalizmus jellemez. A regionális tudat társadalmi hátterében gyakran etnikai, nemzetiségi, nyelvi vagy vallási különbözőségek állnak, amelyek sokoldalú ismerete szükséges ahhoz, hogy megfelelő társadalmi-politikai konszenzus alakuljon ki a térség társadalmi cselekvésében. A regionális tudat felerősödése mindig összefüggésben van az önkormányzatok „függetlenség” törekvésével is.

Ezek a konfliktusok különböző területi szinten jelentkezhetnek, amelyek azután például a települések funkcionális tértagozódását is befolyásolhatják. A szociálgeográfia módszerével lehatárolhatjuk azokat a társadalmi-funkcionális tértípusokat, amelyek a társadalmi fejlődés során kialakultak, s amelyekben „felerősödtek a lokális és regionális érdekek és sajátosságok” (NEMES NAGY J. 1987). E területi

típusok alapot adhatnak a településrendezési, igazgatási, irányítási stb. alapegységek pontosabb kijelöléséhez.

Az ezzel összefüggő kérdések objektív tisztázása elsősorban az önkormányzatok érdeke, hiszen legitimitásukat nem csupán az adja meg, hogy választották őket, hanem sokkal inkább az, hogy képesek-e a lokális érdekeket felismerni, kifejezni és képviselni, a lokális társadalmi elvárásnak megfelelni. Ennek eléréséhez az eddigieknél megalapozottabb ismeretre lesz szükség, olyanra, amely nem csupán a helyi információk pontos tárát jelenti, hanem rendelkezik a lokális és regionális érdekek átlátásának és összehangolásának képességével. Az alkalmazott szociálgeográfia pedig éppen a lehetséges konfliktusokat, ill. az azokat kiváltó okokat elemzi.

Az aktív csoportok társadalmi cselekvését motiváló elemek (cél- és értékracionalizmus, emóciók, tradíciók stb.) ismeretében van lehetőségünk arra, hogy a településekben, mindenekelőtt a városokban, ill. a városrégiókban olyan funkcionális területegységeket hozunk létre, amelyek megfelelnek az ott élő csoportok érdekeinek, s lehetőség van a társadalmi önszerveződésre. Mivel a szociálgeográfia a társadalom térbeliségét az ún. alapfunkciók működése, ill. ezek csoportspecifikus sajátossága alapján jellemzi, ezért az elemzés a tér objektív földrajzi valóságára irányul, aminek a természeti környezet is része.

A természeti környezet átalakításának módja éppen úgy magán viseli a társadalom sajátosságait, mint az épített környezet. A földrajzi környezet állapota erősen adekvát az ott élő társadalom életformájával, ezért a környezet átalakításának módja és minősége a gazdasági-társadalmi (technikai) fejlettség függvénye, sőt csoportspecifikus vonásai is lehetnek (pl. üdülőterület beépítése). A környezetvédelem, a környezetgazdálkodás tehát a társadalom anyagi és tudati állapotát is tükrözi. Jelenlegi nehézségeinket abban látom, hogy a korábbi individuális, „önvédelmi” jellegű környezethasználati értékrend felbomlott, de nem lépett helyébe racionálisan szervezett környezetvédelmi intézményrendszer, amelynek működése a regionális és lokális érdekeken alapul. A szociálgeográfia társadalmi létformák alapján lehatárolt életterei, valójában sajátos környezeti rendszerek, amelyekben a térhasználatból eredő konfliktusok pontosan meghatározhatóak.

E tanulmányt arra szántam, hogy érzékeltessem a szociálgeográfia újszerűségét, hasznosságát és létjogosultságát a klasszikus gazdaságföldrajz mellett. A társadalom térbeli valóságának megismeréséhez nyilván nem ez az egyetlen út vezet, de e könyv szerzőjét örömmel töltötte el, hogy az egyik lehetséges utat az Olvasóval megismertethette.

Szociálgeográfiai alapfogalmak

Aktivitási tér (*Aktivitätsraum, Aktionsraum*): az a tér, amelyen belül a szociálgeográfiai csoportok az alapfunkcióikat „működtetik”, tehát határa meg-egyeznek a tevékenységek hatótávolságával. Az ~ határa a szociálgeográfiai csoportok magatartás-változásától függ. A különböző társadalmi csoportoknak eltérő ~-e lehet.

Aktivitási térkutatás (*Aktionsraumforschung*): a különböző szociálgeográfiai csoportok tevékenységi terének, valamint e tevékenységi terek kialakulásának és átalakulásának földrajzi és társadalomtudományi vizsgálata. A tervezéssel kapcsolatos kérdések megválaszolására is törekszik.

Aktív csoport (*aktionsräumliche Gruppe*): azoknak a személyeknek az összessége, akiknek relatíve azonos térbeli magatartásuk van, azaz aktivitási terük a másik csoportétól szignifikánsan elüt. Az ~ kialakulása szempontjából különösen meghatározóak az alábbi tényezők: jövedelem, rendelkezésre álló idő, térbeli magatartásmód és a térbeli távolság.

Aktivitási hatótávolság (*Aktionsreichweite*): a kiindulópont és a cél közötti különbség a térbeli mozgás során, amelyet a szociálgeográfiai csoport tagjai a meghatározott alapfunkciókkal kapcsolatos mozgásban megtesznek. A különböző ~ a mindenkori speciális térszerkezettől, a szóban forgó csoportoktól és az alapfunkcióktól függ. Pl. egy lakóterületen az ingázásnak, bevásárlási és ellátási kapcsolatoknak, szomszédsági kapcsolatoknak nagyon különböző ~-ai lehetnek.

Alapfunkció (*Grundfunktion, Daseinsgrundfunktion*): az emberi lét alapvető megnyilvánulási formái, tevékenységei, amelyek valamennyi társadalmi réteggel immanensek, statisztikailag megfoghatóak, térben és időben mérhetőek és térben kifejeződnek. Az ~-eknek meghatározott területigényük van és társadalmi csoportspecifikusak, valamint területileg is differenciált szerkezetet és mozgásstruktúrát képeznek. Az alapfunkciók a szociálgeográfiában, de a földrajzi didaktikában is, valamint a területi kutatásban rendező elvet jelentenek a funkcionális részdiszciplínák tartalmi tagozódásához. Az ~-k összessége a társadalmi fejlődés során változik, és más a Föld kultúrkörei szerint is. A mi földrajzi térségünkben az alábbi ~-k érvényesek: közösségekben élni, lakni, munka, ellátás, képzés, szabadidő-magatartás. A közlekedés és kommunikáció mint funkció, az ~-k működésének szükséges feltétele.

Bűnözés földrajza (*Kriminalgeographie*): a szociálgeográfia ágazata, amely a tér, a társadalmi csoportok és a bűnesetek összefüggéseivel foglalkozik. Különösen

a lakás- és munkakörülmények, valamint a bűnesetek területi kapcsolatát elemzik e terület művelői.

Élettér (*Lebensraum*): politikai-földrajzi és különösen geopolitikai értelemben az a terület, amely egy nép használatára, államalapítására rendelkezésre áll. A német és japán imperializmus erre az elvre építette fel expanziós politikáját. A fogalom ma kevésbé használatos, de felbukkan a biológiai, mint bizonyos élőlények élettere, vagy a szociálgeográfiában, mint az egyes társadalmi csoportok élettere, de nem politikai földrajzi értelemben, hanem a szükségleteik kielégítése érdekében történő igénybevétel értelmében.

Életforma-csoport (*Lebensformgruppe*): társadalmi csoport, amelynek tagjai a közös foglalkozás, társadalmi helyzet, élet- és tevékenységi tér alapján képeznek egységet egy adott tájon (területen) belül: pl. közép-európai értelemben a parasztok vagy kolhozparasztok, mezőgazdasági munkások, bányászok, bérlők stb. Az ~ a munkavégzéssel kapcsolatos térbeli magatartása alapján megfelel a *szociálgeográfiai csoportnak*.

Funkcionális társadalom (*Funktionsgesellschaft*): átmenet az iparosítás utáni társadalomba, amikor egyik gazdasági ágazatnak sincs vezető szerepe, ezért a társadalmi csoportok mozgásának egyenlő esélye van.

Funkcionális tér (*Funktionsraum, Funktional-Raum*): az alapfunkciókból levezetett területi egység. A ~-nek hivatalosan kijelölt határa is lehet, pl. üdülőterület, ezért az „Aktionsraum” nem biztos, hogy fedi a ~-et, lehet nagyobb is és kisebb is.

Funkcióterület (*Funktionsfeld*): az egyes funkciók által ténylegesen igénybe vett terület, amelyen a funkcióhoz kapcsolódó infrastruktúrát, ill. intézményhálózatot stb. kiépítették.

Funkcionális telephely rendszer (*Funktionsstandortsystem*): az egyes funkciók telephely-rendszere, amely a funkció működése során a térben kiépül. Ennek szinonimája a *Muster (verortete Muster)*.

Funkciók kapacitása hatótávolságával kialakult rendszer (*Kapazitäten-Reichweiten-System*): szociálgeográfiai tér, amely az egyes alapfunkciók telephelyrendszere által elfoglalt területet jelöli, amely ennek megfelelően az illető funkció térbeli „hatótávolságát” is kijelöli.

Gazdaságföldrajz (*Wirtschaftsgeographie*): az emberföldrajz ágazata, amely azokat a térbeli összefüggéseket és kapcsolatokat ragadja meg és magyarázza, amelyek az ember, ill. a társadalom gazdasági tevékenységéből adódnak. Foglalkozik a gazdaság és tér viszonyával, ezért a gazdasági és földrajzi kutatás szintézisére törekszik. Ez esetben messzemenően figyelembe veszi a természeti tényezők szerepét a gazdasági tevékenységben. Központi vizsgálati problémája a gazdasági tér (*Wirtschaftsraum*). A ~-nak jól elkülönülő ágazatai alakultak ki, mint pl. az agrár-földrajz, ipar-földrajz és tercier szektor (kereskedelem, közlekedés, idegenforgalom stb.) földrajza.

Gazdaság- és társadalomföldrajz (*Wirtschafts- und Sozialgeographie*): e fogalmat elsősorban a szociálgeográfiai koncepcióra épített gazdaságföldrajzra alkalmazzák.

Humánökológia (*Humanökologie*): a társadalom-gazdaság, valamint a geo- és biotudományok közötti interdiszciplináris terület, amelynek problématerülete

az ember élettere, ill. ennek a térnek a társadalmi, gazdasági tevékenységgel történő hasznosítása, igénybevétele. Emellett vizsgálja ennek együttes biológiai, társadalmi és pszichológiai hatását az emberre. A ~ nagyrészt azonos a „*physische Anthropogeographie*”-vel.

Idegenforgalom földrajza (*Fremdenverkehrsgeographie*): az emberföldrajz részterülete, amely az idegenforgalom területi hatásaival foglalkozik. Az ~ feladata azon térségek szerkezetének és átalakulási folyamatainak tanulmányozása, amelyek az idegenforgalom különböző formáinak és az idegenforgalom társadalmi-csoportspecifikus hatásainak befolyása alatt állnak, amely kifejezésre jut a területi különbségekben is. A vizsgálat alapját a hivatalos idegenforgalmi statisztikai adatok adják. A szociálgeográfia az ~-t a szabadidő-magatartás földrajza (*Geographie des Freizeitverhaltens*) egyik részterületének tartja.

Imázs (*Image*): egy személlyel, dologgal, térrel stb. kapcsolatban kialakult (ezekhez kapcsolódó) elképzelés, amely az objektumról alkotott ítélet és előítélet összessége. Az ~ nem esik egybe szükségszerűen a ténnyel. A szociálgeográfiában különös jelentősége lehet a térről, városról alkotott ~-nak, amely a szociálgeográfiai csoportok területileg eltérő magatartását eredményezheti (pl. egy idegenforgalmi település ~-a).

Indikátor (*Indikator*): a fogalom először a bioökológiában, biogeográfiában, majd a környezetkutatásban játszott nagy szerepet. A szociálgeográfiában ~-on a tájban látható vagy az empirikus társadalomkutatással meghatározott jellemzőket vagy adatokat értjük, amelyek segítségével indirekt úton lehet a közvetlenül nem látható térszerkezetet vagy térbeli folyamatokat megragadni és analizálni. Pl. a mezőgazdasági terület erdősítése a mezőgazdaság extenzív folyamatát jelzi (mivel az erdő a mezőgazdasági tevékenység része!).

Innováció (*Innovation*): mint megújulás a technika területén ismert. Földrajzi értelemben mindenképp bizonyos térségek átalakulása, megújulása esetén használatos, amely rendszerint egy vagy több központból terjed ki, pl. új növényfélé a mezőgazdaságban. A szociálgeográfiában e fogalmon az új térbeli magatartásmód megjelenését értjük. Amikor a centrumból kisugárzó megújulási folyamat során az érintett terület szociálgeográfiai csoportjai az újat saját értékelésüknek megfelelően alkalmazzák, akkor gyakran a jelenség *diffúziójáról* beszélünk.

Integráció (*Integration*): elsősorban a bioökológiában és a geoökológiában használatos a rendszerösszefüggések elemzésében. A szociálgeográfiában mint folyamat használatos, amely az egyesnek az egészbe való beépülését jelzi. Ezért elsősorban a nemzetiségi vagy egyéb társadalmi „kisebbség”-nek a befogadó népbe vagy államtársadalomba való beilleszkedési folyamata fogalmaként használják; pl. a vendégmunkások beilleszkedése. A gazdaságföldrajzban pl. az üzemeken kívüli együttműködési formákat jelöli stb.

Iparföldrajz (*Industriegeographie*): a gazdaságföldrajz ágazata, amely az ipar telephely-adottságaival, szervezeti formáival és termelési folyamataival, ill. mindennek az ipar térbeli szerkezetére gyakorolt hatásaival foglalkozik. Emellett elemzi a vállalkozói döntések térbeli hatásait és az iparban dolgozók térbeli magatartását is.

Közlekedés (*Verkehr*): 1. A szociológiában a személyek és csoportok közötti társadalmi kapcsolatok valamennyi formájának jelölésére használják. 2. A föld-

rajzban a személyeknek (Personen V.), javaknak (Güter V.) és híreknek, információknak (Nachrichten V.) célszerű térbeli mozgását jelenti. A telephelyen (pl. ipar, háztartás stb.) belüli mozgás nem minősül ~-nek. ~-en szabály szerint azt a mozgást értik, amelyet valamilyen közlekedési eszközzel végeznek el. Az NV (Hírközlés) különleges helyet foglal el, és az utóbbi időben ezen „ágazon” belül elkülönítik az Individual NV-t és a tömegtájékoztatót (Massen NV). A közlekedést általában távolság (Nah- és Fernverkehr) és funkció (Pendel-, Urlaub-, Naherholungs V. stb.) alapján is tagolják.

Közlekedésföldrajz (*Verkehrsgeographie*): az emberföldrajz részterülete, de gyakran a gazdaságföldrajzba tagolják, amely a közlekedéssel, mint térbeli jelenséggel foglalkozik. Korábban a kutatás középpontjában a közlekedési eszközök és közlekedési vonalak, valamint a természeti (különösen a geomorfológiai) adottságok összefüggésének kutatása állt, de emellett a közlekedés technikai fejlődését és a közlekedésnek a kultúrtáj átalakítására gyakorolt hatásait is vizsgálta. Ma a kutatások középpontjában a funkcionális közlekedésföldrajz áll, amely a közlekedésnek a társadalomban és gazdaságban betöltött jelentőségét vizsgálja. Szociálgeográfiai értelemben az alapfunkciókkal kapcsolatos tevékenységgel összefüggő társadalmi csoportspecifikus aktivitása áll.

Közlekedésfenntartó (*Verkehrsträger*): 1. Egyrészt azok a vállalatok vagy vállalkozók, amelyek vagy akik a közlekedési eszközöket üzemben tartják pl. a nagyvárosokban, ahol esetleg maga a város rendelkezik a tömegközlekedési eszközökkel (villamos, autóbusz stb.). 2. Másrészt a közlekedési eszköz (Verkehrsmittel) szinonimájaként is használják.

Közlekedés-infrastruktúra (*Verkehrswesen*): egy adott térben a közlekedési telephelyek, eszközök, utak és a közlekedéssel kapcsolatos gazdasági és technikai szervezetek összességét jelölő fogalom.

Kultúrföldrajz (*Kulturgeographie*): a földrajz egyik tradicionális területe a természetföldrajz mellett. Általánosan elterjedt, hogy az emberföldrajz, a gazdaság- és társadalomföldrajz, valamint a kultúr- és társadalomföldrajz szinonimájaként használják. Az angol nyelvterületen általában „Humangeographie” a szinonimája. A ~ újabb irányzata, hogy a társadalmat, technikát, gazdaságot és politikát a térben összefüggésében mutatja be, és az általános rendszerkapcsolatokat törvényszerűségek formájában fogalmazza meg, és keresi annak általános területi érvényességét. Kutatási tárgya ezért a kultúrtáj.

Kultúrtáj (*Kulturlandschaft*): az antropogén földrajzi tényezők legmagasabb integrációs foka. Szociálgeográfiai értelemben a ~ az eredeti természeti tájnak a társadalom, ill. a társadalmi csoportok által létrehozott alapfunkciói kiépítésével jön létre. Az alapfunkciók térbeli kiterjedését nemcsak a természet befolyásolja, hanem azok is hatással vannak a természeti környezetre. A ~ területi megjelenésében különösen szembetűnőek az emberi településállomány, valamint a gazdasági tevékenység különböző formái (mezőgazdasági hasznosítás, nyersanyag-kitermelés, üzemi telephelyek, közlekedés stb.). A ~ ennek következtében állandóan változik, különösen a technikailag fejlett országokban. A ~ fogalmát általában az ember által átalakított földfelszín egészére, de egyes résztájaira is alkalmazzák, pl. alpesi kultúrtáj, mediterrán kultúrtáj stb. Ebben az értelmében pl. a Dunántúl vagy az Alföld is egy-egy ~-nak tekinthető.

Kultúrtáj földrajza (*Kulturlandschaftsgeographie*): ma már kevésbé használatos fogalom a kultúrföldrajznak arra az irányzatára, amely a táj, az ember földrajzi tényezőinek időbeli változásával foglalkozik, és amelyben a szociálgeográfiai aspektus erősen háttérbe szorul. Valójában a kultúrföldrajz klasszikus ágazata, amely a tényezőket erősen a fizikai földrajzi tényezőkkel összefüggésben elemzi, s csak érintőlegesen veszi figyelembe a társadalmi csoportok hatásait. E földrajzi ágazat általánosabb megjelölése a *Kulturlandschaftskunde*.

Kultúrtáj átalakulás (*Kulturlandschaftswandel*): a kultúrtáj átalakulásának területileg eltérő folyamatát jelölő fogalom. E jelenség vizsgálatakor előtérbe kerülnek a társadalomnak, ill. a társadalmi csoportoknak az alapfunkciók létrehozása során kialakuló táji kapcsolata, amelyek végeredménye a kultúrtáj.

Kultúrtáj alapegység (*Kulturlandschaftzelle*): a természeti tér tagozódására épülő, kevésbé precíz fogalom, amely a kultúrtáj-tagozódás fogalma és a legkisebb területi egységet jelöli, amely kultúrgeográfiai értelemben homogén.

Kultúrókológia (*Kultúrókologie*): a kultúrtáj funkcionális szemléletmódjának fogalma, amelynek két aspektusa lehetséges; egyrészt, amikor a kultúrtáj funkcióit a természeti potenciállal, ill. ezen az alapon a georendszerrel összefüggésben vizsgáljuk. Másrészt, amikor a társadalommal összefüggésben elemezzük.

Kultúrtér (*Kulturraum, Kulturprovinz*): területi egység, amely az önálló történelmi fejlődés során sajátos anyagi és szellemi kultúrát hoz létre (pl. Erdély). A ~ az esetek többségében megegyezik a történelmi táj (*historische Landschaft*) fogalmával.

Kultúrtáj-„top” (*kulturräumliche Grundeinheit*): az előzőekben leírt „Kulturlandschaftzelle”-nek alárendelt fogalom, amely a természeti tájékozódás legkisebb egységének, a topnak megfelelője; tehát „Anthropotop” vagy „Soziotop”. A probléma módszertani szempontból abban van, hogy a „Kulturlandschaftzelle” kettős szemléletű és ezért a formális, ill. funkcionális értelemben leírt legkisebb egység az esetek többségében nem fedi egymást, ezért szét kell választani, s így gyakran külön írnak a társadalmi-gazdasági funkcionális egységekről, s külön a formálisról, pl. szántó, ipari telephely stb. (Ennek a felosztásnak és fogalomhasználatnak nem véletlenül van sok ellenzője. Egyrészt a formális és funkcionális oldal szétválasztása esetén nem magyarázható a jelenség lényege, másrészt a Soziotop önmagában sem lehet olyan önálló egység, mint a Fiziotop, hiszen a Soziotop funkcionális része egy nagyobb társadalmi-gazdasági egységnek.)

Magatartás (*Verhalten*): a földrajzi környezetben az egyének tevékenységének tér- és időbeli folyamata. A szociálgeográfia esetében a szociálgeográfiai csoportoknak az alapfunkció megvalósításával kapcsolatos térformáló magatartása az érdekes, amely hozzájárul a kultúrtáj szerkezeteinek és változásainak magyarázásához.

Magatartásváltozás (*Verhaltensänderung*): a térbeli magatartásban bekövetkezett változás, amely a szociálgeográfiai csoportnak az alapfunkciókat megvalósító tevékenysége során jelentkezik. A ~ szabály szerint a kultúrtáj szerkezetének, ill. fejlődésének változási irányában jelentkezik. A változás háttérben gazdasági, de más okok is állhatnak, pl. innováció, új divat stb.

Magatartáskutatás (*Verhaltensforschung*): életmódkutatás, amelynek földrajzi

értelemben a szociálgeográfiai csoportok szempontjából van jelentősége, amikor a magatartástól függő, ill. azon alapuló területértékelést és tevékenységi motivációt kutatják.

Magatartásföldrajz (*Verhaltensgeographie, verhaltensorientierte Geographie*): a szociálgeográfia aspektusának megjelölése, amely a szociálgeográfiai csoportok magatartását elemzi, és azt a kultúrtáj fejlődésére vonatkoztatja.

Magatartáscsoport (*Verhaltensgruppe*): társadalmi csoport, amelynek tagjai meghatározott alapfunkció kiépítésével kapcsolatban azonos vagy nagyon hasonló térbeli magatartást tanúsítanak. A ~-ok a tipikus térbeli magatartás alapján szociálgeográfiai csoportot képeznek. De lehet a különböző magatartásmódok együttese is, amelynek elemei szabályos időközönként együttesen jelennek meg. A szociálgeográfiai csoportok meghatározott magatartása (amely a különböző alapfunkciók „működtetésével” jön létre) jelentős kultúrtáj-átalakító tényező.

Magatartásmód (*Verhaltensweise*): földrajzi értelemben az a mód, ahogyan az egyes személyek környezetükben az alapfunkciók gyakorlása keretében térben és időben a jelenségre reagálnak. A szociálgeográfiai csoportok csoportspecifikus és területspecifikus ~-ja alapján a kultúrtáj szerkezete pontosabban magyarázható meg, különösen, ha a területértékelésen és motiváción alapuló magatartásmódot is megvizsgáljuk.

Marginális csoport (*Randgruppe, marginale Gruppe*): olyan társadalmi csoport, amely nem vagy csak részben integrálódott a társadalomba, ezért felismerhető eredete, fajtája, vallása stb., és a társadalomban sajátos foglalkozásuk van. Általános, hogy diszkriminált helyzetben vannak, ami megmutatkozik a jövedelemben és az életszínvonalban is.

Művészeti földrajz (*Kunstgeographie*): a kultúrtörténeti tárgyak, objektumok térbeli elterjedésének tudománya. Mindenekelőtt a különböző stílusok területi elterjedésével foglalkozik, szoros összefüggésben a kultúrföldrajzi térszerkezetekkel. A történeti és szociálgeográfiai jelenségeket ezen ismeretek segítségével pontosabban lehet megmagyarázni.

Ökogeográfia (*Ökogeographie*): 1. a „Synökologie” részterülete; 2. a földrajzon belül kialakult szemléletmód, amely a természet – társadalom – technika rendszereinek területi összefüggéseivel foglalkozik.

Perzeption-valóságérzékelés (*Perzeption*): az emberföldrajzban az emberi környezetből érkező, a szubjektum által „megszűrt” információk összességét jelenti, ezért a „Wahrnehmungsgeographie” tárgya, amelyet az angol-amerikai szakirodalom „Perzeption G.”-nek nevez.

Perzeption-kutatás (*Perzeptionsforschung*): a szociálgeográfia új kutatási iránya, amely a valóság térbeli jelenségeit vizsgálja, hogy a valóságos dolgok és a róluk alkotott vélemény(kép) közötti különbséget megállapítsa, és ennek hatását a térbeli tevékenység társadalmi csoportspecifikus különbségeiben feltárja. E kutatási területet fogja át a *Wahrnehmungsgeographie, Perzeptionsgeographie*, a földrajz fiatal ága, amely a térrel kapcsolatos „Umweltwahrnehmung”-nak, ill. „Perzeption”-nak társadalompszichológiai háttérrel foglalkozik. Módszeresen kutatja az ember által felfogott „szelektív valóság” kialakulásának, eredetének összetevőit, mert ezek befolyásolják az egyes társadalmi csoportok térbeli

magatartását. A ~-t tehát nem lehet „valóságföldrajz”-ként fordítani, mert akkor majdnem az ellenkezőjét fejeznék ki, mint amilyen értelemben a német szakirodalom használja. E gondolkodás területi alapegysége a *Wahrnehmungsraum*, a környezetnek az a része, amelyet az egyes társadalmi csoportok érzékelnek, felfognak, elsősorban saját társadalmi aktivitásuk, közlekedésük, információik és tömegkommunikációs eszközeik stb. révén. Ezen összefüggések alapján alakul ki az értékelés, amely alapja a mental map-nek.

Politikai földrajz (*politische Geographie*): az emberföldrajznak a társadalomtudományokhoz közel álló területe, amelyet ma elsősorban szociálgeográfiai szemszögből művelnek. A ~ az államok területi helyzetét vizsgálja, mindenekelőtt a politikai-közgazdasági területbeosztást, valamint a politikai erőknél, főként az államnak a kultúrtájra gyakorolt hatását, és végül a társadalmi csoportok politikai tevékenysége, a politikai tértagozódás és a politikai rendszer közötti kölcsönkapcsolatokat elemzi a kultúrtájfejlődésben. A ~ tehát nagyrészt átfogja az államföldrajz témáját. Eredményei a politikai-közigazgatási felosztásban és területi tervezésben nyernek felhasználást. A szemlélete nem azonos a geopolitika tudományterületével.

Regionalizmus (*Regionalismus*): a területi önállóság tudata, a területileg sajátos érdekek keresztülvitele egy állam területén. Ennek alapja az eltérő történelmi fejlődés, de a legtöbb esetben az ott élő kisebbség lehet (pl. Bretagne vagy Dél-Tirol). Cél legtöbb esetben bizonyos autonóm státus elérése.

Regionális tudat (*Regionalbewusstsein*): egy régióban élő népesség összetartozástudata, amikor az ott élő népesség a területet „hazájának” tekinti. Ennek gyökere egy államterületen belül az eltérő történelemben, szokásokban vagy dialektusban stb. lehet.

Regionális kutatás (*Regionalforschung*): a tértudománynak az az iránya, amely a területtervezés szükségleteit elégíti ki, ezért interdiszciplináris terület. A ~-t a geográfia, ökológia, ökonómia, szociológia és népességtudomány részvételével végzik. A kutatás tartalma megegyezik a „Raumforschung”-gal, ill. a „regional science”-szel.

Regionalizálás (*Regionalisierung*): a tér általános felosztása, tagolása vagy meghatározott ágazat kisebb területi egységekre való felosztása meghatározott célú tagolási elv szerint, amelynek alapjai problémaorientáltan kiválasztott statisztikai adatok, ill. tényezők. Általában az alkalmazott földrajz használja a területi tervezést megalapozó kutatás esetén az alábbi két összefüggésben: 1. az állam területének területtervezési egységekre való felosztása; 2. a pénzeszközök felosztása a területi egységek között (pl. szubvenció).

Regionális különbségek (*regionale Differenzierung*): egy tágabb térség részterületei közötti térbeli szerkezet és átalakulási folyamatok különbsége, a „regionale Dispartitäten, Raumdispartitäten” viszont az állam egyes területei közötti különbségek. Bár a valóságban nem tesznek különbséget és e fogalmakat eléggé önkényesen használják.

Státus (*Status*): állapot, hely és helyzet egy rendszerben. Szociálgeográfiai értelemben a személyek helyzetét jelenti a társadalmi rétegben vagy csoportban.

Szabadidő-magatartás (*Freizeitverhalten*): az alapfunkciók egyike, amelynek területi hatásait a szabadidő-földrajz vizsgálja. A fogalom tágabb, mint a koráb-

ban használt üdülés (Erholung), mert átfogja az ember egész szabadidős tevékenységét; a lakásban, lakóterületen, településközelben üdülőterületen vagy a távolabbi üdülőterületen végzett tevékenységet is.

Szabadidő-magatartás földrajza (*Geographie des Freizeitverhaltens*): az emberföldrajz részterülete, amely az ember szabadidő magatartásának térbeli hatásaival foglalkozik. A fogalom a szociálgeográfiai koncepcióból keletkezett azzal a céllal, hogy a társadalom és az emberi (társadalmi) csoportok szabadidő-eltöltésével kapcsolatos térbeli aktivitást és annak térformáló hatásait kutassa. Az idegenfogalom földrajza ennek részterülete.

Szektorelmélet (*Sektorentheorie*): városszerkezeti modell a belső városszerkezet funkcionális tagolásához. HOYT (1939) dolgozta ki a modellt, amelyet 142 amerikai város telekárjai és lakbérei alapján alakítottak ki. Ez alapján olyan funkcionális szektorális szerkezetet kapott, amely a radiális szerkezetet átfedi.

Szociálgeográfia (*Sozialgeographie*): általános értelemben az emberföldrajz kutatási iránya, amely az emberi társadalom és a tér összefüggéseivel csoportspecifikusan foglalkozik. A német nyelvterületen a ~ az emberi társadalom, ill. csoportok alapfunkciói térformáló folyamatának és térbeli szervezeti formáinak tudománya, amely a ~-t az egész emberföldrajzot átfogó kutatási koncepcióként fogja fel. E koncepció az egész kultúrtáj (és annak részaspektusai) területi különbségeit az alapfunkciókat megvalósító emberi csoportok térbeli tevékenységére vezeti vissza. Más felfogás szerint a ~ az emberföldrajz ágazata, amely a társadalmi csoportok térbeli elterjedésével és viszonyaival foglalkozik. Ismét mások a ~-t a gazdaságföldrajzba akarják integrálni, vagy egy *Wirtschafts- und Sozialgeographie-t* kiépíteni.

Szociálgeográfiai csoport (*sozialgeographische Gruppe*): az egyének bizonyos számú tér- és időbeli koncentrációja, amely a csoportok sajátos magatartása alapján az alapfunkciók megvalósítása során alakul ki és sajátos aktivitási tereket (Aktionsräume) képez, s ezáltal sajátos térátalakító hatások jönnek létre, amelyek végül a térben is kifejezésre jutó csoport- és funkcióspecifikus halmazt hoznak létre. Az egyes funkcióknak eltérő időbelisége lehet; mai vagy egész évi. A ~ kialakulásának egyik jellemzője lehet a csoporttudat kialakulása, ha a kapcsolatok gyakoriak. A ~ fontos eszköze a szociálgeográfiai kutatásnak, legfontosabb típusai: a térben aktív csoport, magatartáscsoport, életformacsoport. De lehetnek más társadalmi csoportosulások, pl. társadalmi, társadalomstatistikai csoportok stb., amelyek egyidejűleg lehetnek szociálgeográfiai csoportok is.

Szociálgeográfiai tér (*sozialgeographische Raum*): szociálgeográfiai térfogalom, amelynek határát az aktivitási távolság jelöli ki, amelyben a szociálgeográfiai csoportok ténykednek, tehát társadalmi vonatkozású térrendszer.

Szociálgeográfiai indikátor (*Sozialindikator, sozialer Indikator*): rendszerint statisztikai mérőszámok és indexek, amelyek segítségével a szerkezetek, problémák és változtatások a társadalomban összehasonlíthatókká válnak.

Szociálgeográfiai térképezés (*Sozialkartierung*): az empirikus szociálgeográfia munkamódszere, amelyet általában az agrár- és városföldrajzi vizsgálatokban alkalmaznak. A nagy méretarányú területi felosztáson ábrázolják a térreleváns társadalmi csoportokat, pl. telkenként a tulajdonos vagy földhasználó, a lakó-

épület használója (tulajdonos, bérlő). Gyakran ezek együtt készülnek a föld- és házhasználati térképekkel.

Szociogeográfia (*Soziogeographie*): korábban volt használatos, ma már a szociál-geográfia elavult megjelölése.

Szociometria (*Soziometrie*): társadalmi jelenségek mennyiségi leírása, valamint a módszer fejlesztése. A ~ a társadalomkutatás munkaterülete.

Szociotóp (*Soziotop*): társadalmi csoportok térben szűkebben lehatárolt (telephelyközösségi) helye a társadalmi térben. A ~-ot a társadalmi tér legkisebb egységeként is felfogják.

Szomszédság (*Nachbarschaft*): a nem családi jellegű kapcsolatok összessége, amelyek a térbeli együttélésből adódnak: 1. Szociálgeográfiai értelemben szomszédsági kapcsolat, az egyes társadalmi csoportok tagjai között kialakult kapcsolat, ha az az egy lakóhelyen való együttélése alapul. 2. Szomszédsági kapcsolat alakul ki a kisebb városi lakónegyedekben, amelyek a lakók számára még „áttekinthetőek”, s az alapellátással kapcsolatos intézmények felkeresése során személyi kapcsolatok jöhetnek létre, ami alapján bizonyos „közösség-tudat” alakul ki.

Szomszédsági hatás (*Nachbarschaftseffekt*): az innováció diffúzióját mérő faktor, amikor az innováció a szomszédok közvetlen kapcsolatával terjed. Valójában nehezen választható el az előbbitől.

Szükséglet (*Bedürfnisse, Bedarf*): ténylegesen fennálló vagy szubjektíve érzett szükséglet, amelyet ajánlatos vagy szükségszerű kielégíteni. A szükséglet piaci kereslet formájában jelenik meg.

Társadalom-gazdaságföldrajz (*Sozial- und Wirtschaftsgeographie*): ma már nem használatos régi fogalom. Korábban a gazdaságföldrajz kutatási iránya volt, amely a területileg eltérő társadalmi struktúra és társadalmi erők gazdasági fejlődésre gyakorolt hatását vizsgálta.

Társadalmi átalakulás (*sozialer Wandel*): átalakulási folyamat, amely egy bizonyos idő alatt a társadalmon belül lejátszódik, ami relatíve lassú, belső szerkezeti átalakulás. Elsősorban a társadalom csoportjainak és rétegeinek kapcsolatváltozását jelölő fogalom. Sok esetben az ipari társadalomban a technikai fejlődéshez kapcsolódik (technischer Wandel).

Társadalmi erózió (*soziale Erosion*): egy térség társadalmi szerkezetében valamely társadalmi csoport(ok) meggyengülésének vagy lassú szétesésének folyamata.

Társadalmi csoport (*soziale Gruppe, Sozialgruppe*): bizonyos számú individuum, akik meghatározott társadalmi kritérium alapján összefoghatók, és relatíve összetartozó egységet alkotnak. Ennek kutatása a szociológia központi témája, amelynek során a legkülönbözőbb társadalmi képződményeket nevezik társadalmi csoportnak. A csoportképzés kritériuma lehet pl. az együttélés (család, rokonság, törzs), közös foglalkozás, közös politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális érdek (pártok, szakszervezetek stb.), azonos világnézet (vallás, kulturális közösség), hasonló szabadidő-eltöltési forma (sportszövetség, hobby klub stb.), közös eredet (etnikai kisebbség, vendégmunkások) stb. *Ha e csoportoknak térformáló szerepe is van, akkor egyidejűleg szociálgeográfiai csoportok is.*

Társadalmi különbség (*soziale Distanz*): a szubjektumok közötti ~-et jelölő

fogalom; oka, hogy az emberek különböző társadalmi csoporthoz tartoznak. Ebből adódik, hogy ugyanazon társadalmi jelenségre különböző módon reagálnak, pl. elvándorlás esetén más-más célterületet választanak.

Társadalmi magatartás (*soziales Verhalten, gesellschaftliches Verhalten*): a társadalomhoz, társadalmi csoporthoz vagy réteghez való tartozásban kifejezésre jutó emberi magatartás. Többen szinonímnak tekintik a *soziale Verhaltensweisét*, amely a cselekvő egyénnek meghatározott társadalmi csoporthoz vagy réteghez való tartozásából adódik. A szociálgeográfiában a társadalmi magatartásmód a különböző társadalmi csoportok, ill. emberek alapfunkciókkal összefüggő térformáló tevékenységének jellegét fejezi ki.

Társadalmi mobilitás (*soziale Mobilität*): a társadalmi csoportok, ill. egyének társadalmon belüli vertikális és horizontális mozgásformáinak összessége. Tehát szó van a foglalkozás-változásról éppen úgy, mint a csoporthoz való tartozás megváltoztatásáról, vagy a bevásárlással kapcsolatos térbeli mozgásról.

Társadalmi magatartás-változás (*sozialer Verhaltenswandel*): a társadalmi magatartásmód változása meghatározott idő alatt, amelyet rendszerint a társadalmi-gazdasági feltételek megváltozása, s ezen belül különösen a gazdasági helyzet vagy a társadalmi térszerkezet átalakulása indikál.

Társadalmi réteg (*soziale Schicht, Gesellschaftschicht*): társadalmi csoport, amelyet a hierarchikusan felépülő társadalomban elfoglalt helye alapján el lehet különíteni a másik csoportosulástól. A legtöbb esetben a szakszövegekben csak röviden a Schicht fogalmát találjuk.

Társadalom-pszichológia (*Sozialpsychologie*): a szociológia és a pszichológia között álló tudomány, amely az individuum és lélektani magatartása, valamint a társadalmi környezet közötti összefüggést vizsgálja. Ide tartoznak pl. a társadalmi folyamatok egyéni hatásai, valamint az egyén és a csoportmagatartás kapcsolatának elemzése, avagy az egyén szocializációjának hatásai.

Társadalom-statisztikailag jellemzett csoport (*sozialstatistische Merkmalgruppe, Sozialkategorie*): személyek bizonyos mennyisége, amelyet egy vagy több szociológiai vagy szociálgeográfiai, statisztikai jellemzők alapján egy csoportba sorolnak. A ~ tagjai közötti interakció vagy szomszédsági kapcsolat nem feltétele a csoporthoz tartozásnak. Ez alapján azonos jövedelmű, korosztályú, tulajdonságú vagy ingázású csoportokat lehet képezni stb. A ~ lehet szociálgeográfiai csoport is, ha egyidejűleg térformáló magatartása is van.

Társadalmi szerkezet (*Sozialstruktur, Gesellschaftsstruktur*): a társadalom belső felépítésének és térszerveződésének átfogó fogalma. Egy tér ~-et, mint olyant, empirikusan nehéz megfogni, mert az a foglalkozásból, képzettségéből, jövedelmi viszonyokból stb. adódik. A szociálgeográfiához mindennek térformáló hatása tartozik, mint legfontosabb kutatási cél.

Társadalmi tértagozódás (*sozialräumliche Gliederung*): a tér tagozódása társadalmi csoportok és rétegek szerint. Ennek megvalósítása során leggyakrabban a statisztikai jellemzőket használják mint indikátorokat, pl. a társadalmi szerkezet jellemzésére vagy átalakulására. Főként a városszerkezet ~-ának vizsgálatakor alkalmazzák.

Társadalomtudományok (*Sozialwissenschaften, Gesellschaftswissenschaften*): átfogó megjelölése mindazon tudományoknak, amelyek az emberi társadalom,

valamint annak egyes csoportjai, rétegei együttélésének fejlődési folyamataival, szerkezetével és szervezeteivel, ill. ezek körülményeivel, alapjaival foglalkoznak. Ide tartoznak: szociológia, politológia, kommunikációtudomány, demográfia, szociálgeográfia, szociálpszichológia, társadalomtörténet és humánökológia. Tágabb értelemben ide sorolják a gazdaságtudományokat is (népgazdaság, üzemgazdaság stb.).

Tér (Raum): háromdimenziós képződmény, a földfelszín különböző nagyságú térsége horizontális és vertikális értelemben.

1. A földrajzban mint vizsgálati területet földrajzi térként definiálják.
2. Az egyes földrajzi diszciplínáknak megfelelően beszélünk táj (Landschafts-), természeti (Natur-), gazdasági (Wirtschafts-), település (Siedlungs-) és közlekedési (Verkehrs-) térről.
3. A területrendezés (Raumordnung) a fogalmat élettérként (Lebensraum) fogja fel, azaz multifunkcionális és multistrukturális egységnek, amelyben az ember az alapfunkciókat megvalósítja.
4. A szociálgeográfiában a ~ fogalmán az emberi csoportok térben ható magatartását, ill. az általuk megvalósított alapfunkciók rendszerét értjük. A szociálgeográfiai tér magában foglalja a társadalmi tevékenység funkcionális telephelyeit, amelyeket a társadalmi léttel kapcsolatos alapfunkciók megvalósítása során hoznak létre, amelyeknek kiterjedése az őt létrehozó szociálgeográfiai csoportok magatartásától, hatótávolságától és funkcionális területeitől függ.

Térdiagnózis (Raumdiagnose): a téranalízis eredménye, amely nélkül nem lehet biztonságos területfejlesztési prognózist készíteni.

Térelhatárolás (Raumabgrenzung): a tér határának meghúzására számtalan módszer van. A legáltalánosabb a funkcionális tér, amely pl. ingázási területek összességére vagy a bevásárlási kapcsolatokra épülhet. A szociálgeográfiai értelemben vett tér határa emellett a szociálgeográfiai csoportok aktivitása alapján kialakult hatástávolság (Reichweite) segítségével vonható meg, ami szerepet játszhat a politikai, közigazgatási és tervezési területek határának megvonásában is.

Térértékelés (Raumbewertung): az élettér különböző diszciplínák szempontjából történő értékelése, amely sok szempontból megfelel a tájértékelésnek.

Térigénybevétel (Raumbeanspruchung): a térnek emberi hasznosításra történő igénybevétele; pl. mezőgazdaság, település, ipari telephelyek stb.

Térmegfigyelés (Raumbeobachtung): a földrajzban a tér értékelését, a térben lévő folyamatok és szerkezetek megragadását jelenti állandó változásukban és jellegzetes fiziognómiai megjelenésükben. A terepmunka a kutatás során általában elkerülhetetlen.

Térreleváns (raumrelevante, räumliche Relevant, raumbedeutsam): magatartásmód, aktivitás, intézkedés stb. megjelölésére szolgáló fogalom, amely a társadalmi csoportokra, ill. azok tagjaira, de a hivatalos tevékenységre is vonatkozhat; minden olyanra, amelynek térbeli hatása van vagy lehet. Tehát mindarra vonatkozik, ami a kultúrtájban kifejezésre juthat a meglévő szerkezet átalakításában vagy megőrzésében, ill. a folyamatok befolyásolásában. Ehhez kapcsolódik a térreleváns magatartásmód (raumrelevante Verhaltensweisen),

a szociálgeográfiai csoportok magatartása, amelynek térbeli hatásai vannak az alapfunkciók megvalósítása során. Ez kifejezésre juthat abban, hogy a meglévő térszerkezet átalakul vagy megerősödik, avagy a térfolyamatok megváltoznak. A kultúrtáj térbeli megjelenését erősen befolyásolja a magatartás, amely az egyes szociálgeográfiai csoportokra jellemző.

Térrendezés/területrendezés (*Raumordnung*): az állam területén a lakóhely, gazdasági és nem gazdasági telephelyek, ill. intézmények térbeli elhelyezése. Főként állami tevékenység, amely a tér tervszerű kialakításához vezet. Az utóbbi esetben azonban szakszerűbb a területrendezési politika (*Raumordnungspolitik*) fogalmát használni.

Területi szervezet (*räumliche Organisation*): a funkciók célszerű elrendezése a térben a társadalmi csoportok, üzemek, hivatalok stb. szükségleteinek megfelelően. Ennek alapján jön létre a térszerkezet (*Raummuster*), amely a térelemek (egységek) jellegzetes elrendeződése a valóságban, a térben vagy légi-, ill. űrfelvételeken fiziognómiailag érzékeltetni lehet. Tipikus szerkezeti jegyei vannak, amelyek alapján a térfejlődésre, az azt létrehozó természeti és antropogén erőkre, valamint folyamatokra lehet következtetni.

Térbeli aktivitás (*räumliche Aktivität*): személyek, csoportok, gazdasági vállalkozók, közigazgatás, testületek térformáló tevékenysége. Szociálgeográfiai szempontból különös jelentősége van a csoportspecifikus magatartással kiépülő alapfunkcióknak, amelyeknek térformáló szerepe van.

Területi differenciálódás (*räumliche Differenzierung*): olyan folyamat, amely a térben különböző struktúra-elemeket hoz létre. Ennek kidolgozása a földrajz fontos feladata. Pl. nagyon jelentős ~ az, amit az iparosítás hozott létre.

Területi különbség (*Raumdisparität, räumliche Disparitäten*): a térnek és lakosainak az infrastruktúrában és az adottságokban (*Ressourcen*) megnyilvánuló területi különbsége. Beszélünk pl. az ipari és a fejlődő országok gazdasági teljesítőképességében és a lakosok életszínvonalában megmutatkozó ~-ekről, vagy a gazdaságilag erős agglomerációs és szerkezetileg gyenge, perifériális jellegű falusi térségek különbségéről egy államon belül.

Térbeli (területi) mobilitás (*räumliche Mobilität*): az individuum, egy csoport vagy egy telephely mozgása a térrendszeren belül. A távolság, a gyakoriság és a folyamat sajátossága nem játszik szerepet. Ide tartozik a közlekedés és a vándormozgalmak éppen úgy, mint a telephely-változtatás az ipari vagy szolgáltató ágazaton belül. E fogalom helyett gyakran használják a „regionale Mobilität” vagy „geographische Mobilität” fogalmát, ami többféle jelentése miatt kevésbé szerencsés.

Térszerveződés (*Raumorganisation*): az a mód, ahogyan a teret, a kultúrtáj egy részét meghatározott célra felosztják, tagolják. ~-en értjük az állam területének közigazgatási kiépítését, mindazt a térbeli szervezeti formát, amellyel a térrendszert (*Raumordnung*-ot) „összefogják”.

Területi hatékonyság (*Raumwirksamkeit*): általában a kultúrgeográfiában használatos fogalom a térbeli tevékenység eredményességének kifejezésére. Ezért elsősorban a területi tervezésben használatos az állami beavatkozás hatásának megjelölésére; pl. mennyiben sikerült a területrendezésben rögzített célt elérni.

Utazási gyakoriság (*Reisehäufigkeit*): egy meghatározott területről való kiutazások számát jelenti egy főre számolva, évente. Az utazás gyakorisága a népesség kor- és szociális összetételétől, valamint a jövedelemtől függ.

Utazásintenzitás (*Reisenintensität*): azok %-os aránya egy terület össznépségéből, akik az év folyamán legalább egy alkalommal, legalább öt napra üdülni mennek. Ezt az arányt mint indikátort használják a népesség szabadidő-magatartásának jellemzésére. Ez is függ az illető népesség kormegoszlásától, társadalmi státuszától és jövedelmétől.

Utazási szokások (*Reisegewohnheiten*): a népesség magatartását jelentő fogalom, amely a szabadságra való utazási, ill. a szabadság ideje alatti magatartásra vonatkozik. Az utazási szokáshoz különböző magatartásmódok tartoznak, pl. az utazási cél megválasztása, utazási forma, közlekedési eszköz, üdülési hely stb. Mindez a szabadidő-magatartás része, amely függ korszerkezettől, társadalmi csoporttól, képzettségtől és jövedelemtől.

Üdülési funkció (*Erholungsfunktion*): az üdüléssel kapcsolatos társadalmi tevékenység. Általában egy idegenforgalmi terület vagy település üdülés-funkciójáról beszélünk. Az üdülés a legtöbb esetben a szabadidő-funkcióhoz (Freizeitfunktion) kapcsolódó fogalom (a szabadidő-magatartás mint alapfunkció értelmében is), de az üdülés a szabadidő eltöltésének csak egyik formája.

Üdülöterület (*Erholungslandschaft, Erholungsraum*): legalább regionális nagyságrendű terület, amely természetes attraktivitása és infrastrukturális kiépítettsége alapján a tömeges üdülés és szabadidő eltöltési funkciót szolgálja. Az üdülöterület mint tájban jelen levő városkörnyéki üdülés (Naherholung) vagy idegenforgalom jelentős gazdasági szerepet is játszhat, pl. a lakosság egy részének bevételi forrása lehet. A lakóhely (város) közeli üdülés (Naherholung) a lakáson kívüli szabadidő-eltöltésnek az a formája, amikor néhány óras, félnapos vagy hétvégi kirándulást tesznek. Ez városkörnyéki üdülöterületek és megnövekedett hétvégi forgalom formájában is megnyilvánul. A fogalmat – közeli („nah”) – inkább időben, mint térben kell értelmeznünk, mert egyes társadalmi csoportok esetében az ~ a lakástól meglehetősen távol is lehet. Legáltalánosabban a nagyváros lakói körében terjedt el ez a szabadidő-eltöltési forma.

Vallásföldrajz (*Religionsgeographie*): a kultúrföldrajz részterülete, amely a vallás vagy a vallási tanítások térbefolyásoló szerepével foglalkozik. Szociálgeográfiai szempontból olyan összefüggéseket vizsgál, mint pl. hogy a vallás milyen hatással van a gazdasági tevékenységre, a demográfia alakulására (házasság, a generációk magatartása stb.), a kultikus helyek látogatására (Religionsverkehr), a vallás által motivált közlekedésre, lásd pl. búcsújáró helyek, amelyek az utóbbi időben attraktív idegenforgalmi tényezővé is váltak. Ennek az érintett településeken igen jelentős gazdasági hatása is lehet (Lourdes, Maria Gare, Czesztochowa, Mariazell stb.).

Városökológia (*Stadtökologie*): a társadalomtudományoktól átvett fogalmat a városi társadalom összefüggéseinek jellemzésére használják anélkül, hogy a kapcsolatokat a város életterével, ill. a társadalmi csoportok területi aktivitásával összefüggésbe hoznák. Az „ökológia” fogalmának használata azonban kissé pontatlan, mert a város társadalmi csoportjainak csupán funkcionális kapcsolatait vagy a társadalmi csoportot csak mint rendszert mutatja be.

MELLÉKLETEK

1. melléklet. Változók a BMDP vizsgálatban kapott sorszámok alapján*

1. Utcakód
2. Házsám és egyéb jelölés
3. A kérdezett házastársának jelenlegi munkahelye
4. A házastárs munkahelyének megnevezése
5. A házastárs szakképzettsége
6. A házastárs iskolai végzettsége
7. A házastárs végzett munkájának jellege
8. Nem dolgozó gyermekek száma
9. Dolgozó, de még a családban élő gyermekek száma
10. A kérdezett neme
11. A kérdezett családi állapota
12. A kérdezett életkora
13. A kérdezett jelenlegi munkahelye (nyugdíjasoknál az utolsó munkahely)
14. A kérdezett jelenlegi szakképzettség
15. A kérdezett jelenlegi legmagasabb iskolai végzettsége
16. A nem mezőgazdaságban dolgozó végzett munkájának jellege
17. A mezőgazdaságban dolgozó végzett munkájának jellege
18. Jelenlegi lakásának használati jogcíme
- 19–25. A lakáshoz mi tartozik
26. Jelenleg mennyi földön gazdálkodik a család
27. A lakás komfortja
28. Milyen tartós fogyasztási cikkel rendelkezik
29. Hányan laknak a lakásban
30. Milyen járművel rendelkezik
31. A család jövedelme
32. Amennyiben gazdálkodik, mit termel
33. Milyen állatokat tart
34. Hány szervezet tagja
35. Vannak-e barátai
36. Milyen gyakran találkozik szabad idejében barátaival
37. Hol szokott találkozni szűkebb baráti körével
38. Mit csinálnak a baráti összejöveteleken
39. Tart-e személyes kapcsolatot rokonaival
40. Tart-e személyes kapcsolatot szomszédaival
41. Mit jelent a szomszédokkal való kapcsolattartás
42. Mit csinál szabad idejében
43. Milyen gyakran jár moziba
44. Mennyi könyve van
45. Milyen messze van lakóhelye a munkahelyhez
46. Milyen messze van az óvoda
47. Milyen messze van a bölcsőde
48. Milyen messze van a szakorvosi rendelés
49. Milyen messze van a vasútállomás
50. Milyen messze van a művelődési ház

* KULCSÁR T. (KSH).

2. melléklet. Tiszakécske szegregációs vizsgálatának adatrekordja (KULCSÁR T.)

Pozíció- szám	Kérdés száma a kérdőíven	Változó sorszáma a BMDP vizsgálatban
1.-4.	Sorszám	
5.-6.	Utcakód (lásd 1. melléklet)	1. (LABEL)
7.-9.	Házszám	2. (LABEL) (7.-10. együtt)
10.	Egyéb megjelölés 1 - ha a, A, stb. 2 - ha b, B, stb. 0 - ha nincs	
11.	Házastársa jelenlegi munkahelye: 0 - nincs házastársa 1 - ipar, építőipar 2 - mezőgazdaság 3 - közlekedés, kereskedelem 4 - oktatás, egészségügy 5 - egyéb 6 - háztartás	3.
12.	Házastársa munkahelyének megnevezése, amennyiben a mezőgazdaságban dolgozik: 0 - nincs házastársa, ill. nem mezőgazdaság- ban dolgozik 1 - állami gazdaság, erdőgazdaság, tanács kertészete (községi, városi) 2 - termelőszövetkezet (a háztartási foglalkozású feleség is a 0-ba kerül)	4.
13.	Házastársa szakképzettsége: 0 - nincs házastársa 1 - nincs szakképzettsége 2 - szakképzett fizikai 3 - szakképzett szellemi, középfokú szakember 4 - diplomás értelmiségi	5.
14.	12. Házastársa iskolai végzettsége: 0 - nincs házastársa 1 - nem járt iskolába	6.

2. melléklet folytatása

Pozíció- szám	Kérdés száma a kérdőíven	Változó sorszáma a BMDP vizsgálatban
	2 – 8 általánosnál kevesebbet végzett	
	3 – általános iskola 8 osztálya	
	4 – középiskola	
	5 – főiskola, egyetem	
15.	13. Házastársa végzett munkájának jellege:	7.
	0 – nincs házastársa	
	1 – szakképzetlen fizikai (segédmunkás)	
	2 – betanított fizikai	
	3 – szakképzett fizikai	
	4 – szellemi dolgozó, középfokú szakember	
	5 – vezető, értelmiségi	
	6 – egyéb (kisiparos, gazdálkodó stb.)	
	7 – háztartásbeli	
	8 – nyugdíjas	
16.	15. Élő, nem dolgozó gyermekeinek száma: önkód	8.
17.	15. Élő, dolgozó gyermekeinek száma: önkód	9
18.	16. A kérdezett neme:	10.
	0 – nő	
	1 – férfi	
19.	17. Családi állapota:	11.
	0 – nőtlen, hajadon	
	1 – házas	
	2 – özvegy	
	3 – elvált	
20.	18. A kérdezett életkora:	12.
	0 – 19 év alatt	
	1 – 20–24 év között	
	2 – 25–29 év	
	3 – 30–34 év	
	4 – 35–39 év	
	5 – 40–44 év	
	6 – 45–49 év	
	7 – 50–59 év	
	8 – 60–69 év	
	9 – 70 év felett	

2. melléklet folytatása

Pozíció- szám	Kérdések száma a kérdőíven	Változó sorszáma a BMDP vizsgálatban
21.	24. Jelenlegi munkahelye: (nyugdíjasnál utolsó munkahely) 0 – ipar, építőipar 1 – mezőgazdaság 2 – közlekedés, kereskedelem 3 – oktatás, kultúra, egészségügy 4 – egyéb (kisiparos, gazdálkodó stb.) 5 – háztartás	13.
22.	25. Jelenlegi szakképzettsége: 0 – nincs 1 – szakképzett fizikai 2 – szakképzett szellemi, középfokú 3 – felsőfokú szakember (főiskola, egyetem)	14.
23.	26. Jelenlegi legmagasabb iskolai végzettsége: 0 – nem járt iskolába 1 – általános 8 osztályánál kevesebb 2 – általános 8 osztálya 3 – szakmunkásképző vagy szakiskola 4 – középiskola 5 – főiskola, egyetem	15.
24.	27. Nem mezőgazdaságban dolgozók végzett munkájának jellege: 0 – mezőgazdaságban dolgozik 1 – szakképzetlen fizikai 2 – betanított 3 – szakképzett fizikai 4 – középfokú szakember, szellemi dolgozó 5 – vezető, értelmiségi 6 – egyéb (kisiparos, gazdálkodó) 7 – nem mezőgazdasági nyugdíjas	16.
25., 26.	28. A mezőgazdaságban dolgozó végzett munkájának jellege: 0 – nem mezőgazdaságban dolgozik 1 – növénytermesztésben 1 – szakképzetlen fizikai 2 – betanított fizikai 3 – szakképzett fizikai 2 – állattenyésztésben 1 – szakképzetlen fizikai	17.

2. melléklet folytatása

Pozíció- szám	Kérdés száma a kérdőíven	Változó sorszáma a BMDP vizsgálatban
	2 – betanított fizikai	
	3 – szakképzett fizikai	
	3 – egyéb ágazatban (feldolgozás, keltető, gépesítés)	
	1 – szakképzetlen fizikai	
	2 – betanított fizikai	
	3 – szakképzett fizikai	
	4 – szellemi dolgozó, középfokú szakember	
	5 – vezető, értelmiségi	
	6 – mezőgazdasági nyugdíjas	
	(Megj.: ha csak egy számjegy, akkor a 25.=0)	
27.	37. Jelenlegi lakásának használati jogcíme:	18.
	0 – tanácsi bérlakás	
	1 – szolgálati lakás	
	2 – magánszemélytől bérelt lakás	
	3 – albérlet, ágybérlet, munkásszállás	
	4 – saját családi ház	
	5 – OTP- vagy szövetkezeti lakás	
	6 – szüleinél, rokonainál lakik	
	7 – gyermekeinél lakik	
28.–34.	40. Lakásához mi tartozik:	19.–25.
	0 – szoba	
	1 – konyha	
	2 – fürdőszoba	
	3 – garázs	
	4 – műhely	
	5 – gazdasági épület	
	6 – pince	
35.	47. Jelenleg mennyi földön gazdálkodik a család:	26.
	0 – nincs bejegyzés	
	1 – van bejegyzés	
36.	55. Lakásának komfortja:	27.
	0 – nincs önálló lakása	
	1 – villany	
	2 – vízvezeték	
	3 – gáz	
37.	56. Milyen tartós fogyasztási cikkel rendelkezik:	28.
	0 – egyikkel sem	
	1 – rádió	

2. melléklet folytatása

Pozíció- szám	Kérdés száma a kérdőíven	Változó sorszáma a BMDP vizsgálatban
	2 – televízió	
	3 – lemezjátszó, magnetofon	
	4 – porszívó	
	5 – mosógép (automata is)	
	6 – centrifuga	
	7 – hűtőszekrény	
	8 – varrógép	
	9 – egyéb	
	A megjelölt számjegyek száma a kód!!	
38.	57. Hányan laknak a lakásban: önkód	29.
39.	58. Milyen járművel rendelkezik: 0 – nincs járműve 1 – gépkocsi 2 – motorkerékpár 3 – kerékpár	30.
40.–44.	59. A család jövedelme egy hónapra, háztáji nélkül: önkód (jobbra tömörítve)	31.
45.	63. Amennyiben gazdálkodik, mit termel: 0 – nem gazdálkodik 1 – takarmányt termel 2 – zöldséget termel 3 – szőlőt, gyümölcsöt termel	32.
46.	64. Milyen állatot tart: 0 – nem tart állatot 1 – baromfit 2 – sertést, birkát 3 – tehenet	33.
47.	85. Hány szervezet tagja: önkód	34.
48.	90. Vannak-e barátai 0 – nincsenek 1 – munkahelyi kollégák között 2 – szomszédok között 3 – rokonok között	35.

2. melléklet folytatása

Pozíció- szám	Kérdés száma a kérdőíven	Változó sorszáma a BMDP vizsgálatban
49.	91. Milyen gyakran találkozik szabadidejében barátaival: 0 – nincsenek barátai 1 – hetenként vagy gyakrabban 2 – kéthetenként 3 – havonta 4 – ritkábban	36.
50.	92. Hol szokott találkozni szűkebb baráti körével: 0 – nincsenek barátai 1 – nyilvános szórakozóhelyen 2 – lakásukon 3 – mindkét helyen	37.
51.	93. A baráti összejöveteleken mit szoktak csinálni leginkább: 0 – nincsenek barátai 1 – beszélgetnek, iszogatnak 2 – kártyáznak vagy egyéb társasjátékot játszanak 3 – TV-t néznek, vendégül látják egymást 4 – kulturális vagy sportrendezvényekre járnak 5 – kirándulnak, sportolnak	38.
52.	94. Tart-e személyes kapcsolatot rokonaival: 0 – nem tart 1 – hetenként vagy gyakrabban 2 – kéthetenként 3 – havonta 4 – ritkábban	39.
53.	95. Tart-e személyes kapcsolatot szomszédaival: 0 – nem tart 1 – hetenként vagy gyakrabban 2 – kéthetenként 3 – havonta 4 – ritkábban	40.
54.	96. Amennyiben tart kapcsolatot szomszédaival, ez mit jelent: 0 – nem tart kapcsolatot 1 – beszélgetnek 2 – együtt szórakoznak, vendégül látják egymást 3 – kölcsönösen segítenek egymásnak	41.

2. melléklet folytatása

Pozíció- szám	Kérdés száma a kérdőíven	Változó sorszáma a BMDP vizsgálatban
55.	97. A hivatalos munkán kívüli idejében mit csinál leginkább: 0 – barátaival tölti 1 – családi körben, TV-t néz, rádiót hallgat 2 – olvas, tanul 3 – dolgozik a ház körül 4 – háztájiban dolgozik 5 – egyéb kereső munkát végez (pénzért dolgozik) 6 – szórakozóhelyre jár 7 – vadászik, horgászik, sportol 8 – nem csinál semmit, csak pihen (A kód a számjegyek száma, amit a kérdéshez beírtak, kivéve egy számjegy esetén, ha az 5 – új kód = 7 8 – új kód = 8)	42.
56.	106. Milyen gyakran jár moziba 107. Milyen gyakran jár színházba 108. Milyen gyakran olvas újságot 109. Olvas-e folyóiratot 112. Hány újságot járat A kód az a szám, ahány helyen (kérdésnél) van nem nulla beírás!	43.
57.	111. Mennyi könyve van: 0 – nincs könyve 1 – 20 db-nál kevesebb 2 – 20–50 db 3 – 50–100 db 4 – 100–200 db 5 – 200 db-nál több	44.
58.	118/1. Milyen messze van lakóhelyéhez munkahelye: 1 – 30 percnél kevesebb 2 – 30–60 perc között 3 – 1–3 óra között 4 – 1/2–1 nap között	45.
59.	118/2. Milyen messze van óvoda: kódolást lásd 118/1-nél	46.
60.	118/3. Milyen messze van bölcsőde: kódolást lásd 118/1-nél	47.

2. melléklet folytatása

Pozíció- szám	Kérdés száma a kérdőíven	Változó sorszáma a BMDP vizsgálatban
61.	118/6. Milyen messze van szakorvosi rendelés kódolást lásd 118/1-nél	48.
62.	118/12. Milyen messze van vasútállomás kódolást lásd 118/1-nél	49.
63.	118/18. Milyen messze van művelődési ház kódolást lásd 118/1-nél	50.

3. melléklet. Faktoranalízis

Változók

- V 4 A 35 éves és fiatalabb népesség aránya
- V 6 Az iparban foglalkoztatottak aránya
- V 7 A tercier szektorban foglalkoztatottak aránya
- V12 A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya
- V13 A vezető állásban lévők aránya
- V20 A bérlakásban élők aránya
- V22 Saját földterülettel rendelkezők aránya
- V25 A 4 vagy ennél több személyből álló háztartások aránya
- V26 Autóval rendelkezők aránya
- V30 Három és több társadalmi szervezeti tagsággal rendelkezők aránya
- V32 A baráti kapcsolatokat hetente tartók aránya
- V33 A családi kapcsolatokat hetente tartók aránya
- V34 A szomszédsági kapcsolatokat hetente tartók aránya
- V35 A 100 és ennél több könyvvel rendelkezők aránya
- V38 Az átlagos havi jövedelem

Variable	Mean	Standard dev.	Cases
V4	33.3765	20.3294	85
V6	6.0706	7.4159	85
V7	34.9765	16.9642	85
V12	14.4588	17.2285	85
V13	29.8588	19.7002	85
V20	82.2706	24.8392	85
V22	57.2941	28.5969	85
V25	17.1059	15.5793	85
V26	35.2941	25.9935	85
V30	24.3647	16.2882	85
V32	49.4000	20.6341	85
V33	48.5176	19.9604	85
V34	67.6706	22.0294	85
V35	42.4000	25.2040	85
V38	6354.5059	2048.0116	85

Korrelációs mátrix

	V4	V6	V7	V12	V13
V4	1.00000	.40491	-.23674	-.32670	.36043
V6	.40491	1.00000	-.18925	-.30401	.19727
V7	-.23674	-.18925	1.00000	-.05414	-.51257
V12	-.32670	-.30401	-.05414	1.00000	-.40819
V13	.36043	.19727	-.51257	-.40819	1.00000

3. melléklet folytatása

	V4	V6	V7	V12	V13
V20	.42660	.27502	-.12989	-.48014	.28187
V22	-.15631	.00495	.12593	-.24722	.03913
V25	.51167	.40324	-.19053	-.12375	.11122
V26	-.60861	-.46731	.01767	.53224	-.24530
V30	.42184	.41983	-.28462	-.30855	.38370
V32	-.07265	.11091	.01703	-.17345	.06735
V33	-.09396	-.09837	.02570	.15325	-.06657
V34	-.21307	-.30249	.20764	.12185	.01550
V35	-.48849	-.24104	-.17684	.66452	-.27110
V38	-.44638	-.34838	.00579	.58038	-.29806
	V20	V22	V25	V26	V30
V4	.42660	-.15631	.51167	-.60861	.42184
V6	.27502	.00495	.40324	-.46731	.41983
V7	-.12989	.12593	-.19053	.01767	-.28462
V12	-.48014	-.24722	-.12375	.53224	-.30855
V13	.28187	.03913	.11122	-.24530	.38370
V20	1.00000	.47728	.28378	-.44884	.29214
V22	.47728	1.00000	-.18816	.00059	-.08672
V25	.28378	-.18816	1.00000	-.42290	.51059
V26	-.44884	.00059	-.42290	1.00000	-.38820
V30	.29214	-.08672	.51059	-.38820	1.00000
V32	-.01989	.16491	-.11486	.09342	-.25313
V33	-.05491	-.13260	.12397	.22394	-.10494
V34	-.18487	.03228	-.13473	.12082	-.20241
V35	-.35590	-.08245	-.11877	.60469	-.26932
V38	-.40827	.02018	-.45635	.65223	-.47092
	V32	V33	V34	V35	V38
V4	-.07265	-.09396	-.21307	-.48849	-.44638
V6	.11091	-.09837	-.30249	-.24104	-.34838
V7	.01703	.02570	.20764	-.17684	.00579
V12	-.17345	.15325	.12185	.66452	.58038
V13	.06735	-.06657	.01550	-.27110	-.29806
V20	-.01989	-.05491	-.18487	-.35590	-.40827
V22	.16491	-.13260	.03228	-.08245	.02018
V25	-.11486	.12397	-.13473	-.11877	-.45635
V26	.09342	.22394	.12082	.60469	.65223
V30	-.25313	-.10494	-.20241	-.26932	-.47092
V32	1.00000	.23599	.37151	-.05781	-.00062
V33	.23599	1.00000	.14058	.30260	-.00195
V34	.37151	.14058	1.00000	.07136	.09198
V35	-.05781	.30260	.07136	1.00000	.49864
V38	-.00062	-.00195	.09198	.49864	1.00000

3. melléklet folytatása

Variable	Est. communality	Factor	Eigenvalue	PTC of var	CUM PCT
V4	.61207	1	4.71735	31.4	31.4
V6	.45844	2	1.96016	13.1	44.5
V7	.52414	3	1.48130	9.9	54.4
V12	.66330	4	1.38442	9.2	63.6
V13	.54844	5	1.12094	7.5	71.1
V20	.58777	6	.88479	5.9	77.0
V22	.48172	7	.74099	4.9	81.9
V25	.52277	8	.68148	4.5	86.5
V26	.67546	9	.44456	3.0	89.4
V30	.51533	10	.39744	2.6	92.1
V32	.46019	11	.29609	2.0	94.1
V33	.29194	12	.26382	1.8	95.8
V34	.39089	13	.24744	1.6	97.5
V35	.65186	14	.20824	1.4	98.9
V38	.59994	15	.17098	1.1	100.0

	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5
V4	.59004	-.35857	.22519	-.04653	-.12950
V6	.49845	-.19197	.16312	.08605	-.06188
V7	-.17394	-.21284	-.80259	.02806	.11866
V12	-.25265	.70577	-.12397	-.29063	-.09389
V13	.15046	-.32024	.70689	.06673	.07244
V20	.41208	-.27090	.13840	.58942	-.08620
V22	-.16495	-.07596	-.04925	.88600	.04329
V25	.84650	.07274	.02887	-.07017	-.03176
V26	-.56914	.58558	-.00355	-.05895	.13137
V30	.55050	-.18672	.28611	-.00791	-.24122
V32	-.07584	-.08802	.07216	.12226	.74574
V33	.13433	.31922	-.05131	-.06988	.39649
V34	-.20482	.00223	-.09079	-.06674	.46997
V35	-.19887	.86065	.03185	-.05688	.04900
V38	-.59463	.48089	-.03257	-.05772	-.05381

Transformation matrix

	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4	Factor 5
FACTOR 1	.70992	-.61094	.26922	.17620	-.13872
FACTOR 2	.39814	.52590	.35740	-.57866	-.31991
FACTOR 3	-.17008	.23816	.80182	.46728	.23041
FACTOR 4	.19276	-.07579	.04211	-.40263	.89063
FACTOR 5	.52098	.53640	-.39382	.50364	.17920

4. melléklet. A regresszióanalízisben szereplő változók

Variable	List number		1. Listwise deletion of missing data
	mean	STD dev	Label
V2	28.576	16.123	A megkérdezett nők aránya
V3	4.200	7.191	Az egyedül élők aránya
V4	33.376	20.329	A 35 évnél fiatalabbak aránya
V5	17.835	16.589	A 60 éves és idősebbek aránya
V6	6.071	7.416	Az ipari foglalkoztatottak aránya
V7	34.976	16.964	A terciér szektorban foglalkoztatottak aránya
V8	30.600	17.757	A háztartásban foglalkoztatottak aránya
V9	29.976	25.476	Ált. iskolát be nem fejezettek aránya
V10	37.141	24.370	Közép- és főiskolát/egyetemet végzettek aránya
V11	32.988	20.239	Általános iskolát és szakiskolát végzettek aránya
V12	14.459	17.229	A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya
V13	29.859	19.700	A vezető állásban dolgozók aránya (középvezetők is!)
V14	19.694	16.275	Szakképzetlen fizikai munkások aránya
V15	7.000	10.614	Szakképzett fizikai munkások aránya
V16	2.412	5.167	A növénytermesztésben foglalkoztatottak aránya
V17	9.329	10.666	Az állattenyésztésben foglalkoztatottak aránya
V18	7.635	13.075	Háztájival rendelkezők aránya
V19	6.482	10.321	A mezőgazdasági nyugdíjasok aránya
V20	82.271	24.839	Bérlakásban élők aránya
V21	14.212	24.781	Családi házban élők aránya
V22	57.294	28.597	Saját földdel rendelkezők aránya
V23	71.941	19.580	Teljes komfortú lakások aránya
V24	32.859	19.106	Egyszemélyes háztartások aránya
V25	17.106	15.579	Négy- és többszemélyes háztartások aránya
V26	35.294	25.994	Autótulajdonosok aránya
V27	33.682	24.673	Erősen növénytermelő háztartások aránya
V28	32.588	21.806	Erősen állattenyésztő háztartások aránya
V29	8.518	10.245	Társadalmi szervezeti tagsággal nem rendelkezők aránya
V30	24.365	16.288	Három és ennél több társadalmi szervezeti tagsággal rendelkezők aránya
V31	45.082	25.123	Erős baráti kapcsolatokkal rendelkezők aránya
V32	49.400	20.634	A baráti kapcsolatokat hetente ápolók aránya
V33	48.518	19.960	A családi kapcsolatokat hetente tartók aránya
V34	67.671	22.029	A szomszédsági kapcsolatokat hetente tartók aránya
V35	42.400	25.204	100 vagy ennél több könyvvel rendelkezők aránya
V36	61.553	26.143	A munkahelytől kevesebb mint 30 percre lakók aránya
V37	48.129	25.757	Magas kulturális magatartással jellemezhetőek aránya
V38	6354.506	2048.012	Átlagos havi jövedelem

N of cases = 85

5. melléklet. A változók mátrixa

	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	V9
V2	1.000	.257	.288	.062	.354	-.338	.003	.104
V3	.257	1.000	.120	.006	.260	-.086	-.017	-.102
V4	.288	.120	1.000	-.423	.405	-.237	-.272	-.527
V5	.062	.006	-.423	1.000	-.101	.131	.131	.269
V6	.354	.260	.405	-.101	1.000	-.189	-.350	-.295
V7	-.338	-.086	-.237	.131	-.189	1.000	-.335	-.138
V8	.003	-.017	-.272	.131	-.350	-.335	1.000	.436
V9	.104	-.102	-.527	.269	-.295	-.138	.436	1.000
V10	.120	.058	.665	-.359	.513	-.147	-.558	-.670
V11	-.274	.059	-.140	.097	-.247	.353	.118	-.451
V12	.248	-.034	-.327	.263	-.304	-.054	.469	.757
V13	.087	-.102	.360	-.275	.197	-.513	-.468	-.242
V14	-.325	-.135	-.364	.109	-.211	.399	-.006	-.225
V15	-.161	.091	.132	.031	.160	.247	-.213	-.405
V16	-.043	.284	.067	-.054	.011	.029	-.253	-.205
V17	.163	.031	.192	-.245	.000	-.212	-.263	-.256
V18	.005	-.138	.443	-.159	.317	-.310	-.291	-.344
V19	.061	.023	-.060	.031	.236	-.155	-.147	-.191
V20	-.109	.055	.427	-.548	.275	-.130	-.269	-.461
V21	.096	-.135	-.456	.529	-.275	.107	.268	.485
V22	-.326	-.080	-.156	-.260	.005	.126	-.180	-.092
V23	-.051	-.251	-.432	.188	-.200	-.021	.272	.606
V24	-.211	-.242	-.497	.175	-.214	.110	.109	.432
V25	.489	.518	.512	-.088	.403	-.191	-.183	-.239
V26	-.093	-.302	-.609	.150	-.467	.018	.383	.675
V27	-.222	-.183	-.212	-.231	-.016	.185	-.072	.014
V28	-.225	-.109	-.058	-.322	.065	.232	-.287	-.333
V29	-.074	-.107	-.434	.268	-.228	.155	.207	.425
V30	.297	.392	.422	-.048	.420	-.285	-.294	-.243
V31	-.090	-.194	-.149	.049	-.180	.130	.013	.203
V32	-.100	-.153	-.073	-.020	.111	.017	-.021	-.070
V33	.063	-.052	-.094	.013	-.098	.026	.151	.197
V34	-.058	-.100	-.213	0.97	-.302	.208	-.082	.103
V35	.057	-.020	-.488	.178	-.241	-.177	.433	.796
V36	.016	-.040	-.417	.242	-.190	.120	.209	.345
V37	-.175	-.231	-.658	.309	-.360	.102	.432	.663
V38	-.054	-.284	-.446	.078	-.348	.006	.321	.601

5. melléklet folytatása

	V10	V11	V12	V13	V14	V15	V16	V17
V2	.120	-.274	-.248	.087	-.325	-.161	-.043	.163
V3	.058	.059	-.034	.102	-.135	.091	.284	.031
V4	.665	-.140	-.327	-.360	-.364	.132	.067	.192
V5	-.359	.097	.263	-.275	.109	.031	-.054	-.245
V6	.513	-.247	-.304	.197	.211	.160	.011	.000
V7	-.147	.353	-.054	-.513	.399	.247	.029	-.212
V8	-.558	.118	.469	-.468	-.006	-.213	-.253	-.263
V9	-.670	-.451	.757	-.242	-.225	-.405	-.205	-.256
V10	1.000	-.361	-.593	.579	-.273	.397	.246	.264
V11	-.361	1.000	-.240	-.390	.610	.035	-.036	.006
V12	-.593	-.240	1.000	-.408	-.132	-.362	-.243	-.153
V13	.579	-.390	-.408	1.000	-.362	-.089	.196	.382
V14	-.273	.610	-.132	-.362	1.000	.024	-.107	.020
V15	.397	.035	-.362	-.089	.024	1.000	.245	-.057
V16	.246	-.036	-.243	.196	-.107	.245	1.000	.067
V17	.264	.006	-.153	.382	.020	-.057	.067	1.000
V18	.551	-.232	-.306	.515	-.148	-.048	-.068	-.193
V19	.042	.191	-.111	.172	.281	-.021	-.157	.141
V20	.517	-.045	-.480	.282	-.089	.232	.195	.198
V21	-.497	-.010	.480	-.259	.077	-.228	-.201	-.168
V22	.098	-.004	-.247	.039	.120	.141	.094	-.170
V23	-.478	-.187	.492	-.215	.021	-.481	-.258	-.177
V24	-.386	-.077	.145	-.114	.040	-.147	-.065	-.095
V25	.294	-.055	-.124	.111	-.261	.046	.012	.285
V26	-.738	.040	.532	-.245	.238	-.446	-.264	-.181
V27	-.072	.064	-.147	-.030	.125	-.014	-.035	-.169
V28	.214	.162	-.345	.072	.259	.152	.107	.066
V29	-.450	.008	.391	-.257	.161	-.205	-.205	-.176
V30	.462	-.250	-.309	.384	-.339	.218	.172	.146
V31	-.224	.016	.241	-.031	.108	-.314	-.159	.100
V32	-.032	.127	-.173	.067	.143	-.177	-.008	.017
V33	-.278	.086	.153	-.067	.061	-.205	-.130	.090
V34	-.077	-.036	.122	.015	.051	-.110	.201	.061
V35	-.631	-.241	.665	-.271	-.102	-.461	-.250	-.126
V36	-.328	-.037	.348	-.262	.084	.046	-.067	-.151
V37	-.654	-.045	.551	-.372	.243	-.209	-.380	-.168
V38	-.574	-.066	.580	-.298	.096	-.299	-.242	-.121

5. melléklet folytatása

	V18	V19	V20	V21	V22	V23	V24	V25
V2	.005	.061	-.109	.096	-.326	-.051	-.211	.489
V3	-.138	.023	.055	-.135	-.080	-.251	-.242	.518
V4	.443	-.060	.427	-.456	-.156	-.432	-.497	.512
V5	-.159	.031	-.548	.529	-.260	.188	.175	-.088
V6	.317	.236	.275	-.275	.005	-.200	-.214	.403
V7	-.310	-.155	-.130	.107	.126	-.021	.110	-.191
V8	-.291	-.147	-.269	.268	-.180	.272	.109	-.183
V9	-.344	-.191	-.461	.485	-.092	.606	.432	-.239
V10	.551	.042	.517	-.497	.098	-.478	-.386	.294
V11	-.232	.191	-.045	-.010	-.004	-.187	-.077	-.055
V12	-.306	-.111	-.480	.480	-.247	.492	.145	-.124
V13	.515	.172	.282	-.259	.039	-.215	-.114	.111
V14	-.148	.281	-.089	.077	.120	.021	.040	-.261
V15	-.048	-.021	.232	-.228	.141	-.481	-.147	.046
V16	-.068	-.157	.195	-.201	.094	-.258	-.065	.012
V17	-.193	.141	.198	-.168	-.170	-.177	-.095	.285
V18	1.000	.089	.216	-.208	.052	-.173	-.291	.066
V19	.089	1.000	-.038	.040	-.088	-.123	-.174	.058
V20	.216	-.038	1.000	-.971	.477	-.272	-.155	.284
V21	-.208	.040	-.971	1.000	-.432	.327	.180	-.322
V22	.052	-.088	.477	-.432	1.000	.094	.151	-.188
V23	-.173	-.123	-.272	.327	.094	1.000	.367	-.187
V24	-.291	-.174	-.155	.180	.151	.367	1.000	-.390
V25	.066	.058	.284	-.322	-.188	-.187	-.390	1.000
V26	-.342	.104	-.449	.464	.001	.530	.411	-.423
V27	-.078	-.081	.326	-.285	.770	.224	.291	-.244
V28	.043	.121	.471	-.441	.514	-.126	.079	-.222
V29	-.109	-.124	-.349	.349	-.140	.238	.159	-.246
V30	.147	.023	.292	-.324	-.087	-.304	-.225	.511
V31	-.126	.060	-.250	.249	-.090	.274	.052	-.144
V32	-.042	.159	-.020	.014	.165	.097	.088	-.115
V33	-.283	.121	-.055	.096	-.133	.154	.060	.124
V34	-.149	-.040	-.185	.166	.032	.173	.094	-.135
V35	-.263	-.027	-.356	.372	-.082	.601	.282	-.119
V36	-.248	-.052	-.317	.335	-.183	.116	.226	-.291
V37	-.328	.034	-.518	.520	-.057	.456	.381	-.372
V38	-.273	-.103	-.408	.435	.020	.403	.535	-.456

5. melléklet folytatása

	V26	V27	V28	V29	V30	V31	V32	V33
V2	-.093	-.222	-.225	-.074	.297	-.090	-.100	.063
V3	-.302	-.183	-.109	-.107	.392	-.194	-.153	-.052
V4	-.609	-.212	-.058	-.434	.422	-.149	-.073	-.094
V5	.150	-.231	-.322	.268	-.048	.049	-.020	.013
V6	-.467	-.016	.065	-.228	.420	-.180	.111	-.098
V7	.018	.185	.232	.155	-.285	.130	.017	.026
V8	.383	-.072	-.287	.207	-.294	.013	-.021	.151
V9	.675	.014	-.333	.425	-.243	.203	-.070	.197
V10	-.738	-.072	.214	-.450	.462	-.224	-.032	-.278
V11	.040	.064	.162	.008	-.250	.016	.127	.086
V12	.532	-.147	-.345	.391	-.309	.241	-.173	.153
V13	-.245	-.030	.072	-.257	.384	-.031	.067	-.067
V14	.238	.125	.259	.161	-.339	.108	.143	.061
V15	-.446	-.014	.152	-.205	.218	-.314	-.177	-.205
V16	-.264	-.035	.107	-.205	.172	-.159	-.008	-.130
V17	-.181	-.169	.066	-.176	.146	.100	.017	.090
V18	-.342	-.078	.043	-.109	.147	-.126	-.042	-.283
V19	.104	-.081	.121	-.124	.023	.060	.159	.121
V20	-.449	.326	.471	-.349	.292	-.250	-.020	-.055
V21	.464	-.285	-.441	.349	-.324	.249	.014	.096
V22	.001	.770	.514	-.140	-.087	-.099	.165	-.133
V23	.530	.224	-.126	.238	-.304	.274	.097	.154
V24	.411	.291	.079	.159	-.225	.052	.088	.060
V25	-.423	-.244	-.222	-.246	.511	-.144	-.115	.124
V26	1.000	.123	-.143	.439	-.388	.253	.093	.224
V27	.123	1.000	.463	-.139	-.194	.046	.197	.048
V28	-.143	.463	1.000	-.080	-.129	-.142	.087	-.139
V29	.439	-.139	-.080	1.000	-.324	.186	.025	.005
V30	-.388	-.194	-.129	-.324	1.000	-.389	-.253	-.105
V31	.253	.046	-.142	.186	-.389	1.000	.388	.278
V32	.093	.197	.087	.025	-.253	.388	1.000	.236
V33	.224	.048	-.139	.005	-.105	.378	.236	1.000
V34	.121	.010	-.032	.132	-.202	.396	.372	.141
V35	.605	-.008	-.292	.396	-.269	.238	-.058	.303
V36	.316	-.020	-.071	.150	-.057	-.187	-.227	-.009
V37	.678	.042	-.179	.466	-.370	.057	.067	.111
V38	.652	.026	-.136	.330	-.471	.165	-.001	-.002

5. melléklet folytatása

	V34	V35	V36	V37	V38
V2	-.058	.057	.016	-.175	-.054
V3	-.100	-.020	-.040	-.231	-.284
V4	-.213	-.488	-.417	-.658	-.446
V5	.097	.178	.242	.309	.078
V6	-.302	-.241	-.190	-.360	-.348
V7	.208	-.177	.120	.102	.006
V8	-.082	.433	.209	.432	.321
V9	.103	.796	.345	.663	.601
V10	-.077	-.631	-.328	-.654	-.574
V11	-.036	-.241	-.037	-.045	-.066
V12	.122	.665	.348	.551	.580
V13	.015	-.271	-.262	-.372	-.298
V14	.051	-.102	.084	.243	.096
V15	-.110	-.461	.046	-.209	-.299
V16	.201	-.250	-.067	-.380	-.242
V17	.061	-.126	-.151	-.168	-.121
V18	-.149	-.263	-.248	-.328	-.273
V19	-.040	-.027	-.052	.034	-.103
V20	-.185	-.356	-.317	-.518	-.408
V21	.166	.372	.335	.520	.435
V22	.032	-.082	-.183	-.057	.020
V23	.173	.601	.116	.456	.403
V24	.094	.282	.226	.381	.535
V25	-.135	-.119	-.291	-.372	-.456
V26	.121	.605	.316	.678	.652
V27	.010	-.008	-.020	.042	.026
V28	-.032	-.292	-.071	-.179	-.136
V29	.132	.396	.150	.466	.330
V30	-.202	-.269	-.057	-.370	-.471
V31	.396	.238	-.187	.057	.165
V32	.372	-.058	-.227	.067	-.001
V33	.141	.303	-.009	.111	-.002
V34	1.000	.071	.037	.077	.092
V35	.071	1.000	.188	.509	.499
V36	.037	.188	1.000	.503	.322
V37	.077	.509	.503	1.000	.524
V38	.092	.499	.322	.524	1.000

6. melléklet (a 19. ábrához). Társadalmi tértagozódás a társadalmi szervezeti tagsággal nem rendelkezők arányának elvárt értékétől való szóródás alapján

1–2. o. Grafikus ábrázolás
3. o. Térkép.

	-3.0	0.0	3.0		V29	*PRED	*RESID
	0%.....%%%				
1	.	*	.	.	0	2.7192	-2.7192
2	.	*	.	.	0	7.0402	-7.0402
3	.	*	.	.	0	7.1470	-7.1470
4	.	*	.	.	0	4.3813	-4.3813
5	.	*	.	.	0	2.7192	-2.7192
6	.	*	.	.	10.0000	13.1848	-3.1848
7	.	.	*	.	0	.6442	-.6442
8	.	*	.	.	0	5.5659	-5.5659
9	.	.	.	*	7.0000	5.1134	1.8866
10	.	*	.	.	0	8.7303	-8.7303
11	.	.	*	.	0	1.7224	-1.7224
12	.	*	.	.	0	9.6337	-9.6337
13	.	*	.	.	6.0000	11.0701	-5.0701
14	.	*	.	.	0	7.2805	-7.2805
15	.	.	.	*	12.0000	9.3284	2.6716
16	.	.	.	*	13.0000	11.5881	1.4119
17	.	*	.	.	0	6.5089	-6.5089
18	.	.	.	*	23.0000	7.2137	15.7863
19	.	.	*	.	9.0000	8.3579	.6421
20	.	*	.	.	0	7.1470	-7.1470
21	.	*	.	.	0	9.2483	-9.2483
22	.	.	*	.	0	3.5705	-3.5705
23	.	*	.	.	0	4.6612	-4.6612
24	.	.	*	.	0	2.2142	-2.2142
25	.	.	.	*	20.0000	5.8578	14.1422
26	.	.	.	*	20.0000	10.1664	9.8336
27	.	.	.	*	20.0000	8.5710	11.4290
28	.	*	.	.	0	6.3758	-6.3758
29	.	*	.	.	0	10.0328	-10.0328
30	.	*	.	.	10.0000	15.0858	-5.0858
31	.	*	.	.	0	10.0328	-10.0328
32	.	.	.	*	25.0000	7.3740	17.6260
33	.	.	.	*	25.0000	12.6917	12.3083
34	.	*	.	.	0	13.3593	-13.3593
35	.	*	.	.	0	2.7192	-2.7192
36	.	.	.	*	38.0000	14.5817	23.4183
37	.	.	*	.	13.0000	5.9914	7.0086

6. melléklet folytatása

	-3.0	0.0	3.0	V29	*PRED	*RESID
	0%.....%%0%			
38	.	.	*	20.0000	6.7064	13.2936
39	.	.	*	13.0000	5.6576	7.3424
40	.	*	.	11.0000	16.0435	-5.0435
41	.	.	*	18.0000	16.5223	1.4777
42	.	.	*	27.0000	14.9003	12.0997
43	.	*	.	0	3.3841	-3.3841
44	.	.	*	33.0000	16.3764	16.6236
45	.	*	.	11.0000	14.6871	-3.6871
46	.	*	.	14.0000	15.1531	-1.1531
47	.	*	.	0	12.1213	-12.1213
48	.	*	.	0	2.3201	-2.3201
49	.	*	.	0	4.3813	-4.3813
50	.	*	.	0	2.6267	-2.6267
51	.	*	.	0	1.3886	-1.3886
52	.	*	.	0	7.2405	-7.2405
53	.	.	*	33.0000	12.5734	20.4266
54	.	*	.	7.0000	12.5062	-5.5062
55	.	.	*	17.0000	6.4163	10.5837
56	.	*	.	0	13.7166	-13.7166
57	.	.	*	20.0000	18.6770	1.3230
58	.	*	.	8.0000	15.6844	-7.6844
59	.	.	*	25.0000	16.0182	8.9818
60	.	.	*	20.0000	9.3675	10.6325
61	.	*	.	0	11.7617	-11.7617
62	.	.	*	10.0000	6.1769	3.8231
63	.	*	.	0	10.1397	-10.1397
64	.	*	.	15.0000	16.0306	-1.0306
65	.	.	*	18.0000	12.6935	5.3065
66	.	.	*	20.0000	18.6770	1.3230
67	.	*	.	12.0000	14.6079	-2.6079
68	.	*	.	0	16.2829	-16.2829
69	.	*	.	0	13.0255	-13.0255
70	.	*	.	14.0000	17.0011	3.0011
71	.	.	*	25.0000	12.6917	12.3083
72	.	.	*	0	-3.9291	3.9291
73	.	*	.	5.0000	4.2215	.7785
74	.	.	*	10.0000	2.8527	7.1473
75	.	.	*	22.0000	8.4638	13.5362
76	.	*	.	0	1.7224	-1.7224
77	.	.	*	0	-2.2532	2.2532
78	.	.	*	20.0000	7.5075	12.4925
79	.	*	.	0	.9770	-.9770

6. melléklet folytatása

	-3.0	0.0	3.0			
	0%.....%%0%	V29	*PRED	*RESID
80	.	*	.	0	3.5309	-3.5309
81	.	*	.	0	1.6156	-1.6156
82	.	.	*	25.0000	7.0402	17.9598
83	.	*	.	0	2.5733	-2.5733
84	.	*	.	0	9.1157	-9.1157
85	.	*	.	0	7.3740	-7.3740
NUM	0%.....%%0%	V29	*PRED	*RESID
	-3.0	0.0	3.0			

- BARANSZKIJ, N. N. (1964): Moja zsziny v ekonomicseszkoj geografii. Moszkva, *Geogr. v skole*, 1, 11 p.
- BARROWS, H. H. (1923): Geography as Human Ecology. In: *Annals of the Ass. of Americ. Geographers*, pp. 84–106.
- BARTA GY.—BELUSZKY P.—BERÉNYI I. (1976): *Faluvizsgálatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. MTA FKI, Budapest, 162 p.
- BARTELS, D. (Hrg.) (1970): Einleitung. *Wirtschafts- und Sozialgeographie. Neue Wissenschaftliche Bibliothek*, 35, Köln/Berlin, pp. 13–45.
- BARTKE I. (1985): *A területfejlesztési politika Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 287 p.
- BARTKE I. (1986): Terület- és településfejlesztési stratégia Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 1, pp. 80–88.
- BÄHR, J. (1977): Zur Entwicklung der Faktorökologie mit dem Beispiel einer sozialräumlichen Strukturanalyse der Stadt Mannheim. *Mannheimer Geogr. Arbeiten*, 1, pp. 121–164.
- BECSEI J. (1988). A településen belüli társadalom és morfológia. *Alföldi Tanulmányok XII.* kötet, Békéscsaba, pp. 80–95.
- BELL, W.—SHEVKY, E. (1955): *Sozial area analysis: theory, illustrative application and computational procedure*. Stanford University Press, Stanford. (New edition: 1972, Greenwood Press, Westport, Conn.)
- BELUSZKY P.—SIKOS T. T. (1980): Településalakító folyamatok Magyarország falusi térségeiben (falutipológiai faktor- és clusteranalízis segítségével). Processus de formation d'habitats dans les régions rurales de la Hongrie... (Ford.: Benedikt Károly.) Bp. 24, 43 p. 29 p. 29 cm. Gépelvény
- BELUSZKY P.—SIKOS T. T. (1982): Magyarország falutípusai. *Elmélet—Módszer—Gyakorlat* 25, MTA FKI, Budapest, 167 p.
- BERÉNYI I. (1979): Jósvafő földrajzi adottságainak értékelése, különös tekintettel az idegenforgalomra. *Földr. Közl.*, 27, pp. 92–105.
- BERÉNYI I. (1981a): Umwandlung der Gesellschaft des ungarischen Dorfes—Tard. In: Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten Südost-Europas. Kallmünz/Regensburg, Verl. Michael Lassleben. *Münchner Studien der Sozial- und Wirtschaftsgeographie*, H. 21, pp. 97–114.
- BERÉNYI I. (1981b): Az üdülőtérületek területfelhasználásának kérdései Szentendre példáján. *Területi Kutatások* 4, pp. 109–118.
- BERÉNYI I. (1983a): A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. *Földr. Ért.*, XXXII, 1, pp. 37–47.
- BERÉNYI I. (1983b): Urbanizáció és a hátrányos helyzetű települések társadalmának átalakulása Királyhegyes példáján. *Területi Kutatások* 6, pp. 16–30.
- BERÉNYI I. (1986a): A falusi társadalom átalakulása Magyarországon. A királyhegyesi esettanulmány tapasztalatai. In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön* (NOVÁK L.—SELMECZI L. szerk.). Nagykovács, pp. 751–763.
- BERÉNYI I. (1986b): Conflicts in land-use in suburbia: the example of Budapest. *Erdkundliches Wissen*, 76. F. Steiner Vlg. Stuttgart, pp. 126–133.
- BERÉNYI I. (1986c): Die Anwendung sozialgeographischer Arbeitsmethoden in der Raum-

- ordnung am Beispiel einer nordungarischen Siedlungsgruppe. In: *Angewandte Sozialgeographie*, Augsburg, pp. 205–229.
- BERÉNYI I. (1986d): Adalékok általános rendezési tervek tudományos megalapozásának szociálgeográfiai szempontjaihoz Szentendre példáján. *Városépítés*, XXII., 8, pp. 5–7.
- BERÉNYI I. (1986e): A települések természeti környezetének értékelése az idegenforgalom szempontjából. *Idegenforgalmi Közlemények*, 3, pp. 3–9.
- BERÉNYI I. (1987): A települések belső szerkezetének szociálgeográfiai vizsgálata és a településrendezés kapcsolata. In: *Állam, térkapcsolatok, demokrácia. Bihari Ottó emlékülés*, Pécs, pp. 497–506.
- BERÉNYI I. (1990): Szociálökológia és a szociálgeográfia 1. *Területi Kutatások* 9, MTA FKI, Bp., pp. 13–26.
- BERÉNYI I.—SIMÓ T. (1979a): Egy falu társadalmának átalakulása (Tard). *Területi Kutatások* 2. *Elmélet—Módszer—Gyakorlat* 19, MTA FKI, Budapest, pp. 52–62.
- BERÉNYI I.—SIMÓ T. (1979b): Tard — adalékok egy falu vizsgálatából. *Társ.tud. Közl.*, 9, 4, pp. 27–37.
- BERÉNYI I.—TINER I. (szerk.) (1988): Bélapátfalva és településcsoportja. *Elmélet — Módszer — Gyakorlat* 48, MTA FKI, Budapest, 100 p.
- BERÉNYI I.—CSÉFALVAY Z.—POMÁZI J. (1986): Az idegenforgalom térszerkezeti problémái Szilvásváradon. *Földr. Ért.*, XXXV, 3–4, pp. 279–295.
- BERRY, B. J. L.—REES, P. H. (1969): The Factorial Ecology of Calcutta. *American Journal of Sociology*, 74, pp. 445–491.
- BEYNON, G. (1943): Budapest; An Ecological Study. *Geographical Review*, 33, pp. 256–275.
- BOBEK, H. (1927): Grundfragen der Stadtgeographie. *Geogr. Anz.*, 1, pp. 46–66.
- BOBEK, H. (1948): Stellung und Bedeutung der Sozialgeographie. *Erdkunde*, 2, pp. 118–125.
- BOBEK, H. (1962): Kann die Sozialgeographie in der Wirtschaftsgeographie aufgehen? *Erdkunde*, 16, 2, 119–125.
- BOBEK, H. (1972): Die Entwicklung der Geographie-Kontinuität oder Umbruch? *Mitt. d. Österr. Geogr. Ges.*, Wien, pp. 24–36.
- BODZENTA, K. (1959): Innsbruck; Eine sozialökologische Studie. *Mitt. d. Österr. Geogr. Ges.*, Wien, 101, pp. 323–360.
- BÖHM A.—PÁL L. (szerk.) (1985): *Helyi társadalom, ill. strukturális viszonyok a helyi társadalomban*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 205 p.
- BROWN, L. A.—HORTON, F. E. (1970): Social Area Change: An Empirical Analysis. *Urban Studies*, 7, pp. 271–288.
- BRUNHES, J. (1910): *La géographie humaine. Essai de classification positive. Principes et exemples*. Paris.
- BURGESS, E. W. (1925): The growth of the city: an introduction to a research project. PARK, R. E.—BURGESS, E. W. (eds): *The City*. Chicago, 47 p.
- BURGESS, E. W. (1929): Urban Areas. In: T. V. SMITH—L. D. WHITE (eds): *Chicago. An Experiment in Social Research*. Chicago.
- CHOLNOKY J. (1915): Budapest földrajzi helyzete. *Földr. Közl.*, XLII. évf.
- CHRISTALLER, W. (1933): *Die Zentrale Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch—geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Jena, 84 p.
- CONWAY, D.—HAYNES, K. E. (1977): Advances in comparative ecological analysis; parsimony, invariance, and homogeneity in factor analysis solutions. *Environment and Planning A*, 9, pp. 1143–1156.
- CSÉFALVAY Z. (1985): „Szocialista summások” Nagyvisnyón. *Területi Kutatások* 7, *Elmélet—Módszer—Gyakorlat* 36, MTA FKI, Budapest, pp. 9–21.
- CSÉFALVAY Z.—PERGER É.—POMÁZI I. (1987): Rudabánya 1985. *Forrás*, 5, pp. 66–74.
- DAVIES, W. K. D. (1978): Alternative Factorial Solutions and Urban Social Structure: A Data Analysis Exploration of Calgary in 1971. *Canadian Geographer*, 22, pp. 273–297.
- DEMANGEON, A. (1947): *Problèmes de géographie humaine*. Paris, 124 p.
- DOWNES, R. H.—STEA, D. H. (1973): *Image and Environment. Cognitive Mapping and Spatial Behaviour*. Chicago, 148 p.

- DÖVÉNYI Z. (1985): A munkaerőmozgás területi jellemzőinek alakulása az Alföldön. In: *Alföldi Tanulmányok*, IX, Békéscsaba, pp. 139–160.
- DUNCAN, O. D. (1969): Humanökologie. *Wb.d. Soziologie*, Hrsg. W. Bernsdorf, Stuttgart, 246 p.
- DURKHEIM, E. (1899): Morphologie sociale. *L'Année Sociologique*, pp. 62–76.
- ENYEDI GY. (1983): *Földrajz és társadalom. — Elvek és utak*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 493 p.
- ENYEDI GY. (1987): Tér és társadalom. *Janus*, II, 1, Pécs, pp. 1–10.
- ERDEI F. (1940): *Magyar Falu*. Atheneum, Budapest, 78 p. (Hasonmás kiadás Budapest, 1974.)
- EVANS, D. J. (1973): A comparative study of urban social structures in South Wales. In: CLARK, B. D.—GLEAVE, M. B. (eds): *Social Patterns in Cities. Special Publication No. 5*, Institute of British Geographers, pp. 87–101.
- FÉJA G. (1937): Viharsarok. Athenaeum, Budapest, 275 p.
- FODOR L.-NÉ (1985): *A társadalmi tér elméleti kérdései a térelmélettel foglalkozó tudományok megállapításának tükrében*. VÁTI, Budapest. Kandidátusi értekezés tézisei, 38 p.
- FRIEDRICHS, J. (1976): *Stadtanalyse*. Hamburg, 84 p.
- GEORGE, P. (1946): *Géographie sociale du monde*. Press Univ. de France, Paris, 127 p.
- GRÄF, P. (1986): Kommunikations- und Medientechnologie als Elemente der Freizeitinfrastruktur-Ansätze raumwirksamer Zusammenhänge. *Angewandte Sozialgeographie*, Univ. Augsburg, pp. 259–303.
- HALTENBERGER M. (1942): *Budapest városföldrajza*. Stephaneum, Budapest.
- HAMELIN, L. E. (1974): Perception et géographie. Le cas du nord. *Canad. Geogr.*, pp. 24–41.
- HARTKE, W. (1953): Die soziale Differenzierung der Agrarlandschaft im Rhein-Main-Gebiet. In: *Erde*, 3, pp. 24–52.
- HARTKE, W. (1959): Gedanke über die Bestimmung von Räumen gleichen sozialgeographischen Verhaltens. *Erdkunde*, 13, pp. 426–436.
- HECKL, F. X. (1981): Standorte des Einzelhandels in Bayern-Raumstrukturen im Wandel Kallmünz—Regensburg. Verl. Lassleben, 238 p. *Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie*, 22.
- HERBERT, D. T. (1970): Principal components analysis and urban social structure: a study of Cardiff and Swansea. In: CARTER, H.—DAVIES, W. K. D. (eds): *Urban Essays: Studies in the Geography of Wales*. London, pp. 79–100.
- HOMANS, G. (1960): *Theorie der sozialen Gruppe*. Köln, 280 p.
- HOTTES, K. H. (1970): Sozialgeographie. In: *Westermann Lexikon der Geographie*, Bd. 4, Braunschweig, pp. 339–343.
- HOYT, H. (1939): *The structure and growth of residential neighbourhoods in American cities*. Washington. (Reprinted in 1972, Scholarly Press, Saint Clair Shore, Mi.)
- HUNTER, A. (1971): The ecology of Chicago: Persistence and change, 1930–1960. *American Journal of Sociology*, 77, pp. 425–444.
- JAGIELSKI, A. (1982): A lengyel városok térbeli szociális szerkezete. (Fordítás.) MTA FKI, Budapest, 23 p. (Räumliche-soziale Struktur der polnischen Städte). *Beiträge zur Geographie* 30, 1981, pp. 151–169.
- JOHNSTON, R. J. (1971): *Urban Residential Patterns: An Introductory Reader*. London, 120 p.
- JOHNSTON, R. J. (1973): Residential differentiation in major New Zealand urban areas; a comparative factorial ecology. In: CLARK, B. D.—GLEAVE, M. B. (eds): *Social Patterns in Cities. Special Publication*, No. 5, Institute of British Geographers, pp. 143–167.
- JOHNSTON, R. J. (1976): Classification in Geography. *Concepts and Techniques in Modern Geography*, No. 6, Norwich, 160 p.
- KESSEL, P. (1974): *Beitrag zur Beschreibung des werktäglichen Personenverkehrs von Städten und Kreisen durch beobachtete Verhaltensmuster und deren mögliche Entwicklung*. Aachen, 186 p.
- KÉRI A. (1983): Társadalomföldrajzi szempontú vizsgálatok Egerben. *Területi kutatások* 6, pp. 39–51.
- KOVÁCS Z. (1988): A budapesti lakás piac. *Műhely*, 4, MTA FKI, 18 p.

- KOZMA T. (1985): *Tudásgyár? Az iskola mint társadalom és szervezet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 262 p.
- KÖNIG, R. (1969): Soziale Gruppen. *Geogr. Rdsch.*, 1, pp. 6–24.
- KÖNIG, R. (Hrsg.) (1967): *Handbuch der empirischen Sozialforschung*. Bd. I. (2. Aufl.) Stuttgart, 1967; Bd. II. Stuttgart, 1969.
- KRAUS, Th. (1957): Geographie unter besonderer Berücksichtigung der Wirtschafts- und Sozialgeographie. In: *Aufgaben Deutscher Forschung* (Hrsg. K. BRANDT), Köln, Bd. 2, pp. 34–36.
- KULCSÁR K. (1986): *A modernizáció és a magyar társadalom. Elvek és utak*. Magvető, Budapest, 428 p.
- LACKÓ L. (1985): *A területi fejlődés befolyásolásának lehetőségei és korlátai*. Doktori értekezés tézisei, VÁTI, Budapest, 21 p.
- LE PLAY, F. (1855): *Les ouvriers européens. Étude sur la vie économique et la condition morale des populations ouvrières de l'Europe, précédée d'un exposé de la méthode d'observation*. Paris, 123 p.
- LETTRICH E. (1968): Kecskemét és tanyavilága. *Földrajzi Tanulmányok*, 9. Akadémiai Kiadó, Budapest, 125 p.
- LETTRICH E. (1970): Tihany szociálgeográfiai képe. In: *Tihany. Magyarázó a Balaton környéke 1 : 10 000-es építésföldtani térképsorozatához*. MÁFI, Budapest, pp. 96–102.
- LETTRICH E. (1972): Helyzetkép a szociálgeográfia mai állásáról. *Földr. Ért.*, 21, pp. 359–366.
- LICHTENBERGER, E. (1972): Die europäischen Stadt-Wesen, Modelle, Probleme. In: *Berichte zur Raumforschung und Raumplanung. Österr. Ges. f. Raumf. und Landesplanung*, 16, 1, pp. 3–25.
- LICHTENBERGER, E. (1975): Die sozialökologische Gliederung Wiens-Aspekte eines Stufenmodells. *Österreich in Geschichte und Literatur*, 3, pp. 25–49.
- LICHTENBERGER, E. (1977): *Die Wiener Altstadt*. Franz Deuticke, Wien, 405 p.
- LICHTENBERGER, E. (1984): *Gastarbeiter. Leben in zwei Gesellschaften*. Böhlau, Wien/Köln/Graz, 568 p.
- LICHTENBERGER, E. (1986): *Stadtgeographie 1, Begriffe, Konzepte, Modelle*, Prozesse Teubner Studienbücher, Stuttgart, 280 p.
- MAIER, J.—PAESLER, R.—RUPPERT, K.—SCHAFER, F. (1977): *Sozialgeographie. Das Geogr. Seminar*, Braunschweig, 187 p.
- MAROSI S. (1972): *Magyar földrajztudományi helyzetkép*. MTA FKI, 42 p.
- MARTONNÉ ERDŐS K. (1988): Szociálgeográfiai vizsgálatok Miskolc rekreációs övezetében. *Területi Kutatások 8. Elmélet—Módszer—Gyakorlat 45*, MTA FKI, Budapest, pp. 15–29.
- MC ELRATH, D. C. (1962): The social areas of Rome: A comparative analysis. *American Sociological Review*, 27, pp. 379–391.
- MCKENZIE, R. D. (1925): The ecological approach to the study of the human community. In: PARK, R. E.—BURGESS, E. W. (eds): *The City*. Chicago.
- MENDÖL T. (1928): *Szarvas földrajza*. Tisza István Tud. Társ., Debrecen, 70 p.
- MEYER, D. R. (1970): Spatial variation of black households. *Research Paper No. 129*, Department of Geography, University of Chicago.
- MÉSZÁROS R. (1982): *A falusi átalakulás alapvető térfolyamatai a Dél-Alföldön*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 140 p.
- MÉSZÁROS R. (1988): A falusi település térbelisége a lakosság térpályái alapján. *Tér és Társadalom*, 1, 43–57.
- MURDIE, R. E. (1976): Spatial Form in the Residential Mosaic. In: HERBERT, D. T.—JOHNSTON, R. J. (eds): *Social Areas in Cities*, Vol. 1. (Spatial Patterns and Form). London, pp. 237–272.
- MUSIL, J. (1968): The Development of Prague's Ecological Structure. In: PAHL, R. E. (ed.): *Readings in Urban Sociology*, pp. 232–259.
- NEMES NAGY J. (1987): *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 218 p.
- NORMAN, P. C. (1969): Third survey of London life and labour: a new typology of London districts. In: DOGAN, S. (ed.): *Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, Mass. pp. 371–396.

- OTREMB, E. (1969): Soziale Räume. *Geographische Rundschau*, 21, 1, pp. 10–14.
- PAP I. (1985): Békés város tagozódása és a népesség szegregálódása. *Területi Kutatások 7. Elmélet—Módszer—Gyakorlat 36*, MTA FKI, Budapest, pp. 21–45.
- PARK, R. E.—BURGESS, E. W.—MCKENZIE, R. D. (eds) (1925): *The City*. Chicago, 160 p.
- PARTZSCH, D. (1964): Zum Begriff der Funktionsgesellschaft. *Mitt. d. Dt. Verband. f. Wohnungswesen, Städtebau u. Raumplanung*, pp. 24–42.
- PARTZSCH, D. (1970): Daseinsgrundfunktionen. In: *Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung*. Bd. 1, Hannover (2), pp. 424–430.
- PERGER É. (1986): *Mezőgazdasági termelőszövetkezetek érdekeltsége természetföldrajzi adottságaik hasznosításában*. Egyetemi doktori értekezés. MTA FKI, Budapest, 126 p.
- PERÉNYI I. (1973): A magyar városok rekonstrukciója. *Városépítés*, pp. 27–33.
- PÉCSI M. (1972): A természeti környezetkutatás földrajzi problémái. *MTA X. Osztályának Közleményei*, 5, 3–4, pp. 257–266.
- PÉCSI M. (1974): A környezetpotenciál integrált földtudományi értékelése. *MTA X. Osztályának Közleményei*, 7, 3–4, pp. 193–198.
- PÉCSI M. (1979): A földrajzi környezet új szemléletű regionális vizsgálata. *MTA X. Osztályának Közleményei*, 1–3, 163–175.
- POMÁZI I. (szerk.) (1986): Válogatott tanulmányok a szociálgeográfiából I. Szovjetunió. *Földrajzi Dokumentáció 10*. MTA FKI, 123 p.
- PRINZ GY. (1913): *Budapest földrajza*. A Magyar Földrajzi Intézet Rt. kiadása, Budapest.
- PROBÁLD F. (1974): A Study of Residential Segregation in Budapest. *Annales*, Tom. IX, Budapest pp. 103–112.
- RATZEL, F. (1897): *Politische Geographie*. Oldenbourg, 715 p.
- RATZEL, F. (1909): *Anthropogeographie*; 2 Bde. Stuttgart (1. Aufl. 1882/1891), 506 p.
- REES, P. H. (1970): The factorial ecology of metropolitan Chicago 1960. In: BERRY, B. J. L.—HORTON, F. (eds): *Geographic Perspectives on Urban Systems*. Englewood, pp. 319–394.
- ROBSON, B. T. (1969): *Urban Analysis*. Cambridge, 260 p.
- ROBSON, B. T. (1975): *Urban Social Areas*. London, 160 p.
- ROCHEFORT, R. (1963): Géographie sociale et sciences humaines. *Bulletin de l'Association des Géographes Français*, 314/315. Paris.
- RUHL, G. (1971): Das Image von München als Faktor für den Zuzug. *Münchner Geogr. Hefte*, 45, 140 p.
- RUPPERT K. (1962): Das Tegernseer Tal. Sozialgeogr. Studien im oberbayerischen Fremdenverkehrsgebiet. *Münchner Geogr. Hefte*, 23.
- RUPPERT K. (1968a): *Zum Standort der Sozialgeographie*. Kallmünz/Regensburg, Verl. Lassleben, 207 p. (*Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie*, Bd. 4.)
- RUPPERT, K. (1968b): Die gruppentipische Reaktionsweite-Gedanke zu einer sozialgeographischen Arbeitshypothese. In: *Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie*, Bd. 4, pp. 171–176.
- RUPPERT, K. (1970): Sozialgeographie — In (PARTSCH, D. ed.): *Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung*. Bd. 1, Hannover, pp. 978–985.
- RUPPERT, K.—SCHAFFER, F. (1969): Zur Konzeption der Sozialgeographie. *Geographische Rundschau*, pp. 205–214.
- SHUBERER, M.—CZERJAN, K. (1972): Sozialräumliche Gliederung Wiens 1961. Ergebnisse einer Faktorenanalyse. *Der Aufbau*, 27, pp. 284–306.
- SAUSKIN, J. G. (1978): *Studien zur Geschichte und methodologie der geographischen Wissenschaft*. Haach VEB, Gotha/Leipzig, 277 p.
- SÁRFALVI B. (1964): A mezőgazdasági népesség elvándorlásának gazdaságföldrajzi kérdései. *Földr. Közl.* 12. (88.) pp. 97–111.
- SCHLÜTER, O. (1906): *Die Ziele der Geographie des Menschen*. München, 185 p.
- SCHÖLLER, P. (1968): Leitbegriffe zur Charakterisierung von Sozialräume. In: *Zum Standort der Sozialgeographie*. Kallmünz/Regensburg, (*Münchner Studien zur Sozial und Wirtschaftsgeographie* 4.), pp. 177–184.
- SCHWARZ, F. (1948): Die Entwicklung der geographischen Wissenschaft seit dem 18. Jahrhundert. *Quellensammlung zur Kulturgeschichte* 5, Berlin.

- SHEVKY, E.—BELL, W. (1955): *Social Area Analysis: Theory, Illustrative Applications and Computational Procedures*. Stanford University Press.
- SIKOS T. T. (szerk.) (1984): Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban. *Földrajzi Tanulmányok*, 19, Akadémiai Kiadó, Budapest, 300 p.
- SORRE, M. (1952): Les fondements techniques de la géographie humaine. 3 Vols, Paris, 1524 p.
- SÜLI-ZAKAR I. (1980): A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata. *Studia Geographica* 3, Debrecen, 130 p.
- SWEETSER, F. L. (1965): Factorial ecology: Helsinki, 1960. *Demography*, 2, pp. 37—385.
- SZABÓ Z. (1936): A tardi helyzet. Cserépfalvi Kiadó, Budapest.
- SZAUSKIN, J. G. (1976): *Isztorija i metodologija geograficseszkoi nauki*. IMU, Moszkva, 422 p.
- SZELÉNYI I.—KONRÁD GY. (1969): *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 212 p.
- SZELÉNYI I. (szerk.) (1973): *Városshociológia*. — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 445 p.
- SZELÉNYI I. (1974): Urbanizáció és az életmód alakulása Budapesten. *Tanulmányok Budapest múltjából*, XX, pp. 229—232.
- TIMÁR J. (1985): Társadalomföldrajzi vizsgálatok Orosháza tanyavilágában. In: *Az orosházi tanyavilág átalakítása* (szerk.: TÓTH J.), Orosháza, pp. 367—431.
- TIMMS, D. W. G. (1971): *The urban mosaic: toward a theory of residential differentiation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- TINER T. (1985): A falusi lakosság utazási szokásai és a tömegközlekedéssel kapcsolatos elvárásai Heves megye északi részén. *Területi Kutatások 7, Elmélet—Módszer—Gyakorlat* 36, MTA FKI, Budapest, pp. 61—79.
- TINER T. (1986): A szociál-közlekedésföldrajz kialakulása és vizsgálati módszerei. *Földr. Ért.*, XXXV., 3—4., pp. 219—230.
- UHLIG, H. (1971): Überlegung zum Standort der Sozialgeographie. In: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG), *Geografisch Tijdschrift*, 5, 304—311.
- VALLAUX, C. (1908): *Géographie sociale; la mer, populations maritimes, migration, pêches, commerce, domination de la mer*. Paris.
- VAN ARSDOL, M. D. JR.—CAMILLERI, S. F.—SCHMID, C. F. (1958): The generality of the Shevsky social area indexes. *American Sociol. Rev.*, 23, pp. 277—284.
- VIDAL DE LA BLACHE, P. (1902): Les conditions géographiques des faits sociaux. *Ann. de Géographie*, pp. 20—38.
- VIDAL DE LA BLACHE, P. (1922): *Principes de la géographie humaine*. Paris (újabb kiadás 1955), 280 p.
- WAGNER, E. (1972): Der Kontaktbereich Sozialgeographie — Historische Geographie als Erkenntnisfeld für eine theoretische Kulturgeographie. *Würzburger Geographische Arbeiten*, 37, 29—52.
- WALLNER, E. (1961): Dunaföldvár településképe. *Földr. Ért.* X., 1, pp. 67—97.
- WEBER, M. (1987): *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 329 p.
- WECLAWOWICZ, G. (1977): Varsó társadalmi-gazdasági térszerkezete 1931-ben és 1970-ben. *Geographia Polonica*, 37, pp. 201—223. (Ford.: MTA FKI, Bp., 1981, 17 p.)
- WEIGT, E. (1972): *Die Geographie*. Braunschweig, 285 p.
- WILLIAM-OLSSON, G. (1934): *Stockholms inner differentiering*. Stockholm, 120 p.
- WINKLER, E. (1956): Sozialgeographie. In: *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*, Bd. 9, Stuttgart, pp. 435—442.
- WIRTH, E. (1969): Zum Problem einer allgemeinen Kulturgeographie. Raummodelle—kulturgeographische Kräftelehre—raumrelevante prozesse—Kategorien. *Die Erde*, 100, pp. 155—193.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó
és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1992
Nyomdai táskaszám: 20691

Felelős szerkesztő: Polyánszky Piroska
Műszaki szerkesztő: Agócs András
Kiadványszám: 2821
Megjelent: 15,015 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0071—6650

AZ MTA
FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

megvásárolható kiadványai

MAGYARORSZÁG TÁJFÖLDRAJZA

5. ÁDÁM L. – MAROSI S. – SZILÁRD J. (szerk.) A Dunántúli-középhegység, A. Természeti adottságok és erőforrások. – 1987. Akadémiai Kiadó, Budapest, 500 p. *132 Ft*
6. ÁDÁM L. – MAROSI S. – SZILÁRD J. (szerk.) A Dunántúli-középhegység, B. Regionális földrajz. – 1988. Akadémiai Kiadó, Budapest, 494 p. *215 Ft*

ELMÉLET – MÓDSZER – GYAKORLAT

25. BELUSZKY P. – SIKOS T. T. Magyarország falutípusai. – Budapest, 1982. 167 p. *160 Ft*
26. BERÉNYI I. (szerk.) Területi kutatások. 6. – Budapest, 1982. 145 p. *140 Ft*
33. ÁDÁM L. – PÉCSI M. (szerk.) Mérnökgeomorfológiai térképezés. – Budapest, 1986. 139 p. *180 Ft*
34. RÉTVÁRI L. (szerk.) A Pilis – Visegrádi hegység környezetminősítése. – Budapest, 1986. 139 p. *130 Ft*
35. MAROSI S. Tájkutatói irányzatok, tájértékelés, tájtipológiai eredmények: Tájkutatói munkásság összefoglalója akadémiai doktori fokozat megszerzése céljából. – Budapest, 1980. 119 p. *120 Ft*
36. DÖVÉNYI Z. (szerk.) Területi kutatások. 7. – Budapest, 1985. 184 p. *180 Ft*
37. MEZŐSI G. A természeti környezet potenciáljainak minősítése, elvei és alkalmazása a Sajó – Bódva köz példáján. – Budapest, 1985. 216 p. *210 Ft*
39. KERTÉSZ Á. A Dunakanyar-hegyvidék természeti környezetpotenciáljának mezőgazdasági és idegenforgalmi szempontú értékelése. – Budapest, 1988. 168 p. *160 Ft*
40. SOMOGYI S.: Magyarország természeti adottságainak idegenforgalmi szempontú értékelése. – Budapest, 1987. 151 p. *150 Ft*
44. TÓTH M.: A természeti erőforrások potenciálja és igénybevétele gazdasági értékelésének elvi-módszertani kérdései. – Budapest, 1988. 183 p. *180 Ft*
45. TINER T. (szerk.): Területi kutatások. 8. Szociálgeográfiai tanulmányok. – Budapest, 1988. 120 p. *120 Ft*
46. DÖMSÖDI J.: Lápképződés, lápmegsemmisülés: A természet- és a gazdaság-földrajzi változások szerepe a tőzeglápok hasznosításában. – Budapest, 1988. 120 p. *120 Ft*

48. BERÉNYI I. – TINER T. (szerk.) BÉlapátfalva és településcsoportja. Általános településrendezést megalapozó tanulmány. – Budapest, 1988. 103 p. 100 Ft
49. RÉTVÁRI L. A természeti erőforrások földrajzi értelmezése és értékelése. – Budapest, 1990. 68 p. 70 Ft
50. RÉTVÁRI L. (szerk.) Természeti erőforrások. Kutatási eredmények összefoglalása. – Budapest, 1991. 72 p. 75 Ft
51. KOC SIS K. (szerk.) Területi kutatások. 9. Társadalomföldrajzi tanulmányok. – Budapest, 1990. 189 p. 190 Ft
52. CSÉFALVAY Z. (szerk.) Visszaszámlálás Rudabányán. – Budapest, 1991. 79 p. 80 Ft
53. PÉCSI M. Geomorfológia és domborzatminősítés. – Budapest, 1991. 296 p. 300 Ft
- MAROSI S. – SOMOGYI S. (szerk.) Magyarország kistájainak katasztere I–II. – Budapest, 1990. 1023 p. 1250 Ft

*

Magyarország Nemzeti Atlasza (szerk. biz. elnök: PÉCSI M.). – Budapest, 1989. 397 p. 160 US\$

Atlas of Paleoclimates and Paleoenvironments of the Northern Hemisphere (eds FRENZEL, B. – PÉCSI, M. – VELICHKO, A. A.). – Budapest–Stuttgart, 1992. 35 + 65 p. 8000 Ft, ill. 150 US\$

geológus, filozófus és teológus Pierre Teilhard de Chardint idézve: „Önmagában a tér múltjának kutatása üres és csalóka, mert az igazi tudomány a jövő tudománya, amelyet az élet kell, hogy igazoljon.”

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 220,— Ft

ISBN 963 05 6248 0